

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.9

Sayı/Issue

1

Ocak/January 2023

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 9 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2023 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değı yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	4
Roma'dan Doğu Roma'ya Değişim ve Dönüşüm, Hatice Palaz Erdemir Furkan UÇAR	5
Germenler: Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri, Herwig Wolfram, Çev. Tuğba İsmailoğlu Kaçır Mehmet Akif YILMAZ	8
Kayıp Aydınlanma, S. Frederick Starr, Çev. Yusuf Selman İnanç Elif Neslihan DOĞAN	12
Tarihten Alınacak Dersler, Will&Ariel Durant, Çev. Varol Ataman Hanne UÇAK	15
Modern Dünyanın Kökenleri: 15. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Dünyanın Küresel ve Ekolojik Tarihi, Robert B. Marks, Çev. Ulaş Deniz Tümkiye Ömer GÜN	19
Kanun ve Şeyh: Osmanlı Toplumunda Sufilerin İdare ve Mahkemeye İmtihanı, Zekeriya Işık Özlem ZEREN	22
Osmanlı Arapları Hilafet-Siyaset-Milliyet 1798-1918, Zekeriya Kurşun Merve SAVAŞ	26
El-Mirat, Hamdan bin Osman Hoca, Muhammed el-Arabi ez-Zebiri Meriem BELAL	33
Nazime: Aydın ve Dindan Bir Sultan, Ali Akyıldız Meltem BABACAN	37
Genç Tanzimat Paşazadesi Avrupa'da: Seyahatname-i Avrupa ve Avrupa Layihası, Mehmet Rauf, Çev. Fikret Turan Amine Berra BOZKURT	40
The Unsettled Plain: An Environmental History Of The Late Ottoman Frontier, Chris Gratien Mekki ULUDAĞ	44
Ömer Paşa, İvo Andrić, Çev. Ali Berktaş Muhammed Haşim BAŞER	48
Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi, Zeynep Bostan Gürkan KURUKAYA	52
Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı, Said Halim Paşa, Çev. Fatih Yücel Mehmet Batuhan ZORLU	65
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı, Burak Aslanmirza Samet YILDIZ	70

Savaş, Siyaset, Cinayet: İttihat ve Terakki Üzerine Yazılar, Nevzat Artuç, Abdurrahman Uzunlaşan Şevval SEVİMLİ	74
İstiklal Harbi'nde İranlı Bir Subayın Anıları, Seyyid Ahmed Canpulat, Çev. Mehmet Çalışkan Salih AKIN	78
Büyük Taarruz, Ahmet Yavuz Zafer SARAÇ	81
Gayrinizami Harp Tarihi, Emrah Özdemir, Ahmet Özcan Köksal ALTUNSOY	85
Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat (1864-1914), Gültekin Yıldız Nagihan ÇATAKLI	88
Tarih Kritik Dergisi Dizini (2015-2022), Editör: Hasip Saygılı Coşkun YILDIRIMTÜRK	94
KÎTAP İNCELEME VE KÎTAP TANITIM ESASLARI GUIDELINEFORREVIEW	122

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Roma'dan Doğu Roma'ya Değişim ve Dönüşüm

Hatice Palaz Erdemir

İstanbul, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2019, 128 sayfa, ISBN: 978-605-19-6387-7.

Furkan UÇAR*

Roma'dan Doğu Roma'ya kitabının yazarı Hatice Palaz Erdemir'in hayatına kitabın ilk sayfasında yer verilmiştir. Burada da kısaca bahsetmek gerekirse, yazar Selçuk Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisansını aynı üniversitede Yakın Çağ Anabilim Dalında yapmıştır. Ardından ikinci yüksek lisans için İskoçya'ya giden yazar burada da Klasik ve Eski Çağ Anabilim Dalı üzerinde çalışmıştır. Doktorasını da, İskoçya'ya giderken aldığı devlet bursu kapsamında Galler'de Eski Çağ Tarihi alanında tamamlamıştır. 2009 ve 2015 yılları arasında doçentlik yapmış, 2015 yılında profesörlük unvanını almıştır. Kendisinin temel çalışma alanları ise; Roma ve Helen tarihi, Eski Çağ Batı tarihi, kültür ve medeniyet gibi konulardır. Birçok ülke gezmiş ve birçok görevde bulunmuş olan yazarın yine çok sayıda makale ve kitabı vardır. Şu anda Manisa CelalBayar Üniversitesinde profesör kadrosunda ders vermeye devam etmektedir.

Kitapta Roma İmparatorluğu'nun nasıl ikiye ayrıldığı, daha sonra ikiye ayrılan devletlerden birinin nasıl yıkıldığı ve diğerinin ise nasıl ayakta kaldığı anlatılıyor. Bunun yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun son dönemleri de ayrıntılı şekilde inceleniyor, başa geçen hükümdarlara sırasıyla değiniliyor. Ayrıca kitabın bana göre en önemli konusu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun zamanla nasıl değiştiğinin ve günümüzde Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olarak değil de tek başına Bizans Devleti olarak değerlendirilmesinin anlatılmasıdır.

---

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, furkan.ucar@stu.fsm.edu.tr

Kitapta tam olarak Roma'da tetraşinin hâkim olduğu ve Diocletianus'un tahta çıktığı 284 yılından 6. yüzyılın sonlarına kadar hem Roma İmparatorluğu hem de ondan sonra kurulan Doğu ve Batı Roma ele alınıyor. Yazar aslında eserinde Bizans'ın 602 yılından sonra Mauricius'un ölümünden itibaren Bizans'ın topraklarını kaybedişine ve aslında 1453'te yıkılan devletin daha önceden yani 7. yüzyıldan itibaren küçülmeye başladığına değiniyor. Özetle kitapta Bizans'ın güçlü dönemleri uzun uzadıya ele alınıyor.

Kitap giriş ve sonuç olarak iki bölümden oluşuyor. Yazar giriş bölümünün en başında Roma İmparatorluğu'nun nasıl imparatorluk olduğunu anlatıyor. Daha sonra imparatorluğun yıkılışına kadar devletin başına geçen hanedanları ve kralları ele alıyor. Diocletianus'un tahta geçişinden itibaren kitaba başlanıyor ve arada farklı başlıklarla devam edilerek 6. yüzyıl sonuna kadar ilerleniyor. Sonuç bölümünde ise Doğu Roma Devleti'nin, kendi özü olan Roma İmparatorluğu'ndan bir doğu devletine nasıl dönüştüğü anlatılıyor.

Giriş bölümünden sonuç bölümüne kadar yazar, başlıklar altında konulara değiniyor. İlk olarak tetraş başlığı altında bu dönemi, Diocletianus'un nasıl tahta çıktığını ve tahta çıktıktan sonra neler yaptığını anlatıyor. Ayrıca Diocletianus'tan sonra tetraşinin nasıl bozulduğuna, karışıklığın nasıl başladığına da burada değiniyor. Yazar daha sonra, yıkılışa giden dönemde tahtta bulunan Constantinus, Valentinianus, Theodosius hanedanlarını ve özel olarak 2. Valentinianus dönemini sırasıyla farklı başlıklar altında kısaca anlatıyor. Büyük Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Batı Roma başlığı altında ise Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılışını; bu dönemden sonra doğu tarafının Latinceyi değil de Helenceyi benimseyerek önce kültürel açıdan, daha sonra da Hristiyanlığı benimseyerek dinsel açıdan nasıl farklılaştığını ve tek başına imparator olduğunu anlatırken, bu zaman içinde Batı tarafının ise Hunlarla yaşadığı sıkıntı ve savaşları, ayrıca diğer kavimlerle mücadelesini ele alıyor.

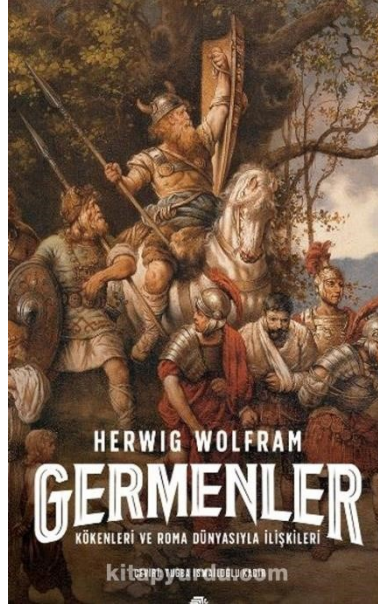
Kavimler Göçü ve Roma üzerindeki etkisinin incelendiği başlık altında ise Asya Hunlarının yıkıldıktan sonra hangi bölgelere dağıldığını ve Avrupa Hunlarını kimlerin kurduğunu; daha sonra Avrupa Hunlarının batıya göç etmesiyle Kavimler Göçü'nün başlamasını, Avrupa Hunlarının burada bir devlet kurduğunu ve daha sonra Anadolu'ya akın yaptıklarını; Hunların baskısı sonucu göç eden kavimlerin Batı Roma'yı nasıl yıktığını ve yine Hunların Roma'yla ilişkisini inceliyor. Kavimler Göçü'nün sonuçlarının değerlendirildiği başlığın altında ise genel olarak bu göçün sonuçları veriliyor. Hristiyanlaştırılan *Imperium Romanum* başlığı altında ise Doğu Roma'nın nasıl bir dönüşüme uğrayıp Doğululaşma sürecine; Hellen kültürünün benimsenmesine, idari yapının bile değişime uğramasına ve kilise ile birleşmesine; pagan kültürünün azalmasına; Senatus'un önemini kaybetmesine değiniyor. Kavimler Göçü ve Kristolojik mücadeleler devri başlığı altında ise aslında Hristiyanlığın iki devlete de etkisi ve dinî savaşlar, papa gibi konular anlatılıyor. Iustinianus'un yenilikleri ve çöküşünün ele alındığı son başlıkta da Doğu Roma'nın kazandığı zaferler, ekonomik sıkıntılar ve son olarak Iustinianus'un tahta geçmesiyle bu dönemde yaşanan yenilikler ve çöküşe

giden yol anlatılıyor.

Yazar, eserin sonunda, birçok farklı kaynaktan yararlandığını gösteren geniş bir bibliyografya listesi vermiştir. Şunu da belirtmek mümkündür ki yazar, en çok kendi makalelerinden ve kitaplarından yararlanmıştır. Bunun yanı sıra Roma ve Bizans tarihi hakkında, kültleşmiş olan Ostrogorsky ve Edward Gibbon gibi isimlerin eserlerinden yararlanmıştır. Yazarın herhangi bir birincil kaynaktan yararlandığı ise görülmemiştir.

Kitap çok uzun bir kitap değil, bana göre bir oturuşta okunacak kadar akıcı bir dili var. Ayrıca kitap, yalnızca Roma ile alakalı kalmayıp, konuyla bağlantılı fakat farklı devletlere değinmesiyle de okuyucuyu kendine bağlıyor. Mesela Kavimler Göçü'yle alakalı ayrıntılı bilgi verilmiş ve o dönemdeki Avrupalı kavimlere etkisi üzerinde durulmuş, böylece okuyucu farklı konulara çekilmiş ve okuyucunun kitaptan sıkılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bana kalırsa kitapta yalın bir anlatım vardır. Yani konuyla alakalı küçük bir birikim, kitabın okunabilmesi için yeterlidir. Kitabın takdir edilecek kısımları fazla olsa da ufak tefek sıkıntıları da mevcut; felsefi dilin ağır olduğu kısımlar var. Dolayısıyla bu kısımların, internette konu başlığı ile alakalı kısa bir araştırma yapıldıktan sonra okunması daha sağlıklı olur. Kısaca, bana göre akıcı ve kolaylıkla okunacak bir kitap ama konuyla alakası olmayanlar için aynı şeyi söylemek pek mümkün değil. En önemlisi, kitap okunmadan önce özellikle Roma İmparatorluğu hakkında biraz bilgi edinilmesi tavsiye edilir. Bununla beraber, Roma tarihi ile ilgili bilgi edinmek için okunmak isteniyorsa, ilk okunacak kitabın bu olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bu kitapta genel olarak Doğu Roma'nın bir batı devleti hüviyetinden çıkıp doğu devletine dönüşmesi anlatılıyor. Kitabın bu tip konulara ilgi duyanlar tarafından okunması gerektiğini düşünüyorum.

Germenler: Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri

Herwig Wolfram, Çev. Tuğba İsmailoğlu Kacır

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 143 sayfa, ISBN: 978-605-7635-60-0.

Mehmet Akif YILMAZ*

Kitap tanıtımına başlarken yazarı ve çevirmeni hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Yazar Herwig Wolfram, Viyana Üniversitesi'nden emekli Orta Çağ tarih profesörü olup bu dönem ve erken dönem tarihleri üzerine çok sayıda eser yazmıştır. Çevirmen Tuğba İsmailoğlu Kacır ise Viyana Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olduktan sonra yüksek lisansını (2007) tamamlamıştır. Doktorasını (2015) aynı üniversitede tamamladıktan sonra İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde (2011) araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Yeni-Yakınçağ Orta Avrupa tarihi üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Türkçe tercümesi incelenen kitap dört ana konudan oluşmaktadır; son söz, kaynaklar, kaynakça, çevirmenin kaynakçası ile sona ermektedir. Ön sözde yazar, Germanler hakkında el kitabı yazmanın zor olduğundan bahisle, konu hakkında asıl yardımın arkeoloji ve erken tarih araştırmalarından alındığını; komşu disiplinlerin görüşlerinin önemli olmasına karşın tarihçilere düşen asıl görevin mevzudan uzaklaşmadan tarih yazmak olduğunu belirtmiştir. “Dokuzuncu Baskıya Önsöz” bölümünde, beş yıl aradan sonra yapılan bu baskıda birtakım ilavelerin olduğunu, kitabın Lehçe ve İtalyancaya çevrildiğini belirtmiştir. Kitabın 2009 yılında yapılan dokuzuncu baskısının, M.S. 9 yılında Teutoburg Ormanı'nda gerçekleşen savaşın tam da iki bininci yılına denk gelmesinin bir tesadüfle birlikte iyiye işaret olduğuna inanmaktadır.

---

*Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, makif.ylmz.61@gmail.com

“Çevirmenin Önsözü” bölümünde Romalıların, Ren Nehri’nin doğusunda ve Yukarı Tuna’da kalan halkları Germen diye adlandırdığına; Geç Antik dönemde Germen isminin moda dönuştüğüne ve ilk defa hümanistlerle birlikte tekrar tartışma konusu haline gelerek popülarite kazandığına değinilmiştir. Yeni yaklaşımla Yeni Çağ Almanlarının bunu miras aldığı ve çok heyecanlandıkları belirtilmiştir. Yazar Wolfram’ın işaret ettiği, XV. yüzyılda Tacitus’un “Germania”nın yeniden keşfedilmesinin, Alman hümanistlerinin Germen kökenlerini netleştirmelerine yardımcı olduğu belirtilmiştir. Bu imaj *Antik Dönemde Roma* karşıtlığı üzerine oturtulmuştur. Uzun yıllar Alman idesine hizmet eden bu imaj, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hümanistlerin fikirlerinden soyutlanarak bilimsel araştırmanın konusu haline gelmiştir. Alman kimliğinden arındırılma ancak 1945 yılından sonra sağlanmış, böylece başlı başına bir Germen kavramından söz edilmeye başlanmıştır.

Birinci bölüm “Germenler” başlığı altında işlenmiş; Germen kelimesinin menşei, Germen ırkının ortaya çıkışı, coğrafyası, Germenlerin kültür ve gelenekleri, Germenler hakkında basmakalıp fikirler hakkında bilgiler verilmiştir. Sezar’ın “Galya Savaşı Notları”nda “*Germenler Galyalılar’a hiç benzemez*” sözüyle, Galya ve Germania bölümünün etnografik özü ifade edilmiştir. Germenlerin, Galyalılara göre daha iri kıyım, daha vahşi ve daha az kültürlü olduğu belirtilmiştir. Yazar, Germenler hakkında bilgi verirken bir genellemede bulunarak; Antik Çağ ya da Erken Orta Çağ kavmi olarak ortaya çıkan halkların gerçekte birçok kavimden oluşmuş bir ordudan meydana geldiğini, bu halkların en başarılı liderlerinin geleneği somutlaştırdığını hatta tekelleştirdiğini, bir nevi gelenekten beslenen soy birlikteliği sağladığını belirtmiştir. Germenlerin bu durumdan etkilenmediği söylenemez, demektir. Yazar barbar kelimesinin Germenlere de verildiğinden bahisle, birkaç anlamı barındırdığını belirtmiştir. Öncelikle Yunanlı olmayan, anlamsız sesler çıkaran, insan gibi konuşamayan ve vahşi gibi davrananlara barbar denirken, sonraları bu kelimenin Romalı olmayanlara söylendiğini belirtmiştir. Roma barışının zıddı olarak düşünülen ve Germen Hürriyeti denilebilecek, hukuk ve kanuna dayalı bir devlet düzenini kurma, keyfilik ve şiddeti bastırma, antlaşmaların değerini anlayıp bunlara uygun davranma kabiliyetinden yoksun olanların Romalılar için bir tehdit ve zıt durum olduğunu belirtmiştir. Yazar, Germenlerin ayrıca öfkeli insan, vahşi bir hayvan gibi başkalarını korkutan, aynı zamanda yabancılar tarafından kolayca korkutulan insanlar olduğunu belirtmiştir. Ona göre Germenler, basit ve doğru olmalarına karşın bir o kadar da tembel ve hürriyetine düşkün insanlardır. Bu özellikleri, yaşadıkları coğrafya da tetiklemiştir.

Yazar, birçok kavim gibi Germenlerin de kökenlerinin İskandinavya’ya dayandığını belirtmiştir ve konuya değişik açılardan yaklaşmıştır. Zira İskandinavya, Kavimler Göçü’nden etkilenmemiş, Ana Kıta’dan ayrı olduğundan oraya da hiç kimseyi göndermemiştir. Germenlerin hayvancılık ve avcılıktan beslendikleri genel kanaati doğru olmamakta; hayvancılıkla uğraşmalarının yanında arpa, bulgur, yulaf, darı ve az oranda buğday ektikleri bilinmektedir. Eti çiğ ya da az kızartılmış olarak tüketmişlerdir. Genelde aç gezdiklerinden barbar ekonomisi kıtlık ekonomisi olarak bilinmektedir. Kaotik ortama rağmen soylarını kavmi kahramanlık duygusuyla yani onurla bağdaştırmışlardır.

Yazar, “Onur” alt başlığı altında Germenlerin onurlu olanların kurtulduğu, onurunu kaybetmişlerdir çaresiz, ölümü bekleyen korkak insanlar olduğunu belirtmiştir.

“Modern Germe İmajı Üzerine Düşünceler” alt başlığında ve diğer alt başlıklarda ise yazar, XIX. yüzyılda bu kavim hakkındaki araştırmaların arttığını belirtmiştir. Dil biliminin etkisiyle Batı Germenleri, Doğu Germenleri ve Kuzey Germenleri tasnifinin yapıldığını belirtmiştir. Germe adının nereden türetildiği hakkında onun İbranice, Ligurya dili, Latince, Keltçe, Germence, Venetic, İlyria ve Eski Avrupa dillerinden geldiği tartışılmaktadır. İlk Germenlerin M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Aşağı Tuna bölgesinde görüldüğünü belirtmiştir. Yunanlılar da kendilerini Keltlerden farklı bir kavim olarak tanımlamıştır. Germe halklarının Arminius’un liderliğinde birleşmelerinin etkisi Hitler’in Alman halklarını birleştirmesinde ortaya çıkmıştır. Arminius zamanında Marcoman Savaşlarından Roma-Germe ilişkileri hakkında çeşitli bilgiler verilmek suretiyle birinci bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde “Germe ve Kökenleri” başlığı altında Germenlerin nereden geldiklerinin, nasıl ortaya çıktıklarının açıklanmasının zor olduğu belirtilmiştir. Germe hakkında ilk kesin bilgilerin, M.Ö. son binyılın ortalarında Demir Çağı Jastorf kültürü ile arkeoloji yardımıyla filolojik saptamaların olduğu bölgeden alındığı belirtilmektedir. Germenlerin bir soy miti olduğunu belirten yazar, onların tarihî aktarımının eski şarkılarında, oğlu Mannus’u *halklarının atası ve kurucusu* olarak kabul ettiklerini, topraktan *çift cinsiyetli* olarak doğan Tanrı Tuisto’yu yüceltiklerini söylemektedir. Yazar, tüm Germenlerin aynı tanrıya tapmadığını, aynı ilaha yönelmediğini belirtmektedir. Tanrıçalığın dünyadaki karşılığının rahibeler ve kahinler olduğunu belirtmektedir. Yazar, kitabında Germenlerin krallarından, kralların yaşantılarından ve soylarının kutsallığından; iktidar ve klandan, halktan ve ordudan da bahsetmektedir. Germenlerin savaş düzeninden bahsedilen kitapta, onların ailelere, klanlara ve kabilelere ayrıldığı belirtilmektedir.

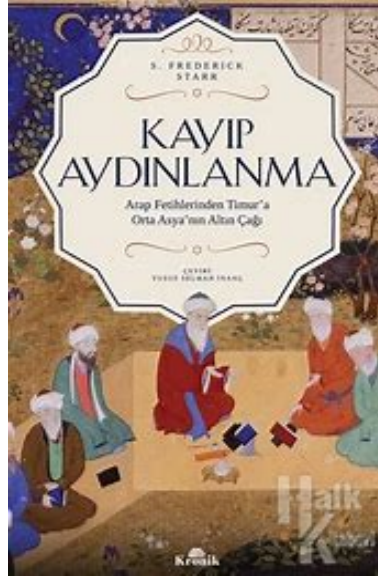
“Büyük Germe Kabilelerinin Ortaya Çıkışı” adlı üçüncü bölümde, “Got Kavimleri ve Ariusçuluk” başlığı altında, Marcoman Savaşlarının antik gözlemcilerce genellikle Germele karşı savunma savaşları olarak tasvir edildiği belirtilmiştir. Roma Devleti’nin zayıflamasının, büyük Germe halklarının oluşmasına zemin hazırladığı vurgulanan kitapta; Got kavimlerinin Aşağı Tuna ve Kırım Yarımadası’nda bulunduğu, bunların Hıristiyanlıkla bütün halinde temas eden ilk Germele olduğuna değinilmiştir.

Son bölümde ise, “Germe Kavimlerinin Göçü ya da Roma Dünyasının Dönüşümü” başlığı altında Roma Devleti’nin işgalinden, yıkılıp yok edilmesinden Gotlar, Vandallar, Franklar ve Lombardları içinde barındıran Germenlerin sorumlu tutulduklarının Hümanizm ve Rönesans’tan beri süregelen bir anlayış olduğu belirtilmektedir. Ancak bu anlayış uzun zamandır inandırıcılığını kaybetmiş durumda; sömürgecilik anlayışından vazgeçilen bir dünyanın sonunda, bu durumun yıkılmak değil değişim, dönüşüm olduğu fikri savunulmuştur.

Yazar, Gotları iki kollarının olduğunu belirterek açıklamıştır. Günümüzde hiçbir kavmin, Germe kavimlerinden Gotlar kadar hayal gücünü meşgul etmediğini belirtmiştir. Batı Gotlarının Roma

Devleti tarafından hiç rahat bırakılmadıklarını belirten yazar; Tuna Gotlarının Baltı ailesinden Alaric'i ilk kral ilan ettiklerini; bu kralın ilk Got hükümdarı, ilk Germen kralı ve aynı zamanda düzenli bir Roma ordusunun ilk genelkurmay başkanı (ordu komutanı) olduğunu belirtmektedir. Doğu Gotlarının kralının Ermanaric olduğundan bahsedilen kitapta, onun Hun akınlarına direnemediği ve intihar ettiği belirtilmektedir. Vandallar, Burgonlar, Lombardlar, Franklar ve Anglosaksonlardan da ayrıca bahsedilmektedir. "Son Söz" bölümünde Anglosaksonların, Roma Devleti'yle irtibatları, İrlandalılarla ilişkileri sonucunda Germenleri Hristiyanlaştırdığı belirtilmektedir.

Kitap, hacminin küçüklüğüne rağmen hem yazarın hem de çevirmenin desteğiyle zengin sayılabilecek içeriğe ve kaynakçaya sahiptir. Gayet anlaşılır ve akılda kalıcı bir dille yazılan bu kitabın, Germen tarihi, toplumu, kültürü ve Roma ile bağlarını, akademik açıdan olmamakla birlikte, araştırmak isteyen kişiler için giriş seviyesinde bir kitap olduğunu düşünmekteyim.

Kayıp Aydınlanma

S. Frederick Starr, Çev. Yusuf Selman İnanç

İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 681 sayfa, ISBN:978-975-7635-01-3.

Elif Neslihan DOĞAN*

Orta Asya'da, İslamiyet'in yayılmasından Timurlular devrinin son bulmasına kadar olan 400-500 senelik sürede bölgedeki bilimsel ve entelektüel alandaki gelişmeler ve bu coğrafyada yaşamış olan âlimler, mimarlar, sanatçılar, mühendisler ve tarihçiler tüm dünyayı etkisi altına almıştı. Bugün adı unutulmuş çoğu âlimin astronomiden tıbbı, bilimden sanata, mimariden mühendisliğe ilim dünyasına yaptıkları katkılar kitapta çok detaylı bir şekilde verilmiş. Yazar kitabında, Orta Asya'da bir zamanlar şaha kalkmış olan ilim sanat dünyasını, dönemin tartışmalarını, buluşlarını, bilginlerin yöneticiler ve halkla olan ilişkilerini, coğrafyanın o zamanki sosyal, siyasal ve ekonomik vs. durumunu anlatırken bir taraftan da, ne olup da bu altın çağın sonlandığı sorusunun cevabını aramaktadır.

Günümüzde maalesef pek çok yönden geri kalmış olan bu coğrafyanın, zamanında pek çok bilimsel gelişmenin ilk temellerinin atıldığı, ilmin ve ilim adamlarının gereken itibarı ve iltifatı gördüğü topraklar olduğundan bahseden yazar, bu kitabı yazmaya çok ehil olmadığını ancak böyle bir kitabı yazmaktaki en büyük motivasyonunun kendisinin böyle bir kitap okumayı istemesi olduğunu söyler. Kitabı yazmadan önce 20 sene üzerine düşündüğünden bahisle bu kitabı yazabilmesini sağlayan onlarca araştırmacı ve uzmana kitabının ön sözünde teşekkür eder, *oryantalist* olmakla suçlanan bu insanlar olmasaydı bu kitabın yazılamayacağını da belirtir. Orta Asya'da, dünyanın en büyük ticaret yollarının kesiştiği bir yer olması ve ticari merkezlerin burada olması hasebiyle zenginlik ve refah seviyesinin inanılmaz derecede artmış olduğundan ve bunun da bölgenin, bilim insanları için bir çekim noktası olmasını sağladığından bahseden yazar, neresinden bakılırsa bakılsın bu dönemin tam bir

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, eneslihan@hotmail.com

aydınlanma çağı olduğunu söyler. Orta Asyalıların gerçeğe ulaşmak için geometri-matematik ve mantık gibi önemli iki aracı fark ettiklerini; Harezmi'den Hayyam'a, Farabi'den İbni Sina'ya ve Gazali'ye kadar pek çok düşünür tarafından bu araçların titizlikle kullanıldığını; Orta Asya'daki âlimlerin tamamına yakınının İslam'la bir şekilde irtibatlı olduğunu, fakat bunların arasında kuşkucuların, agnostiklerin, ateistlerin, akılcıların var olduğunu; dinleri, düşünceleri ne olursa olsun bilginlerin genelde özgür ve ortamın da son derece destekleyici olduğunu anlatır uzun uzun.

Orta Asya'daki entelektüel üretimin zenginlikle direkt bağlantısı olduğunu söyleyen yazar, günlük geçim derdine düşmeyen insanların ilime, bilime, sanata daha rahat vakit ayırdıklarına; ayrıca ticaret yollarının buradan geçmesi sebebiyle kültürler arası etkileşimin çok daha fazla olmasının, tarım gibi alanlarda sulama sistemlerinin kullanılmasıyla teknik ve mekanik anlamda büyük bir ilerlemeye vesile olduğuna dikkati çeker.

Orta Asya'da ilim alanındaki ilerlemeye sebep olan faktörler arasında din faktörünün de önemli olduğunu; İslam'ın yaratılış, doğa ve insan hürriyeti gibi konularda olan açık tavrını kabul edenlerle etmeyenler arasındaki tartışmaların ilmî gelişmeleri desteklediğini; ayrıca buradaki dinî çoğulculuğun da entelektüel ortamı besleyen başka önemli faktörlerden biri olduğunu belirten yazar, her dinin kendi dilini de getirmesinin kattığı zenginliklerden bahseder. En son gelen Arapça, bölgedeki entelektüel tartışmaların ve uluslararası iletişimin dili olarak kabul görmüştür. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi âlimlerin Türkçeye yaptıkları katkıları anlattığı kitabında daha başka 540'a yakın âlimin ismi geçmektedir. Yazar, İbni Sina ve Farabi'nin mektuplarından o dönemin fikrî yapısının anlaşılabilirliğini okuyucunun dikkatine sunar. Bermekiler ailesinden bahseden yazar, bu ailenin kültür alanında Harun Reşit ile iş bölümü yaptığını, Bermekilerin filozoflara hamilik yaptığını, kitap bastırıp kütüphane inşa ettirdiklerine, Harun Reşit'in ise şairlerin ve müzisyenlerin hamiliğini üstlendiğine yer verir satırlarında.

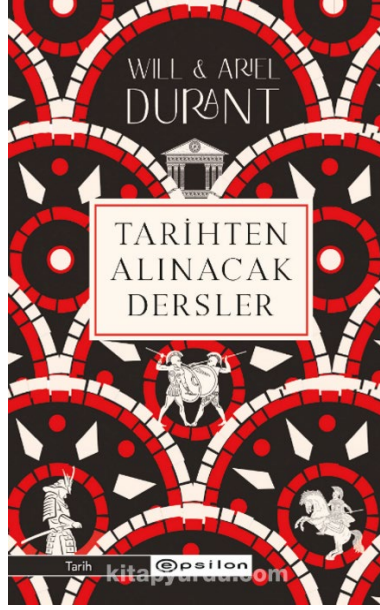
Son olarak yazar, aydınlanmanın çöküşünün sebebi olarak şu cümleleri sarf etmiştir.

"Moğol istilasının Orta Asya'daki entelektüel hayatı mahvettiği, aynı zamanda kent ekonomisini ve kültür hayatının muhteşem geleneğini iğdiş ettiği açıktır. Bu muhteşem gelenek sonraları yeniden canlanmıştı ama uzun süre devam edememişti. Üstelik önceki gibi entelektüel yaratıcılığı ve parlaklığı da yoktu.

Bunlar göz önüne alındığında orta Asya'nın entelektüel hayatının Moğol istilasından çok önce çöküşe geçtiği görülmektedir. Hükümdarlar ve sarayları kendilerine methiyeler düzenlerin haricindeki düşünür ve yazarlara olan desteklerini büyük ölçüde kesmişlerdi. Gazali ve diğerleri ucu açık entelektüel sorgulamanın mantığını çoktan baltalamışlar ve bilim adamları ile düşünürleri savunmaya geçmeye zorlamışlardı. Hâkim inancın yasa koyucuları Moğol ordularının gelmesinden çok önce ipleri ellerine almışlardı. Bunların ışığında Moğollar daha önce başlamış olan kültürel yıkım sürecini hızlandırmış ve tamamlamış olmakla itham edilebilirler ama asla bu yıkımın başlatıcısı oldukları söylenemez." (s. 591)

Kayıp Aydınlanma, bilgi yoğunluğu çok fazla olan, hatta yer yer betimlemelerinin uzunluğuyla okuyucuyu sıkabilecek bir kitaptır. Özellikle felsefi ve teolojik tartışmaların çok uzun uzadıya yazılması, hele de okuyucu bu terminolojiye çok hâkim değilse kitabın okunurluğunu ve anlaşılabilirliğini hayli zorlaştırıyor. Kitabın girişinde bazı çevrelerin, Batılı ve Rus araştırmacıları *oryantalist* diye suçladığından ve onlara karşı ön yargılı olduğundan bahseden yazar, kendisinin ise bu araştırmacı ve uzmanlardan çok yararlandığını anlatıyor. Yazarın, kullandığı *Arap istilacılar* gibi kelimelerden de

aslında bir yerde zihin yapısının, diğer Batılı yazarlar gibi Doğu'ya, özellikle de İslam'a has düşünce kalıplarından çok da sıyrılamamış olduğunu anlıyoruz. Yazar, Orta Asya şehirlerini ve medeniyetini övüp göklere çıkarırken buraları, İslami kimliğinden sıyırmak için özel bir çaba harcıyormuş izlenimini veriyor. Kitapta harita ve resimlerin çok fazla kullanılmış olması kitabın görsel hafızaya da hitap etmesini sağlamış. Yazar Starr, unutulmuş olan Altın Çağ'ın yükselişini açıklamaya ve neden sona erdiğini anlamaya çalışıyor. *Kayıp Aydınlanma*, çok eksik yönleri olmakla beraber Orta Asya'nın altın çağı olarak nitelendirilen dönemi anlamak bakımından, ayrıca felsefe, din, bilim, arkeoloji vb. konular merak ediliyorsa güzel bir giriş kitabı olmuştur.

Tarihten Alınacak Dersler

Will & Ariel Durant, Çev. Varol Ataman

İstanbul, Epsilon Yayınevi, 2022, 136 sayfa, ISBN: 978-625-414-167-6.

Hanne UÇAK*

Tarihten Alınacak Dersler adlı eser Will Durant ve eşi Ariel Durant tarafından beraberce yazılmış, Türkçe yayın hakları alındıktan sonra Volkan Ataman tarafından Türkçeye çevrilmiş bir eserdir.

Kitabın yazarlarından Will Durant, 1885 yılında dünyaya gelmiş Amerikalı yazar, tarihçi ve filozoftur. Kitabın diğer yazarı olan eşi Ariel Durant 1898 yılında dünyaya gelmiş, tarihçi ve yazardır. İkilinin tarih üzerine birçok eseri bulunmaktadır, maahâza bazı eserlerinden ödüller kazanmışlardır.

Tarih kavramı, geçmiş zamanın incelenmesi bilimi olarak kısaca açıklanabilir. Geçmişten günümüze tarih sahnesine ışık olan birçok olay yaşanmıştır ve bu olaylar tarih yazıcılığı ile bizlere aktarılmış, bilgi birikimimize destekte bulunmuştur. Tarih, farklı bilimlerle ilişkisi olan bir bilimdir. Bu bağlamda bakıldığında yazarlar Will Durant ve Ariel Durant bu eserlerinde tarih bilimini diğer başka bilimlerle ortak kümeye almış, bizlere tarihi farklı kollardan da inceleme imkânı sunmuşlardır.

Tarihten Alınacak Dersler adlı eserde giriş kısmı yoktur. Ön söz bölümünde yazarların diğer eserleri ve bu kitap hakkındaki genel bilgiler verilmiştir. Toplamda on üç bölümden oluşan kitabın en sonunda kaynakça ve dizin bölümleri vardır.

Dünya tarihi farklı bakış açılarıyla gözden geçirilebilir. Bu bakış açıları ne kadar farklı bilimlerle çarpıştırılırsa o kadar çıkarım yapılabilecek kavramlar edinilebilir. Bununla alakalı olarak yazarlar Will & Ariel Durant, kitabın ön söz kısmında bu bakış açılarının daha önceden zaten ifade edilmiş olduğunu ve amaçlarının özgünlük değil kapsayıcılık sunmak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, hanne.ucak@stu.fsm.edu.tr

bağlamda yazarlar 5.000 yıllık dünya tarihinde gözlemlenen konu ve dersleri on iki farklı bakış açısıyla tarih bilimi ile çarpıştırarak gözden geçirmişlerdir.

Kitabın “Tereddütler” adlı birinci bölümünde, tarih çalışmalarının yazım süreçleri bittiğinde yaşanan duygu durumları ile yüzleşilen zorluklardan bahsedilmektedir. Tarih yazımı ile ilgilenen insanların genel olarak bu duygulara hâkim oldukları, çok sayıda şüphenin girilen işte kişiyi ele geçirdiği konusunda yorum yapan yazarlar, geçmişteki herhangi bir olay hakkındaki bilgimizin her zaman eksik olduğunu söylemişler ve bu bilgi eksikliğinin kişiyi şüpheye ve tereddüde düşürdüğünü vurgulamışlardır. Bu bölümde bununla ilgili şöyle bir cümle geçmektedir: “*Tarihin çoğu tahmin etmektir ve geri kalanı önyargıdır.*”

“Dünya ve Tarih” adlı ikinci bölüme geçildiğinde metaforik ifadelerle süslenmiş cümlelerin olduğu görülmektedir. Dünyanın jeolojik yapısının neden olduğu tarihî yapının yanı sıra insan nesillerinin dünya üzerinde büyüyen bir hâkimiyet kurduğundan bahsedilmiştir. Muhaberelelerin beraberinde getirdiği, deniz ve hava yolu araçlarının gelişimi, özellikle hava yolunda uçakların gelişimi uygarlık haritasını yeniden şekillendirmiş, ticaret yolları, nehirler ve denizlere rağbet azalmıştır. Teknolojinin gelişimi ile de coğrafi faktörlerin etkisi iyice azalmıştır. Yazarlar işte bu bölümde dünya coğrafyasının tarih üzerindeki etkisinden bahsederek ortak küme oluşturmayı başarmışlardır.

“Biyoloji ve Tarih” adlı üçüncü bölüm yazarların tarihin biyolojinin bir parçası olduğu fikriyle başlamaktadır. “Biyolojinin yasaları tarihin temel dersleridir” görüşünü savunan yazarlar tarihin biyoloji dersini üç kavram altında toplamışlardır. Bu kavramlar ışığında tarih ve biyoloji bilimi arasında müşterek noktalar oluşturan yazarlar, daha sonrasında besin tedariğinin insan soyu için yetersiz kaldığından ve bu durumun da beraberinde kıtlık, salgın hastalık ve savaş getirdiğinden bahsedip tedbirsiz nüfus artışı sıkıntısı üzerinde durmuşlardır.

“İrk ve Tarih” ile “Kişilik ve Tarih” adlı dördüncü ve beşinci bölümler bir arada ele alınabilir. Bu bölümlerde, tarihte ırkın rolü üzerinde durulmuş, ırklar arası farklar ve güçlerden bahsedilmiş ve insan yapısının devletlerin anayasalarının yeniden yazılmasını sağlaması etkeni konu edilmiştir. Coğrafi, ekonomik ve siyasi koşullar bir kültür oluşturmuştur, bu kültür de insan tiplerini meydana getirmiştir. Bir halk, diğer bir halk topluluğunun bulunduğu bölgelerde nesiller boyu yaşadıkdan sonra o halkların özelliklerini almışlardır. Tarihsel süreçte bu döngü hep böyle devam etmiştir. Yazılı tarih boyunca insanın evrimi biyolojik olmaktan çok toplumsal olmuştur. Çoğunlukla kültürel evrim kavramı taklit şeklinde nesilden nesile aktarılmıştır.

Altıncı ve yedinci bölümler olan “Ahlak ve Tarih” ile “Din ve Tarih” adlı bölümlere geçtiğimizde ahlak yasalarının tarihsel süreçte değişiklik gösterdiği, tarih bilgi birikiminin zaman ve mekânda farklılık gösterdiği, kimi zaman bu yasaların birbiriyle çeliştiği söylenebilir. Ahlak kavramı, büyüyen toplumların tutarlı davranışlara teşvik edildiği kurallardır. Bununla alakalı olarak yazarlar bu bölümde, on altı yüzyıl boyunca Hristiyanlık âlemindeki Yahudi yerleşim bölgelerinin neredeyse devletten ve yasalardan yardım almadan, katı ve ayrıntılı bir ahlak yasasıyla devamlılıklarını ve iç barışlarını

sürdürdüklerini örnek olarak göstermişleridir. Bölümler arası köprü kurulduğunda din ve ahlak kavramının ilk bakışta birbiriyle bağlantılıymış gibi gözükmediği söylenmiştir. Yazarlar bu bölümlerdeki anlatımlarını Hristiyanlık dini üzerinden verdikleri örneklerle yapmayı tercih etmişlerdir. “Ekonomi ve Tarih” adlı sekizinci bölümde yazarlar, Karl Marx’ın “*Tarih, eylem halindeki ekonomidir*” sözüyle bölümü başlatmışlar ve bunu kanıtlar nitelikte ifade ve örneklerle söylemlerine devam etmişlerdir. Ekonomik yorum tarihin birçok kısmını aydınlatmaktadır, ifadesinde bulunan yazarlar bu ifadelerini “*Yunanlar Çanakkale Boğazı’nın ticari kontrolünün peşinde koşmasalardı Agamemnon, Aşil ve Hektor’un varlığından haberdar olamazdık*” örneği ile açıklamışlardır. Akabinde tarım sektörünün sanayi haline gelmesi hakkında bilgi vermişler, geçmişte yaşanmış olayların verdiği deneyimin ekonomik sistem çerçevesinde bireyleri üretkenliğe yönlendirdiğini söylemişlerdir.

Dokuzuncu bölüm olan “Sosyalizm ve Tarih” başlığında yazarlar Roma Devleti’nin sosyalist dönemdeki yönetici ve yönetim şekli hakkında bilgi vermişler, daha sonrasında da Çin devlet sosyalizminde birkaç isimden söz etmişlerdir. Dönemin hükümdarları ve icraatları, reformları sosyalizm ve tarih çerçevesinde ilişkilendirilmiştir.

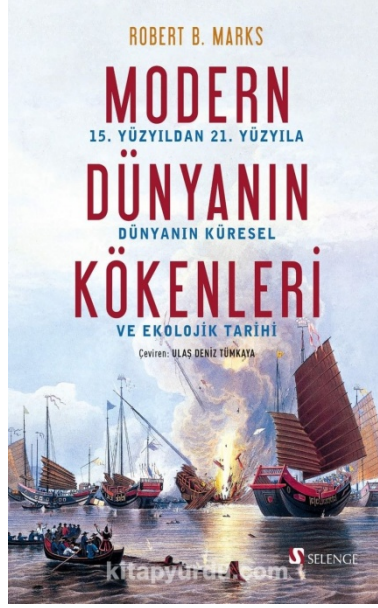
“Devlet ve Tarih” adlı onuncu bölümde ana tema, tarihin bütün devlet biçimleri ve genel olarak devlet hakkında söyleyebilecek geçmiş birikime sahip olmasıdır. Tarihsel yaşamda insan topluluklarının özgür yaşamı sevmesi, beraberinde bazı davranış kurallarını ve sınırlandırmaları getirmiştir. Bu bölümde monarşi kavramı üzerinde çok durulmuştur. Bu kavram orta dereceli bir siciile sahiptir, aynı zamanda akabinde gelen üst üste savaşlar insanlığı kötü etkilemiştir. Monarşi kavramından sonra aristokrasi kavramı üzerinde duran yazarlar aristokrasinin getirilerinden bahsetmiş, aristokrasinin kültür, görgü ve standartların muhafaza edildiği depo olduğunu belirten ifadeler kullanmışlardır. Bu bölümde filozoflardan örnekler veren yazarlar devlet ve tarih kavramlarının felsefi yönüne de çağrışım yapmışlardır.

On birinci bölüm olan “Savaş ve Tarih” başlığına geldiğimizde savaşların tarihe yön veren önemli olaylar olduğu söylenebilir. Yazarların “*Yazılı tarihin son 3.421 yılının sadece 268’i savaş görmedi*” cümlesi bu bölümde bulunan en ilgi çekici ifadedir. Savaşın dünya üzerindeki nedenleri evrenseldir; açgözlülük, hırçınlık, gurur, toprak payı, hâkimiyet arzusu gibi sebepler bu evrensel nedenler arasında söylenebilir. Bu bölümde yazarlar savaş örneği olarak Fransa ve İngiltere arasında gerçekleşen savaşı anlatmışlar, aralarındaki ilişkiye değinmişlerdir. Bölümde diğer ilgi çekici nokta ise yazarların eklemiş olduğu, bir filozof ve bir general arasında geçen diyaloglardan generalin söylediği, “*Devletler, ancak dışardan ortak bir saldırıya uğradıklarında temel iş birliği içinde birleşeceklerdir.*” cümlesidir.

Son iki bölüm olan “Büyüme ve Çürüme” ile “İlerleme Gerçek mi?” adlı başlıklar bir arada değerlendirilebilir. Bu bölümlerde filozof ifadelerine yer verilmiş ve bu ifadeler yazarlar tarafından yorumlanmıştır. “Büyüme ve Çürüme” adlı bölümde yazarların ahvâl-i istikbal üzerine tutumlu tahminleri vardır ve bölümün en dikkat toplayan kısmının da bu tahminler üzerine yapılan yorumlamalar olduğu söylenebilir. Hülasa kitabın son sayfalarına gelindiğinde tarihin ilerlemek için

doğru biçimde kullanılmasına dikkat çekildiği gör÷lmektedir. Yazarlar, tarihin çok önemli bir miras olduğuna, yalnızca yapılan hatalar üzerine hatırlanmaması, aksine cesaret verici bir uyarı olarak aklımızda yer edinmesi gerektiğine değinerek eseri tamamlamışlardır.

Sonuç olarak yazarlar Will & Ariel Durant, derin bir muhteva bulunduran bu kitabı “tarihten ne gibi çıkarımlar yapılabilir” düşüncesiyle ele almışlar, tarih bilimini diğer bilimlerle harmanlayarak zengin bir anlatım gerçekleştirmişlerdir. Tarihin geniş sınırları olduğunu, yalnızca geçmiş zaman bilimi olmak duvarlarını kırdığını özellikle ifade etmişlerdir. Aralarda koymuş oldukları diyaloglar, okuyucuya sorular sormuş olmaları ve hemen akabinde cevapları vermeleri ilginin canlı tutulmasını ve okuyucunun kendi fikrini de gözden geçirmesini sağlamıştır. Yazarlardan Will Durant’ın filozof olması hasebiyle felsefi dili olan bir kitaptır; filozoflara ve görüşlerine yer verilmiştir. Bu nedenle dili biraz ağır sayılabilir. Tarihten ne gibi dersler alınabileceğini ve tarihin diğer bilimlerle olan ilişkisinden nasıl çıkarımlar yapılabileceğini merak edenler için oldukça iyi bir kitap seçimi olacaktır.

Modern Dünyanın Kökenleri - 15. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Dünyanın Küresel ve Ekolojik Tarihi

Robert B. Marks, Çev. Ulaş Deniz Tümkaya

İstanbul, Selenge Yayınları, 2022, 360 sayfa, ISBN: 978-625-7459-79-2.

Ömer GÜN*

Türkçemize kazandırılan bu nadide eser, Batı'nın klasik yükseliş hikâyesinin aksine klasik anlayışına alternatif yeni bir anlayış sunma gayesi gütmektedir. Eserin müellifi, dünya tarihinin okuyuş, yazış ve anlatımı hususunda Batı/Avrupa merkezli bakış açısına eleştiri getirmekle beraber çok merkezli dünya anlatısı sunulmasını teklif ediyor.

Kitap; altı ana bölüm, sonuç, ön söz ve başlangıç kısımlarından mürekkeptir, ön sözden sonra “Başlangıç: Batı'nın Yükselişi” kısmıyla başlamaktadır. Daha sonra gelen altı ana bölüm sırasıyla şöyledir: Birinci bölüm, “Maddi ve Ticari Dünyalar, 1400'lü Yıllar”; ikinci bölüm, “Çin’le Başlamak”; üçüncü bölüm, “İmparatorluklar, Devletler ve Yeni Dünya, 1500-1775”; dördüncü bölüm, “Sanayi Devrimi ve Devrimin Sonuçları, 1750-1850”; beşinci bölüm, “Uçurum”; altıncı bölüm, “Büyük Sapma”. Kitap sonuç bölümüyle nihayet bulmaktadır. Ana bölümler kendi içinde muhtelif alt başlıklara bölünmüştür ve konular arasında bağlam kurulması hususunda güçlük çekilmemektedir.

Mezkûr eserin müellifi, kitabın başlangıç kısmında belli sorular sormaktadır. Araştırmalarını, kitabın daha sonraki bölümlerinde birbirine bağlı olarak sunduğu verileri, bu sorular bağlamında değerlendirmiştir. Müellif, dünya tarihi yazımı hususunda Avrupa/Batı merkezci anlayışı tenkit ederek, “Batı'nın yükseliş hikâyesinin yanlış olup olmadığına karar vermenin tek yolu, dünyanın bugün olduğu hale nasıl geldiğine dair alternatif bir anlatı inşa etmektir” diyerek bizlere yeni bir teklif sunmaktadır. (s.29) Bu alternatif anlatım *ekolojik* temeller üzerine oturtulan ve *tarihsel*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, omergun.3467@gmail.com

olumsallık, rastlantı, konjonktür olmak üzere üç mühim kavram üzerine inşa edilmektedir. Mezkûr kavramları açıklamak gerekirse şöyle misaller verebiliriz. *Tarihsel olumsuzluk*, talihin yaver gitmesi veyahut yaver gitmemesi şeklinde ele alınabilir. Batılılar, Müslüman ve Türk imparatorlukları tarafından tarihsel süreç içerisinde, bugün Avrupa adını verdiğimiz yere sıkışmış bir haldeydiler. İnsanlık tarihinde kaydedilen iki önemli olay olan Amerika'nın keşfi ve Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a giden yolun keşfi bugün *Batı yükselişi* adını verdiğimiz sürecin başlangıcıdır. Bu sürece giden yol ise Avrupa'nın verimsiz topraklara sahip olması ve Akdeniz'deki ticaret sahasının daralmasıydı. Mesela bu tarihsel olumsuzluktur. *Rastlantı* kavramına bir misal vermek gerekirse, kömür yataklarının dünya üzerindeki dağılımı bağlamında sanayileşme sürecine hangi ülkenin girip girmeyeceğini belirlenmiştir. Son kavramımız olan *konjonktür*, çeşitli, farklı ve birbirinden bağımsız gelişmelerin, birbiriyle etkileşimde bulunacak şekilde bir araya gelerek eşsiz bir tarihsel an yaratması ile meydana gelir. (s. 33) Bu kavrama bir örnek vererek mezkûr kavramlarımızı açıklamayı nihayete erdireceğiz. Avrupa'da siyasi örgütlenmenin baskın biçimi olan ulus-devletlerin gelişmesi, sanayileşmeye yol açan nedenlerden oldukça bağımsız şekilde meydana gelmiştir. (s. 33) Bu iki bağımsız olayın, *batı üstünlüğünü* yakın dönemde ispat etmiş olması konjonktürdür.

Daha evvel bahsettiğimiz üzere müellif, ekoloji temelli ve çok merkezli bir tarih anlatısı sunmaktadır. Çin'i, Hindistan'ı, Osmanlı'yı, Aztekleri, İnkaları da içine katan çeperler bağlamında küresel bir tarih anlayışı işlemektedir. Çevresel faktörlerin etkisini tarihî olayların nasıl gerçekleştiğini açıklamak hususunda tek sebep olarak görmemekle beraber en temel sebep olarak, bugünkü dünyaya hangi süreçlerden geçerek geldiğimiz noktasında bizlere ipuçları vermektedir. Çevreden kastımız sadece iklim olayları olmamakla beraber çok yönlüdür; epidemik hastalıklar, kıtlıklar, yer altı ve yer üstü doğal kaynakların yeryüzündeki dağılımı, dünyanın muhtelif coğrafyalarının avantajları ve dezavantajları vs.

Müellif, dünyadaki ilk küreselleşme adını verebileceğimiz olayın, Batılıların keşiflerinden öncesine dayandığını ileri sürmektedir. Bizler Batı merkezci bir anlayışa maruz kaldığımız için keşifler neticesinde ve sonraki olaylar bağlamında dünyada bir küreselleşme olduğunu biliyoruz. 1400'li yıllarda Çin, bugün Hint Okyanusu sahasında Hindistan, Doğu Afrika, Güneydoğu Asya ve cümle İslam meskeni ile ticari faaliyetler sürdürmekteydi. Müellif, kitapta belli kavramları (biyolojik eski rejim, merkez ve çeper, çok merkezli) açıklayarak, verilerini bu bağlamda işlemektedir. Kitap, konu edindiği her bölümü mevcut dünya tarihinde yer edinmiş siyasi olaylar bağlamında ele almaktansa, ağırlıklı olarak kavramlar ve o siyasi olaylara giden süreçte çevresel etmenlerin ne derecede yönlendirici olduğunu göstermektedir.

Müellif her ne kadar Avrupamerkezci bakış açılarının bizleri modern dünyanın köklerini anlamamız hususunda hataya düşüreceğini vurgulamış olup çok merkezli bir anlatı teklifi sunmuş olsa da, kendisinin Asya kökenli olması hasebiyle o çok merkezli anlatıda Çin'e büyük yer ayırmış olması gözlerden kaçmamaktadır.

Takdim yazımızı nihayete erdirirken Şu hususları vurgulamadan geçmeyeceğiz. “Geçmiş değişmeyebilir, ama geçmişi anlatma biçimi, yani tarihimiz değişir. Tarih -tarihçilerin yazdığı anlatılar bizimle ilgilidir.” Kitabın ön sözü bu pasajla başlamaktadır. Şu an içinde yaşadığımız ya da bazılarıımıza göre maruz kaldığımız “modern dünya”yı kuran aktör olarak sadece Batı’yı görmek tüm insanlığa haksızlıktır. Batı’yı konumlandıracağımız noktayı müelliften yapacağımız Şu alıntıyla açıklamak daha doğru olur. “Hint Okyanusu dünyasının perspektifinden bakıldığında Avrupa, Asya’da üretilen zenginliklere umutsuzca erişmeye çalışan çeperdeki marjinal aktördü.” (s. 75) Batı dünyasını ve modern dünyayı kuran faktörleri anlamamız için çok yönlü perspektiflere sahip olmamız gerekir. Batı’da birbirinden son derece bağımsız meydana gelen gelişmeler (coğrafi keşifler, aydınlanma, sanayileşme, sömürgecilik), Batı’dan bağımsız olarak Doğu dünyasındaki ticaret ağları bağlamında Çin ve Hindistan ile olan ilişkiler ve yaşanan olaylar, bugün Batı üstünlüğu olarak tabir ettiğimiz kavramı meydana getirmiştir. Modern dünyanın oluşumunda Batı’daki teknik/bilimsel gelişmeleri etkileyen başka çevresel faktörlerin olduğunu, aslında modern dünyayı kuran merkezin Doğu’nun bizatihi kendisi olduğunu görmek bu kitapla mümkün olacaktır.

Kanun ve Şeyh - Osmanlı Toplumunda Sûfîlerin İdare ve Mahkemeye İmtihanı

Zekeriya Işık

İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2022, 351 sayfa, ISBN: 978-605-196-840-7.

Özlem ZEREN*

Zekeriya Işık, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirmiştir. Yüksek lisansını Kırıkkale Üniversitesinde yaptıktan sonra doktora eğitimini Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında, Yakın Çağ alanında, Osmanlı toplumunda devlet-tarikat ilişkileri konulu tez çalışması ile tamamlamıştır. Tekke ve tarikatlar üzerinde sürdürdüğü çalışmalarla doçentlik unvanını almıştır.

Yazar, kariyerine Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak devam etmektedir. Yazarın *Devlet ve Tarikat*, *Şeyhler ve Şahlar*, *Tekkedeki İktidar*, *Zaman Ayarlı Kaos* kitaplarının ardından gelen bu kitap da uzun arşiv ve belge çalışmaları neticesinde elde edilen örneklerle doludur. Osmanlı toplumunda sûfîlerin devletle ve toplumla ilişkileri, tekkeler, zaviyeler, vakıflar ve bu konular etrafında yaşanan sorunlar araştırmacıların ilgisini çekmektedir. *Kanun ve Şeyh*, sûfîlerin hukuki açıdan çeşitli konularını ele almakta olup farklı bir bakış açısı sunması nedeniyle tanıtılmaktadır.

Yazar, arşiv ve belgelerden derlediği örneklerle açıkladığı konuları “Reform, Kanun ve Meşâyih”, “Meşâyihin Karıştığı Suçlar”, “Meşâyih Verilen Cezalar” şeklinde üç bölümde ele almıştır. Kitapta, *şeyhler* yerine genellikle *meşâyih* ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Kitap; ön söz, giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Eserin bölümleri gerekli

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum, ozlmzeren@hotmail.com

sadelikte olup konuyu açıklayıcı nitelikte alıntılara ve kaynak belirtilerek gösterilen örneklere yeterince yer verilmiştir.

Yazar, kitaba gizemli bir mizansenle başlayarak Niyazi-i Mısri'nin hayat hikâyesinden bir kesit olduğunu belirttikten sonra anlatacağı konuları temellendiren ve konu, amaç, yöntem açısından geniş açıklamalara yer veren bir giriş yapmıştır.

Kitabın birinci bölümüne konunun okuyucu tarafından anlaşılabilirliğini sağlamak açısından Osmanlı adalet sistemi ve mahkemeleri hakkında kısa bilgi ile başlanmıştır. Bölümün devamında sûfi geleneğin gündelik yaşamı düzenleme ve sorunları çözümedeki etkisi, tasavvufi düşünce ve yaşayış biçimlerine dayalı olarak anlatılmıştır. Adap, usul, erkân olarak bilinen tasavvufi istilâhlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve sûfilerin Osmanlı idari yapısı, mahkemeleri ve kadılara bakış açıları üzerinde durulmuştur.

III. Selim ile başlayan reformlar, II. Mahmut'un düzenlemeleri ve Tanzimat'la birlikte gelen reformların da tekke, zaviye ve tarikat çevrelerine etkileri bu bölümün başlarında açıklanmıştır.

İslam, Osmanlı devletinde hukukun temelini oluşturmaktadır. Ancak buna paralel olarak şeriatın alanına girmeyen konularda hükümdarın kendi iradesi ile koyduğu kanunlar, örfi hukuk sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı'da devletin kutsandığı ve bunun sultanın otoritesinin meşruiyetini sağladığı ifade edilmektedir. İktidar gücünün sahibi olan sultan, atadığı Müslüman kadılar ve yöneticiler yoluyla hukuk ve yargı gücünü kullanmıştır.

İslam hukuku, tek bir kaynaktan olmayıp çeşitli görüşlerin ve kuralların birçok kitap ve risalelerden okunarak derlenmesini gerektirmektedir. Bu da ihtisaslaşmış fakihlerin ortaya çıkmasına, dolayısı ile ayrıcalıklı bir ulema sınıfının oluşmasına katkı sağlamış görülmektedir. Ulema sınıfı, Osmanlı Devleti'nde idare, hukuk, eğitim ve adalet teşkilatlarında merkezi bir yer edinmiş, sultanın yüksek otoritesi altında devletle özdeşleşmiş olarak belirtilmektedir.

Osmanlıda fetva verme yetki ve sorumluluğu şeyhülislamlık ve müftülük müesseselerine bırakılmış olup içtihat işi sistemli ve resmî bir hale getirilmiştir. Hukukun mahkemelerdeki uygulayıcısı olan kadılar, muteber hukuk kitaplarına bakarak veya müftülere danışarak karar vermişlerdir.

Osmanlı'da iki önemli husus “*Ehl-i Sünnet ve Cema'at şiarı üzere*” olmak ve “*Şer'-i Şerife muhalif*” olmamak ve bu iki hususun takipçisi olmak devlet idaresinin temel sorumluluğu olarak anlatılmıştır. Ulema, devleti içeriden ve dışarıdan gelebilecek Şii, Rafizi, Batıni gibi akımlara karşı koruyucu olarak yer almıştır. Meşâyihin uygulamalarının ve tasavvufi ritüellerin de ulemanın süzgecinden geçirildiği ifade edilmiştir.

Yazar, *Şeyhler ve Şahlar* kitabında Osmanlı'da tarikatların gelişimini ve varlığını kuruluş-uzlaşma, devletleşme ve modernleşme dönemleri olarak incelemiştir. Buradan anlaşıldığı üzere kitabın ele aldığı konular devletleşme süreci ile başlamakta -XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme sürecine- ve XIX. yüzyıla ait örnekleri içermektedir. Tasavvuf çevreleri, kuruluş dönemindeki kadar

geniş bir özgürlük alanından zamanla çıkarılmışlardır. Devlet, merkezi teşkilatlanmasını tamamlaması ve Safevilerin etkisi nedeniyle tekkeleri sisteme entegre etmiş meşâyihî ve dervişleri gözetim altında tutmuştur. Tarikatlar, kanunla özdeşleşmiş olan şeriat dairesinde tutulmaya çalışılmıştır, denilebilir.

Kitabın ikinci bölümünde meşâyihînin işlediği suçların neler olduğu bazı alt bölümlere ayrılarak anlatılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren bütün imparatorlukta tekke ve zaviyelerin arttığı ve sûfilerin sayısının çoğaldığı belirtilmektedir. Sûfilerin toplumla iç içe olması onların da zaman zaman suç unsuru taşıyan eylem ve söylemlere karışmasına yol açmıştır. Ayrıca meşâyihînin idari ve siyasi işlere müdahil olması sonucunda idari ve adli merciler tarafından suç olarak nitelenen birtakım olayların yaşandığı görülmektedir. Bu bölümde şeyhlerin karıştığı suçlar; “Devlet Otoritesine ve Rejime Karşı Eylem-Söylemlerde Bulunmak”, “Şeriatı Aykırı Eylem-Söylemlerde Bulunmak”, “İdarenin İşlerine Karışmak”, “Nüfuz Mücadeleleri Esnasında İşlenen Suçlar”, “Genel Ahlaka Aykırı İşlenen Suçlar”, “Yaralama ve Ölüme Sebebiyet Verme Suçları”, “Gerçek Dışı Beyanlarda Bulunmak (Sahte Evrak Düzenlemek)”, “Vakfa Zarar Verme ve Maddi Hususlarda Suçlar”, “İzinsiz Tekke Açmak”, “Mahsurlu Kitap Risale Yazmak ve Neşretmek” başlıkları altında ilgili örneklerle açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm Osmanlı ceza hukukuna dair açıklamalarla başlamaktadır. “*Osmanlı (İslâm) ceza hukukunda yaptırımlar, cezalar, güvenlik tedbirleri ve suçtan doğan mağduriyetin giderilmesi olarak üç gruptan oluşur*” denilmektedir.

İslam ceza hukukunun yapısını Kur’an, sünnet ve İslam hukukçularının içtihatları oluşturmuştur. İslam ceza hukuku; temelinde kamu düzeninin, toplumun huzur, asayiş ve güvenliğinin, insanların her türlü tehdit ve tehlikeden korunmasını esas almıştır.

“Cezalandırmanın gayesi ise genelde suçun yayılmasına engel olarak içtimai yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu terbiye ve ıslah etmek olarak belirlenmiş, suçun işlenmesi sadece Allah’a karşı itaatsizlik değil aynı zamanda topluma karşı bir saldırı ve haksızlık olarak kabul edilmiştir.”

Bölümün başında had, kısas, tazir gibi ceza türleri ve suçların sınıflandırılması kısaca açıklanmıştır. İlk bölümde kısaca izah edilmeye çalışılan Osmanlı hukukunun şer’î ve örfî karakterinin ceza hukuku alanına da yansıdığı belirtilmiştir.

Osmanlı ceza hukukuna dair açıklamalardan sonra yazar, sûfilerin çarptırıldığı cezaları “Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar” başlığı altında hapis cezası, kürek cezası, kalebentlik cezası, tomruk cezası olarak incelemektedir. “Hürriyeti Kısıtlayıcı Cezalar” başlığında, üç alt başlıkla sürgün cezasına uzunca yer vermiş ve zaptiye nezareti altında bulunmak konularını açıklamıştır. “Bedenî Cezalar” başlığı altında ise idam cezası örnek olaylarla açıklanmıştır. “Güvenlik Tedbirleri” kapsamında; nasihat ve tevbih, görevden uzaklaştırma konuları anlatılmıştır. Meşâyihînin hangi suçlarda, söz konusu bu ve benzeri cezalara muhatap olduklarına dair tafsilâtlı bilgiler verilmiştir.

Yazar, “Sonuç Yerine; Devletin Meşâyihî Karşı Otorite, Adalet ve Ceza Üçgeninde Uyguladığı Politikalar” başlığı altında on üç madde halinde, Osmanlı Devleti’nin meşâyihîye yönelik geliştirdiği idari ve adli uygulamalar, izlediği politikalar sonucunda belirginleşen esasları açıklamıştır.

Tarikatlar, Osmanlı toplumunda saray, bürokrasi, asker ve halk üzerinde güçlü bağları olan siyasi,

idari ve sivil alanda önemli bir konumda olmuştur. Bu durum, şeyhlerin yargılanmasının ve cezalandırılmasının özel bir strateji ile yürütülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Şeyhin müritlerinin sayısının artması kitlelerinin büyümesi kitapta *güç eşiği* olarak ifade edilen durumun oluşmasına neden olarak açıklanmıştır. Şeyhlerin her an muhalif bir çıkış yapabileceği, mehdilik gibi birtakım argümanlarla ayaklanabileceği endişesi devleti her zaman temkinli olmaya itmiştir. Safevilerin tekkeden devlete, şeyhlikten şahlığa dönüşmesi ve Osmanlı'nın yanı başında bir tehdit olması bu konuda devletin ihtiyatlı olmasının sebeplerinden görülmektedir.

Ayaklanan veya şeriata muhalif halleri nedeniyle cezalandırılan şeyhler için sürgün cezası, şeyhleri topluluklarından uzaklaştırmak ve yalnızlaştırmak için genellikle tercih edilen bir cezalandırma yöntemi olmuştur.

Meşâyih, Ehl-i Beyt'ten ve kadim şeyh ailelerinden olan postnişinlerden ise ceza ve infaz süreçlerine devletin özellikle özen gösterdiği ifade edilmektedir. Meşâyihin suçları ile ilgili yerel yöneticilerin hassas bir tahkikat yapması sağlanmıştır. Kamusal bütünlüğün ve toplumsal huzurun bozulmamasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

Son olarak kitapta belge ve kaynaklardan toplanan örneklerden yola çıkılarak meşâyihin işlediği suçlar ve verilen cezaların mahiyeti tablo halinde düzenlenerek sunulmuştur.

Kitabın arka kapağında yer alan sorular şunlardan oluşmaktadır:

“Tarikat şeyhlerinin işlediği ya da karıştığı suçlar ve aldıkları cezaların mahiyeti nedir? Meşâyih (şeyhler) hüküm giydikleri idam, kürek, tomruğa vurmak, hapis, kalebentlik, sürgün, görevden uzaklaştırma, tevhîât (azarlama ve paylama), tenbihât (nasihat) vb. cezaî müeyyidelere hangi suçlar nedeniyle çarptırılmıştır? Meşâyihin işlediği suçlarda müritler, muhipler ve ihvan başta olmak üzere toplum ve yöneticiler üzerinde sağladıkları nüfuzun idârî ve adlî kovuşturma, muhakeme ve ceza infaz süreçleri üzerinde etkisi olmuş mudur? Devletin şeyhlerin-sûfilerin karıştıkları hukuki ve adlî sorunların çözümünde izlediği politikalar nelerdir? Şeyhler-sûfiler çarptırıldığı cezaî müeyyidelerden hangi kaçış politikalarıyla kurtulmaya çalışmıştır? Manevi gücünü velayet inancından, meşâyih silsilesinden ve batini geleneklerden alan, zahiri potansiyelini toplum, saray, bürokrasi, asker ve esnaf arasında bir çekim merkezine dönüştüğü ölçüde sosyo-politik bir kuvveye dönüştüren meşâyih, sûfiler arasındaki anlaşmazlıklarda ne derece arabulucu, karar verici, problem çözücü bir merci olarak görülmüştür?”

Tüm bu sorulara araştırmalar ışığında kitapta cevap verildiğinden, merak edenlerin kitabı okuması tavsiye edilmektedir.

Sonuç olarak; Yazar Zekeriya Işık, araştırmaları, incelemeleri ve yorumları ile Osmanlı toplumunda “sûfilerin var ettiği örgütlü yapının merkezinde yer alan meşâyih üzerinden onların günlük yaşam döngüsü içerisinde karşılaştıkları ve karıştıkları adlî vakıaları, idârî, hukuki ve adlî kovuşturma, muhakeme, aldıkları cezalar ve ceza infaz süreçlerini anlamak ve anlamlandırmak gayesi”ne hizmet etmektedir. Sûfilerin Osmanlı toplumunda fert ve toplulukların gündelik yaşamlarına hangi boyutlarda nüfuz ettiklerinin görülmesi açısından da okuyucuya ışık tutmaktadır. Oldukça geniş kaynak ve belge incelemesi sonucunda eserin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kitapta yer verilen örneklere dipnotlarda eklemeler yapılmış ve yeni örneklerle zenginleştirilmiştir. Bu nedenle uzun dipnotlara sıkça rastlanmaktadır. Konular alt başlıklara ayrıldıkça, konuya giriş yapılırken bazı yorumların tekrarlanması konunun anlaşılmasını pekiştirdiği yönüyle değerlendirilebilir.

Osmanlı Arapları Hilafet-Siyaset-Milliyet 1789-1918

Zekerîya Kurşun

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022, 452 sayfa, ISBN 978-625-7447-78-2.

Merve SAVAŞ*

Son devrin Arap yazarlarından bir zat Türklerin Araplara karşı göstermiş olduğu yardımı şu sözlerle ifade etmektedir: *“Türkler beş yüz seneden beri göğüslerini İslam’ın düşmanlarına karşı siper etmekle, İslamiyet’e yaptıkları büyük hizmetten başka, Arapların hürriyetini, Batılıların tahakkümünden korumaya da çok yardımcı olmuşlardır.”*¹

Osmanlı ve hilafet kubbesi altında buluşan Türkler ile Arapların yeni siyasi ahvalini ve yollarının bir nokta sonrasında ayrılma hikâyesini anlatan bu eser, Osmanlı Arap coğrafyasından yola çıkarak modern Orta Doğu dünyasının şekil almasını tarihsel bir perspektif ile anlatmaktadır. Eser dönemin siyasi konularını, gerçekleşen münazaraları ve nihai sonuçlarını tarihî bir bakış açısıyla okura sunmaktadır. Nitekim yapıtın giriş bölümünde Alan Mikhail’in de ifade ettiği üzere;

“Osmanlı Devleti’ni bir ekosistem olarak kabul edersek Osmanlı coğrafyasının bütünü inceleyip birbiriyle ve merkez ile ilişkileri hakkında ortaya konulmadan ne Osmanlı tarihinin ne de eski Osmanlı taşrasının yani bugün ki Ortadoğu ve Kuzey Afrika tarihinin yazılması mümkün değildir. Dolayısıyla sahip olduğu miras dikkate alınmadan Modern Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı da kavramak imkânsızdır.”

Literatürde her ne kadar Osmanlı tarihi hakkında çeşitli çalışmalar ihtiva edilmiş olsa da Osmanlı Arap coğrafyası ve Osmanlı Arapları konusunda yeterli mütalâalar ortaya konulmamıştır. Bu araştırma sahasında eksikliklerin kapatılması adına hazırlanan bu yapıt, oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin ön sözünde şümül edildiği üzere yapıtın iddiası Osmanlı İmparatorluğu’nun mütehakkimi ve hilafeti altındaki Arapların son yüzyılında gerçekleşen siyasi olayları tahlil etmek, bu

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, mervesavas66@gmail.com.

¹ Çerkeşyehizâde Halil Hâlid, *Türk ve Arap*, Çev: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s.63.

çerçeve içerisinde okuyucuya aktarmaktır. Eser altı bölümden meydana gelmektedir. Öyle ki yapının giriş bölümünde Türk-Arap ilişkileri tarihsel bir kronoloji ile incelenmiştir. Akabinde yapının giriş bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kubbesi altında yer alan Arap bölgelerinin eski sistemi korudukları anlatılmıştır. Ardından ise bu eski sistemin kendi merkezî sistemine nasıl entegre edildiği üzerinde durulmuştur. Eserin giriş bölümünde ayrıca Osmanlı Arap coğrafyasında 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulması, ardından idari taksimatın yeniden belirlenmesi sonucunda eyaletlerin artık Osmanlı Arap coğrafyasında vilayetler olarak yer aldığı hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Ayrıca yapının giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin ordu düzeninden bahsedilerek, 16 ve 19. yüzyıllarda Arap topraklarının Osmanlı Devleti idaresi altında olması ile 19 ve 20. yüzyılda aynı toprakların Osmanlı'da teşekkülü arasındaki farklardan söz edilmiştir. Yapının bu bölümünde Arap coğrafyasının daha iyi anlaşılması maksadıyla ele alınması gereken bir konu da vilayet bütçelerinin teşekkülüdür. Bu bağlamda vilayet bütçeleri ile Arap topraklarının nüfus sayımına da değinen yazar, yukarıda arz edilen konular mukabilinde giriş bölümünü nihayete erdirmiştir.

Eserin birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde geçirmiş olduğu merhalelerden söz edilmiştir. Bu aşamalar ise eserde, imparatorluğun Arap coğrafyası üzerinde yaşamış olduğu problemler olarak ele alınmıştır. Müteakiben yaşanan bu sorunlar eserde iç tehdit ve dış tehdit olarak tahayyül edilmiştir. Nitekim devletin dış mekanizmasında gerçekleşen, ilk dış tehdidi ise yazar, Napolyon'un Mısır'ı işgali ile ortaya çıktığı savını okuyucuya aktarmaktadır. Birinci bölümün ilerleyen sayfalarında Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada uğramış olduğu istizahlar haricinde iç tehdidinde ehemmiyetinden bahseden yazar, eserinde Osmanlı Arap coğrafyasında ortaya çıkan Vehhabi hareketini bir iç tehdit olarak görmüştür. Akabinde ise bu hareketi eserde büyük bir titizlikle inceleyerek hareketin sonuçları mukabilince devletin iç mekanizmasında yaşatmış olduğu irtifadan söz etmiştir. Nitekim yapının bu bölümünde dış tehdidin arttığını beyan eden yazar, "Fransa'dan Gelen İkinci Darbe: Cezayir'in İşgali" başlığı altında Osmanlı Devleti'nin bölge coğrafyasında yapmış olduğu mücadeleyi anlatmıştır. Ayrıca Osmanlı siyasi tarihinin önemini bir kez daha gün yüzüne çıkaran yazar, eserin bu bölümünde Tunus'un Osmanlı topraklarından ayrılış serüvenini siyasi konjektör bakış açısıyla okuyuculara aktarmıştır.

Birinci bölümün diğer sayfalarında ise, İngilizlerin bölge politikası üzerindeki emellerini irdeleyen yazar, özelde ise İngiltere'nin Mısır üzerinde başat güç olma mücadelesini gözler önüne sermektedir. Bilfiil eserde Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sürecinde Osmanlı Hariciyesi'nin göstermiş olduğu mesuliyeti de inceleyen yazar, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin diplomasi yöntemi ile topraklarını elde tutmak istediğine değinmiş olsa da yapılan çalışmalar mukabilince istenilen sonuca varılamadığını ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Arap vilayetlerinde yer alan aktör devletlerden biri olan Fransa'nın Cebel-i Lübnan üzerindeki siyasetine de bu bölümde yer veren yazar, Sultan II. Abdülhamid'in hükümdar olduğu zamanlarda üzerine almış olduğu mirası bu genel başlıklar üzerinden okuyucuya sunmaktadır. Bu minvalde Osmanlı Arap toprakların geçirmiş olduğu bu

buhranlı dönemleri genel hatlarıyla ifade eden yazar, devrin hükümdarı olan II. Abdülhamid'in bu coğrafyada devlet yönetimi hakkında yaşamış olduğu problemleri eserin bu bölümünde görmek mümkündür.

Eserin ikinci bölümü, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında gerçekleşmiş olayları ihtiva etmektedir. Öyle ki bu hadiseler Arap vilayetleri üzerinden değerlendirilerek okuyuculara sunulmuştur. Eserin ikinci bölümünün devamında Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ile birlikte yaşanan süreç anlatılmıştır. Yazarın da yapıtında beyan ettiği üzere ilginç olan nokta ise, Kanuni Esasi'nin kaldırılmasına müteakiben hala taşra ile yapılan yazışmalarda veya mesajlarda Kanuni Esasi'nin bir referans kaynağı olarak sürdürülmesi meselesidir. Filhakika eserin ikinci bölümünde de Osmanlı siyasi tarihine değinen yazar, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında ilk ciddi hareketin vuku bulduğu tarihin 1878 Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıktığı hususudur. Devrin hükümdarı olan Sultan Abdülhamid'e ilk karşı gelme teşebbüsünün ise Hicaz emiri tarafından gerçekleştirildiğini beyan eden yazar, dinin devlet ile ilişkisinin yadsınamayacak bir tarafta olduğunu eserin bu bölümünde bizlere aktarmaktadır.

Kitabın başlığında da gördüğümüz üzere, hilafet meselesi Arap topraklarında ayrı bir konuyu oluşturmaktadır. Nitekim yazarın daha önce kaleme almış olduğu *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* adlı eserinde bahsetmiş olduğu üzere, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Arapların, *Arap uyanışının* ilk adımlarını 1878-1881 yılları arasında gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu konu hakkında yapılan ilk beyannamenin ise *Arap Ümmetine Beyanname/Beyanname el-Umne El-Arabiyye* başlığı altında verildiğini ifade eden yazar, yapıtın bu bölümünde bölge üzerinde gerçekleştirilmek istenen tetkiklere değinmektedir. Bu suretle eserin bu bölümünde, devrin hükümdarı olan Sultan II. Abdülhamid'in bölge coğrafyasında uygulamış olduğu kamu diplomasisinden söz edilmiştir. Nitekim bu diplomasi yöntemini ise Sultan II. Abdülhamid bölge hudutları içerisinde bulunan şahıslar üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu şahıslar coğrafyanın önemli kişileri arasından seçilmiş nüfuzlu kişiler idi. Örneğin; eserin ikinci bölümünün büyük bir kısmında bahsedilen bu kişiler arasında İzzet Paşa ve Louis Sabuncu yer almaktadır. Bilhassa bu bölümde Louis Sabuncu'nun Lübnan ve Suriye'den Diyarbakır'a kadar uzanan hatta bulunan Hristiyan Araplar üzerindeki etkisine değinen yazar, sultanın bölge otokrasisini korumak adına bu kişiler ile bağlantı kurduğunu eserinde ifade etmiştir.

Arap coğrafyasında diplomasi aracı kılınan diğer bir kişi de Rıfai Tarikatı şeyhi Ebul Hüda Sayyadî'dir. Ebul Hüda da sultan ile iyi münasebetler kurarak kendisi bu nüfuzunu devlet bürokrasisi nezdinde kullanmak istemiştir. Fakat Ebul Hüda'nın bu tasavvuru devlet nezdinde gerçekleştirilmemiştir. Eserde diplomasi aracı kılınan diğer bir figür de Cemaledin Afgani'dir. Afgani İran'da Sünni-Şii birliği için gerekli faaliyetleri yürütmüş bir zattır. Yukarıda adı zikredilen bu kişiler Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde devlet ile halk arasında köprü görevi görerek sultanın taşradaki otoritesinin tecelli edilmesini sağlamışlardır. Eserin ikinci bölümünde ayrıca Osmanlı Hristiyan Arapları arasında çıkan muhalefet üzerinde durulmuştur. Öyle ki Arap vilayetlerinde nüfus

sahibi olan gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşüncesindedir. Bu düşünce doğrultusunda gayrimüslim halk arasında Batı'dan gelen fikirlerin bir tezahürü olarak da *Arap uyanış fikri / en nahda el-Arabiyye* olmasının zemini hazırlanmıştır. Böylelikle bölge coğrafyasında bulunan Suriyeli ve Lübnanlı entelektüel aydın zümre arasında bu fikrin giderek yayılması sağlanmıştır.

Eserde yer verildiği üzere fikrin öncüsü ise, Butros el-Bustani'dir. Bustani *Amerikan Protestan mezhebi misyonerleri* ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu konu ile ilgili değinilmesi gereken diğer bir kişi de Faris Nimr'dir. Nimr de bu faaliyet için arkadaşları ile bir cemiyet teşekkül etmiş ve nihai olarak da *Bir Arap Milletinin Beyannamesi* adı altında bir beyanname hazırlamıştır. Yukarıda adı zikredilen kişiler haricinde Arap milliyetçiliği söyleminde bulunan kişiler ise İbrahim Yazıcı, Corci Zeyde, Abdurrahman el- Kevâkibî, Halil Ganem gibi kişilerdir. Bu şahıslar hâlihazırda şahsına münhasır kişilerdir. Milliyetçilik söyleminde adının zikredilmesi gereken diğer bir kişi ise Necip Azuri'dir. Azuri, Jön Türklerin izinden giderek Mısır'dan Paris'e gitmiştir. Daha sonra Paris'te *Le Reveil De La Nation Arabe/Arap Milliyetçiliğinin Uyanışı* başlığı altında bir kitap çıkarmıştır. Eserde de aktarıldığı üzere bu kitap Osmanlı Devleti tarafından tehlikeli bulunmuş, bu sebeple de devletin hudutlarından içeriye sokulmamıştır. Eserin ikinci bölümünün son başlığında ise Sultan Abdülhamid'in bu coğrafyada teşekkül eden Arap muhaliflerine karşı almış olduğu tedbirlere ve bu tedbirler sonucunda gerçekleşen olgulara değinilmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde yazar, II. Abdülhamid döneminde oluşan hilafet ve siyaset meselelerini ele almıştır. Nitekim yazar, bu bölümde Sultan II. Abdülhamid'in İslam birliği siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana getirdiği iç ve dış yansımalarına değinmiştir. Eserin bu bölümünde belirtildiği üzere hilafetin kaldırılması II. Abdülhamid üzerine tamamen entegre edilmek istense de fiilî olarak 1876-1909 yıllarındaki uygulamalarda Sultan Abdülhamid'in ön plana çıktığı görülmektedir.

Eserin bu bölümünde anlaşılacağı üzere tahtta bulunan sultana karşı Araplar içerisinde bir milliyetçilik hareketi tevarüs etmiş olsa bile İslam dünyasında hızlı bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu minvalde II. Abdülhamid'in dış politikasına bakıldığında Avrupalı devletlerin aralarında oluşan rekabetten faydalanılarak devletin iç merkezini bu rekabetten uzak tutmaya çalıştığı görülmektedir. İkinci olarak ise yine Sultan Abdülhamid, Kanuni Esasi'de ihtiva edildiği üzere *hilafetin* önemiyle devletin içerisinde bulunan Müslümanlar ile devletin dışarısında bulunan Müslümanlar arasında bir birlik ve beraberlik tesis etmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak da II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarısında bulunan Müslümanları baz alarak *İslam birliği* politikasını Batılı devletler üzerinde bir güç temerküzü olarak kullanmak istemiştir. Nihai olarak ise II. Abdülhamid mümkün mertebe bloklaşmalardan uzak kalarak devletin bekasını korumaya çalışmıştır. Eserin üçüncü bölümünde Sultan Abdülhamid'in bu normlar dâhilinde bilhassa 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin dış politikasını belirlemeye çalıştığı görülmüştür. Üçüncü bölümün diğer önemli bir konusu ise Arap bedevi kabilelerinin teşekkülü meselesidir. Yazar eserinde Sultan Abdülhamid'in

Arap bedevi kabileleri politikasında yapmış olduğu faaliyetleri geniş bir yelpazede ele alarak okuyucuya aktarmaktadır. Bu bölümde değinilmesi gereken diğer bir başlık ise, *İslam birliği düşüncesi* meselesinin çeşitli figürler üzerinden anlatılmasıdır. Bu konuyu da kapsayacak şekilde “İslam Birliği Düşüncesinin Müzmin Bir Muhalifi” başlığı altında yazar, Arap vilayetleri araştırmaları içinde nitelikli bir figür olan Wilfrid Scawen Blunt ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Muhaliflerin yanı sıra İslam politikalarında Batılı mütteliklerin eserlerini de ele alan yazar, bilhassa Almanya ile II. Abdülhamid arasındaki münasebetleri konu edinmiştir. Özellikle II. Wilhelm ve II. Abdülhamid ilişkilerine temas eden yazar, bu bölümde nihai olarak basın hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. şÖyle ki Mısır’da çıkan muhalif yayın organlarını konu edinen yazar, çeşitli gazete örnekleri üzerinde durarak muhalefetin Sultan II. Abdülhamid’e olan bakış açısını incelemiştir.

Eserin genel muhtevasında yayın organlarının yapmış olduğu faaliyetlerin ne kadar önemli olduğunu vurgulayan yazar, bu bölümde *Sadâ eş-Şark, El- Menan ve El- Müeyyed, El- Basr, El- Mukattam* gibi yayın organlarını inceleyerek Arap vilayetlerinde Sultan II. Abdülhamid’e oluşan muhalefetten söz etmektedir. Öyle ki sultana yapılan bu muhalif bakışı ise yazar, Louis Sabuncu ve Yusuf eş-Şaflun örneği üzerinden değerlendirmektedir. Bu bölümün sonunda ise yazar, II. Abdülhamid döneminin en problemlili olan bölgelerinin yalnız Ermenilerin bulunduğu vilayet-1 sitte (altı vilayet) olmadığını söyleyerek Arap coğrafyasında vuku bulan hareketlerinde ehemmiyet teşkil ettiğini beyan etmiştir. Bu bölümde görüldüğu üzere II. Abdülhamid, Arap politikasında belirlemiş olduğu *hilafet siyasetinde* almış olduğu olumlu sonuçlara rağmen halk tabanında oluşan milliyetçi fikirleri tam anlamıyla ortadan kaldıramamıştır. Ancak belirtmekte fayda vardır ki Sultan Abdülhamid dengeleyici siyaseti ile bu fikirlerin fiiliyata geçirilmesini bir nebze de olsa güçleştirmiş veya ileri bir tarihe atılmasını sağlamıştır.

Eserin dördüncü bölümünde ise milliyetçi akımın ileri safhalarını görmek mümkündür. Jön Türklerin Arap vilayetlerinde şümül bulması ve İttihatçıların bu topraklarda filizlenmesi bu safhaları örneklendirmektedir. Eserin bu bölümünde II. Meşrutiyet’in ilanı akabinde, Sultan Abdülhamid’e muhalefet eden grupların arasında Arapların da bulunduğu vurgulanmış ve ardından bu gruplar arasında kümelenen Ahmed Rıza gibi, aynı şekilde birinci mecliste bulunan Halil Ganem gibi kişilerden bahsedilmiştir. Nitekim bu bölümde II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Arap vilayetlerinde ortaya çıkan olaylar tahlil edilmiştir. Yapıtın dördüncü bölümünde ele alınan konulardan biri de II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Arap mebusları arasında bir fırka kurma girişimlerinin başlatılmış olmasıdır. Bu fırka kurma girişiminde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti saf dışı bırakılmıştır. Bilfiil bu bölümde tartışılan konulardan biri de 31 Mart Vakası ile Arap-Türk tartışmalarının körüklenmiş olmasıdır. Bu dönemde Osmanlı hükümetinin yanında yer alan Arap milliyetçilerinin var olması da abesle iştigal değildir. Konu hakkında bir örnek vermek gerekirse dönemde bu konuda en az tahribata uğrayan yer Beyrut’tur. Beyrut’un önde gelen tebaası bu tartışmaların alevlenmemesi adına reayayı sükût içerisinde tutmaya çalışmıştır. Nitekim eserin bu bölümünde Arap hilafet meselesi, Reşid Rıza

ve Muhammed Kürd Ali gibi aktörler üzerinden değerlendirilmiştir. Muhammed Kürt Ali konu hakkındaki mülâhazasında *el-Muktebes* gazetesinde hilafetin gereksiz olduğu vurgusundan bahsetmiştir. Reşid Rıza ise tam tersi bir görüş addederek Arap hilafetinin yeniden ortaya çıkması gerektiğini beyan etmiştir. Bu minvalde yazar, eserin bu bölümünde Arapça dil ve eğitim konusu üzerinde durarak dönemde gerçekleşen Havran ve Kerek İsyanlarından bahsetmiştir.

Eserin beşinci bölümünde yazar, Arap cemiyetlerinin teşekkülünden bahsetmektedir. Öyle ki bu cemiyetler arasında *İlim ve Sanat Cemiyeti*, *Umumi Suriye Cemiyeti*, *Beyrut Gizli Cemiyeti* gibi cemiyetler bulunmaktadır. Nitekim eserin bu bölümünde II. Meşrutiyet devrinde zuhur eden Arapça basın üzerinde de durulmuştur. Konu ile ilintili olarak İstanbul'da ve taşrada faaliyet gösteren gazeteler hakkında bilgiler ele alınmıştır. Filhakika yazar, eserin bu bölümünde ademimerkeziyet tartışmaları üzerinde durarak Arapların konu hakkında vermiş olduğu reaksiyonu okuyucuya aktarmıştır.

Eserin son bölümünde ise yazar “Yol Ayrımında Olan Arap Siyasetçileri ve Osmanlı İdaresi” başlığı altında konuyu incelemektedir. Bilhassa, merkezîyetçiliğe bir başkaldırı olarak isimlendirdiği Paris Arap Kongresini yazar bu bölümde detaylı olarak irdelemiştir. Önemle ihtiva edilmesi gereken husus ise Paris'te düzenlenen bu kongrenin arka planında sadece Arapların ademimerkeziyet değil artık Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istediklerinin ifade edilmeye başlamış olmasıdır. Yapılan bu kongre akabinde eserde İttihat ve Terakki Cemiyetinin kongre temsilcileri arasında yapmış olduğu anlaşma üzerinde durulmuştur. Eserin son bölümünde değinilmesi gereken bir başlık da I. Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı Devleti'ne göstermiş olduğu tepkilerdir. Konu hakkında birçok görüş bildirilmiş olsa da eserde, dönemin önemli bir figürü olan Cemal Paşa üzerinde durulmuştur. Cemal Paşa'nın bölge coğrafyasında yapmış olduğu faaliyetleri değerlendiren yazar, şu soruyu okuyuculara yöneltmiştir:

“Meşru bir devletin içinde etnik, dini veya siyasi bir grubun devlet terörüne maruz kalmadığı baskı zulüm ve şiddet toptan yok edilme (soykırma uğrama) tehlikesi ile karşı karşıya olmadığı halde diğer şartlar ne olursa olsun ülkenin bir bölümünün meşru yönetimden koparmak için yaptıklarının müsamaha ile karşılaması mümkün mü?”

Nihai olarak I. Dünya Savaşı'nda Arapların ahvaline de yer veren yazar konu hakkında Şerif Hüseyin üzerinden değerlendirmede bulunanların ne kadar yanlış fikirde olduklarını ifade etmiştir. Bahusus Âliye yargılamalarına da değinen yazar bu konunun da Cemal Paşa üzerinden değerlendirilmesinde yanlış bir fikir olduğunu beyan etmiştir. Yukarıda saymış olduğumuz tüm bu sebepler dâhilinde dört asır Türk-Arap ilişkilerinin sadece bu bakış açısı ile irdelenmemesi gerektiğini ifade eden yazar, meselenin daha gerçekçi bir yapıda tetkik edilmesi gerektiğini söylemiştir. Osmanlı Arap dünyasını daha iyi analiz etmemizi sağlayan eserin dili ise sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Yazar eseri kaleme alırken oldukça titiz bir çalışma yürütmüştür. Birinci elden kaynak kullanımının oldukça fazla yer aldığı bu eser, Osmanlı-Arap ilişkilerini tarihin bizzat kendi kaynakları üzerinden değerlendirmemizi sağlamaktadır. Eserin içerisinde birçok konu farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Özellikle basın organlarının bu şekilde esere temayüz ettirilmesi eseri daha da ilgi çekici bir haletiruhiyeye

büründürmüştür. Modern Orta Doğu'nun kuruluş safhasını Osmanlı Arapları üzerinden değerlendiren bu yapıt baş ucu kaynak vasfı taşımaktadır.

El-Mirat

Hamdan bin Osman Hoca, Muhammed el-Arabi ez-Zebiri

Cezayir, Ulusal Yayın ve Reklam Ajansı Yayınları, 2005, 276 sayfa, ISBN:99 47-21-254-8.

Meriem BELAL*

Mağrip tarihinin modern dönemi, tamamı karanlık ve sömürgecilik olan başka bir aşamaya hazırlanmak için güç ve refaktan zayıflık ve çöküşe geçtiğinden en önemli tarihsel aşamalardan biri olarak kabul edilir. Tarihsel çalışmalar kaynaklardan farklı olmuştur. Ve bu dönemle ilgili referanslar arasında, Cezayir'in işgalden birkaç yıl önceki ve sonraki döneminin farklı yönlerini, tıpkı bir görgü tanığı gibi ortaya koyan önemli bir kaynak olarak kabul edilen, yazar Hamdan Bin Osman Hoca'nın *Kadın* kitabı da vardır. Kitap, Cezayir'in Fransız işgalinin sebeplerini ve ondan önceki durumunu anlatmak ve Fransız işgalinin ilk yıllarındaki koşullarına değinmek için çok önemli bir kitaptır. Başkent Cezayir'in işgalinden sonra Hamdan Hoca'nın çıkardığı *Ayna* kitabının konusunu ele almıştır. Hamdan'ın eseri ilk olarak Ekim 1833'te Paris'te Arapça olarak basılmıştır. Trabluslu Hasuna Daghis kitabın Arapçadan Fransızcaya çevirisini üstlenmiş, fakat bu çeviri bulunamamıştır. Ancak elimizdeki *el-Mirat* adlı çalışmanın takdimi, tanıtımı ve tahkiki Muhammed el-Arabi ez-Zubeyri tarafından gerçekleştirilmiş ve *Ulusal Yayın ve Reklam Ajansı* tarafından yayımlanmıştır.

Kitap; "Kitâbü'l-Evvel" ve "Kitâbü's-Sâni" olarak iki bölümden ve bunlara bağlı *fasıl* olarak isimlendirilen 25 alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklardan 13'ü birinci bölüme, 12'si ikinci bölüme aittir. Birinci bölüm içerisinde Cezayir eyaletine tarihsel ve istatistiksel bir bakış başlığı altında, Cezayir'in kültürel, sosyal ve siyasi tarihi ayrıntılı ve doğru bir şekilde sunulmuştur. Genel olarak Bedevilerin, Arapların ve Endülüslülerin kökenleri ve kendilerine has toplumsal yapıları

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, Meriembelal5555@gmail.com.

hakkındaki sosyolojik tespitlere ve Türklerin bölgeye gelişiyile birlikte yeni bir devletin inşâ süreci ve meşrulaştırılmasıyla ilgili uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki 13 faslın içeriği şu şekildedir:

Birinci fasılda yazar ilk olarak Bedeviler ve onların kökenleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu topraklara gelişleriyle ilgili tarihî bilgilerin yanında İbn-i Haldun'u hatırlamamızı sağlayan sosyolojik tespitlere de yer vermiştir. Biri kıyılarda yaşayan Arap kökenliler, diğeri dağlarda ve engebeli alanlarda yaşayan Berberiler olmak üzere iki tür olduklarını ve kapalı toplum, cesur savaşçılar olduklarını belirtmiştir. Hamdan Hoca ikinci ve üçüncü fasılda; Kuzey Afrika'nın yerlileri olan Berberiler ve onların Cezayir'e sonradan gelen Araplardan ve Türklerden farklı âdetleri üzerinde durmuştur. Farklı toplumları ve onların bıraktığı mirası inceleyen Hamdan Hoca'nın, içinde yaşadığı toplumu nesnel bir bakış açısıyla okuyucuya sunması, onun ilmî ve bilimsel alt yapısı hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Yazar ayrıca Bedeviler ve kökenleri hakkında da konuşmaktadır: "Berberilerin Doğası ve Gelenekleri" başlıklı, giyim, yemek, misafirperverlik, meslekleri, küçük köylerde ve engebeli dağlarda Berberi evlerinin nasıl inşa edileceği ve hayatlarının diğere detaylarına değinmiştir.

Dördüncü fasılda yazar, Cezayir'in ovalarında ve dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Arap kabilelerinin yaşam koşullarından, tabiatlarından ve âdetlerinden bahsetmektedir. Hamdan beşinci fasılda, Cezayir'in Metice bölgesi sakinlerinin farklılık arz eden durumlarını anlatmıştır. Sandığımızın aksine burayı verimli topraklar olarak tanımlamış, bu bölgede yaşayanların geçimlerini başkent Cezayir'de süt ve süt ürünleri satarak sağladıklarını bildirmiş, bölge sakinlerinin karakterleri hakkında da bazı ipuçları vermiştir. Bölgede yetişen tahıl ürünlerinin hava şartları sebebiyle kalitesiz ve çabuk bozulması gibi detaylara da yazarımız eserinin bu faslında değinmiştir. Yazar, Fransız işgalinden sonra üretimin olmaması ve fiyatların yüksek olması nedeniyle sakinlerinin çoğunun dağlara kaçtığını da belirtmiştir.

Altıncı fasılda Hamdan Hoca, Cezayir'in batı bölgelerindeki şehirler ve geçmişte bu şehirlere hâkim olan ülkeler hakkında bilgi vermiştir. Bölgenin en büyük şehri ve Araplar, Türkler ve Berberilerin şekillendirdiği önemli bir kültür merkezi olan Tilimsen'in demografik bilgilerinin yanı sıra tarihî bilgilerden de bahsetmiştir. Yazar, yedinci fasılda başkent Cezayir ile ilgili olarak ekonomik, kültürel ve dinî bilgiler vermektedir. Cezayir sakinlerinin, Türklerin yanı sıra İspanya'dan kaçan Araplar ve onların evliliklerinden sonra ortaya çıkan Kuloğulları (el-Karâğile) adlı yeni zümre olduğunu açıklayarak; halkı sosyal anlamda cesur, sanayide profesyonel, aynı zamanda bilime özen gösteren olarak nitelendirmiştir. Eyalet nüfusunun bu sosyal tablosundan sonra yazar, Osmanlı hükümetinin idari, askerî ve ekonomik sistemini ve gerileme nedenlerini açıklayarak tarihî anlatımına devam etmiş ve Cezayir'in son hükümdarı Hüseyin Paşa hakkında bazı gözlemlere işaret etmiştir.

Sekizinci fasılda; Hamdan Hoca Türklerin, Barbaros kardeşleri dağıtarak Cezayir'de kurdukları eyalet, burada buldukları süre boyunca uyguladıkları yönetim modelleri ve nüfusu yönetirken izledikleri politika hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca 1530 yılında Endülüs Müslümanlarına Kanuni Sultan

Süleyman döneminde Hayreddin Paşa'nın desteği gibi mazlumlara yardım etme geleneğine sahip devlet anlayışıyla davranışlarından da örnekler vermektedir. Yazar dokuzuncu fasılda; Cezayir korsan gemilerinin Batı Akdeniz'deki faaliyetlerini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Ve bu gemilerin nasıl donatılacağına değinmektedir. Buna ek olarak bu korsan faaliyetlerinin sağladığı gelir sebebiyle Cezayir'in zenginliğine büyük katkı sağladığına dikkat çekmektedir. Türklerin korsanlık yapılırken ganimetler ve bunların pay edilmesinde hakkaniyetli davranmalarından övgüyle söz etmektedir. Ardından Cezayir'deki askerî teşkilat ve Divan'dan bahsetmektedir.

Onuncu fasılda Hamdan Hoca; Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı yönetim modellerinden biri olan *Dayılık Müessesesi* hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra Dey'in görevlerinden örnekler vererek bahsetmiştir. On birinci fasılda Hamdan Hoca, bölgede önceleri adaletle uygulanan, daha sonra denizlerde ganimetlerin azalmasıyla ekonomik baskıya dönüşen vergi sistemi hakkında bilgi veriyor. On ikinci fasılda yazar, Cezayir bölgesindeki Osmanlı yönetiminin kademeli olarak gerilemesini anlatmaktadır. Verilen bilgilere göre bunun en önemli nedenlerinden biri İzmir'den gönderilen askerlerin kalitesinin düşmesidir. Ayrıca Cezayir'deki Osmanlı hâkimiyetinin son dönemindeki askerler sadece maddi kazanç elde etmek için Cezayir'e gelmişlerdir. Buna ek olarak yazar, bölümün sonunda 19. yüzyılda Cezayir'de meydana gelen kuraklıktan ve etkilerinden de söz etmiştir. On üçüncü fasılda Hamdan, Cezayir'in son dayısı Hüseyin Paşa hakkında bilgiler vermektedir. Otuz yıl aşkın bir süre eyalete hizmet etmiş Hamdan Hoca, Hüseyin Dayı ile olan yakın ilişkisinden de bahsetmiştir.

İkinci bölümde, Fransızların Cezayir'i işgalinin sebepleri ve Sidi-Fredj sahiline inişinin detayları anlatılmakta olup, kitap ayrıca Cezayir'deki İslami vakfiyeler ve belgeler hakkında da önemli bilgiler içermektedir. 12 faslın konu ve içerikleri de şu şekildedir:

Birinci fasılda, Fransız işgalinin sebeplerine değinen Hamdan bin Osman Hoca bu işgali kolaylaştıran iç karışıklıklar üzerinde durmuştur. Ayrıca Fransızların Cezayir'i işgal etmesinin sebeplerini Cezayir'in buğday sevkiyatı karşılığında Fransa'ya olan borçları ve fan olayı olarak özetlemiştir. İkinci fasılda yazar, Fransız ordusunun Sidi-Faraj bölgesine gelişinden ve Fransız ordusunun Cezayir topraklarına inişinden detaylı olarak bahsetmektedir. Fransızların Cezayir'e girişini kolaylaştıran en önemli neden, İbrahim Ağa'nın deneyimsizliği nedeniyle Cezayir şehrinin düşüşünü kolay idare etmesi ve zamanını bilmesine rağmen savaşa hazırlanması ve işgal sürecini kolaylaştırmasıdır. Yazar, işgal dönemine ilişkin önemli bilgilere de yer vermiştir. Cezayir'in 5 Temmuz 1830'da Fransa'ya teslim edilmesiyle ilgili antlaşma ve hükümlerinden de ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Üçüncü fasılda yazar, Mareşal Bourmont'un Cezayir'e girişinin detaylarından, Cezayir'de kaldığı süre boyunca meydana gelen en önemli olaylardan ve oradaki politikasından bahsetmektedir. Mareşal Bourmont, Fransız ordusunun Cezayir'de altı aydan fazla kalmayacağını ve ülkeyi ileri gelenlere teslim ederek onların ayana gireceğini nasıl duyurduğuna da değinmiştir.

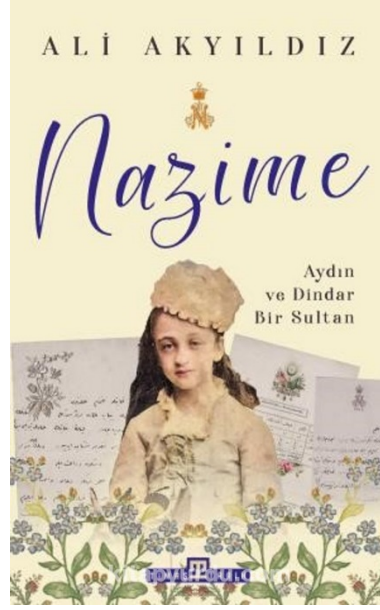
Dördüncü fasılda Hamdan Hoca, askerî işgal süreci ve bu süreçte yapılan ihlalleri anlatmıştır. Fransız

subaylarının Cezayir’de veya Konstantin’de ele geçirdikleri mal ve evlerle ilgili muamelelerine değinmiştir. Yahudilerin, Fransızların el koymaması için zenginlere mülklerini satmalarını emrettiklerinde nasıl çok para kazandıklarını anlatmıştır. Beşinci fasılda yazar, geçmişte Fransız işgaline direnmekle tanınan Cezayir beyleriyle ilgili bilgiler vermekte, Fransız işgaline karşı tepkilerini ve buna karşı direnişlerini anlatmaktadır. Hamdan Hoca altıncı fasılda, Mareşal Bourmont’un Cezayir’deki yönetimini ve Cezayir’de hâkim olan adaletsizlik sistemini ortadan kaldıracığını iddia ederek Osmanlı ve Hanefî kadısını Cezayir’den ihraç etmelerini anlatmaktadır.

Yedinci fasılda yazar, başşehir Cezayir’deki tersane olayları ve hâlihazırda devam eden işgal süreci hakkında bilgi vermektedir. Sekizinci fasılda, Fransız ordusunun en önemli subaylarının Cezayir’deki davranışlarından ve 5 Temmuz 1830 Antlaşması’nda kararlaştırılanın aksine Cezayir halkına karşı işledikleri ihlallerden bahsetmektedir. Yazar ayrıca, Yahudileri tüm kötülüklerin anası olarak gördüğü için Hanefî ve Maliki mahkemelerinin kaldırılmasının ve Yahudilerin danışman olarak kullanılmasının büyük bir hata olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Hamdan dokuzuncu fasılda, Titri beyi Mezrâk’ın, halka yaptığı haksızlıklar ve beylik idaresindeki yanlış davranışları hakkında bilgi vermektedir.

Onuncu fasılda yazar, General Clauzel’in bugün Cezayir’in batısında bulunan ve nüfusunun ağırlıklı olarak Endülüslü göçmenlerden oluştuğu iki şehir Blida ve Medeya’yı ele geçirmek için başlattığı askerî operasyonları ve yönetimi ayrıntılarıyla belirtmiştir. Camilerin çoğunun nasıl satın aldığından ve bir kısmını keşif ordularına, bir kısmını da dükkân olarak tahsis ettiğinden bahsederken, General Clauzel’in Cezayir temsilcileriyle akdettiği antlaşmalara ve hükümlerine de değinmiştir. Yazar on birinci fasılda, Cezayir’deki vakıf kurumlarının üstlendiği önemli fonksiyonları anlatırken, General Clauzel’in Hanefî mahkemesini kaldırdığı ve tüm vakıf kurumlarının mallarına el koyduğu dönemde vakıf kurumları ve mahkemelerde meydana gelen değişikliklerden de bahsetmiş ve tüm bu kurumların devlete ait olduğunu ilan etmiştir. Bölümün on ikinci ve son faslında yazar, Avrupalıların Cezayir’de kendi çıkarlarına uygun şartlarla mülk edindiklerini açıklamış ve halkın malına saldırdıklarını da belirtmiştir.

Son olarak, bu kitabın büyük bir tarihî değeri vardır, çünkü olayların çoğunu hareketleri ve ilişkileri üzerinden anlatmakta kendisine güvenen, hükümet çevrelerine yakın reformist, eğitilmiş bir adam tarafından yazılmış, o döneme tanıklık eden bir belgedir. Bu kitap Cezayir’in kültürel, sosyal ve siyasi tarihini, ardından işgali ve sebeplerini özetlemiş, Cezayir tarihinin modern döneminin tüm tarihçileri onunla ilgilenmiş ve yazılarında kaynak olarak kullanmışlardır.

Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan

Ali Akyıldız

İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, 400 sayfa, ISBN: 978-605-0833-21-8.

Meltem BABACAN*

Prof. Dr. Ali Akyıldız lisans, yüksek lisans ve doktorasını Marmara Üniversitesinde yapmıştır. Aynı kurumda doçent ve profesör olmuştur. İngiltere, İskoçya ve Japonya’da araştırmacı ve misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. İlgi alanları 19. yüzyılın bürokratik reformları ve sosyo-ekonomik tarihidir. Aynı zamanda biyografi yazımında da önemli eserleri bulunmaktadır.

Yazar ele aldığı *Nazime Aydın ve Dindar Bir Sultan* adlı eserinde Sultan Abdülaziz’in kızı Nazime Sultan’ın hayatını anlatmayı amaçlamıştır. Yazar kitabını hanedan bireylerinin mektuplaşmalarından yola çıkarak yazmıştır. Nazime Sultan’ın hayatının yanı sıra Osmanlı saray yaşantısıyla ilgili bilgiler vermektedir. Törenler, protokoller, gelirler, hane halkı, saraylar ve ikametgahlar gibi sosyal yaşam ile ilgili dönemseller karşılaştırmalar yaparak bilgiler sunmaktadır. Yazar başlıklar halinde her kısmı ayrı ayrı ele alarak ilerlemiştir. Dönemseller karşılaştırmalar ile farklı iddiaları ele almıştır. Birincil kaynaklardan faydalanarak detaylı bilgi vermeyi amaçlamıştır. Bu bilgileri desteleyecek görselleri de okuyucuya aktarmıştır.

Kitap “Önsöz”, “Giriş”, “Nazime Sultan’ın Hayatı”, “Zor Yıllar: II. Meşrutiyet, Sürgün ve Ölüm”, “Gelirleri, Sarayı ve Hane Halkı”, “Annesi Hayranidil Kadın’a Yazdığı Mektuplar”, “Kardeşi Abdülmecid Efendi’ye Mektupları”, “Ali Halid Paşa ve Abdülmecid Efendiye Mektupları” olmak üzere altı ana başlıktan, mektup metinlerinden ve eklerden oluşmaktadır. Yazar konuları ana başlık altında alt başlıklarla ayrı ayrı ele almıştır. Bu da çalışmayı daha düzenli ve anlaşılır kılmıştır.

---

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi, İstanbul, meltembabacann@gmail.com

Ali Akyıldız, ön sözde M. Çağatay Uluçay'ın Nazime Sultan ile ilgili yazdıklarının neredeyse tamamının yanlış olduğuna, bu sebeple yanlış bilgi yayılımı olduğuna değinir. Yazar, dikkatini Nazime Sultan'ın annesi Hayranidil Kadınefendi'ye yazdığı mektupların çektiğini ve bunları makale olarak yayımlamak istediğini fakat daha sonra Nazime Sultan'ın kardeşi Abdülmecid Efendi'ye yazmış olduğu mektuplara ulaşması sonucu kitaba dönüştürmeye karar verdiğini açıklamıştır. Bu kitabın sultan biyografisinin yanı sıra, hanedan aile içi ilişkilerini ve önemini ortaya koyan bir mikro tarih çalışması olduğunu da belirtir.

Giriş kısmında haremden ve II. Mahmud ile birlikte gelen harem yaşantısındaki esnemelerden bahseder. Sultan değişimiyle saray yaşantısının değişimine, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in israf ve keyfiyet düşkünü olduklarına da değinir.

Yazar eserin ilk bölümünü Nazime Sultan'ın hayatı olarak ele almış ve üç alt başlıkta incelemiştir. Burada Nazime Sultan'ın doğumunu, eğitim hayatını ve yaptığı evliliği ele almıştır. Nazime Sultan üzerinden dönem hakkında önemli bilgiler vermektedir. Dönemin zamanla nasıl değiştiğini, bu değişimin yansıttığı yenilikleri anlatmıştır. Padişah çocukları için haremden yapılan hazırlıklar, alınan eşyalar, sultan anneleri için yapılan hazırlıklara kadar aktarmıştır. Nazime Sultan'ın eğitimiyle ilgili bilgiler verirken yine Osmanlı'daki eğitim sistemine değinmeden geçmemiştir. Sultan'ın aldığı dersleri detaylıca açıklamıştır. Aynı zamanda Sultan'ın kardeşi Abdülmecid Efendi'yle birlikte almış olduğu karneyi de eklemiştir. Sultan'ın evlilik töreni üzerinden o dönemde sultanlar için yapılan harcamalardan, kutlamalardan bahseder. Sultan'ın çeyizini detaylı bir şekilde anlatmış, çeyiz giderleri, giysiler, mücevherler için yapılan harcamalardan, bu harcamaların nereden yapıldığından ve görevlilerinden de bahsetmiştir. Belgeler kullanılmış, bu bağlamda bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölümde ise II. Meşrutiyet Dönemi'nden ve Nazime Sultan'ın yaptığı bağışlardan, katıldığı cemiyetlerden, son olarak sürgün yıllarından ve vefatından bahsetmiştir. Kitabın devamında yazar mektuplaşmalara yer vermiştir. Annesine yazdığı mektuplar, kardeşi Abdülmecid Efendi'ye olan mektupları, Nazime Sultan'ın hastalığı ve Ali Halid Paşa ile Abdülmecid Efendi'yle olan mektuplara da yer vermiştir, Ali Halid Paşa'nın hayatıyla ilgili de bilgiler vermektedir.

Yazar sonuç ve değerlendirme başlığı altında konuyu genel bir çerçevede toplamıştır, kitabında sadece Nazime Sultan'ın hayatını anlatmamış, dönemle ilgili çok önemli bilgiler vermiştir. Kitapta Nazime Sultan'ın annesi Hayranidil Kadın'a yazdığı 23, Şehzade Abdülmecid Efendi'ye yazdığı 46, Saliha Sultan'ın büyük ihtimalle üvey annesi Hayranidil'e yazdığı 1, Abdülmecid Efendi'nin ablası Nazime Sultan'a yazdığı 1 ve Ali Halid Paşa'nın Abdülmecid Efendi'ye yazdığı 29 mektup olmak üzere 100 mektubun metnine; ekler kısmında ise Nazime Sultan'ın çeyizi ile hanedanın yurt dışına çıkarılmasından kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı harekete geçeceği konusunda gazetelerde çıkan yazılar üzerine Ali Halid Paşa tarafından Halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi'ye hitaben kaleme alınan mektuba da yer verilmektedir.

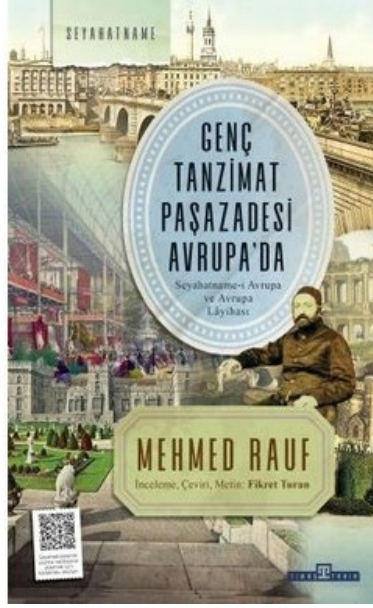
Yazar her bölümü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Yazıları iyi organize edilmiş, anlaşılır ve sade bir

dille yazılmıştır. Her konunun ayrı ayrı başlıklar altında ele alınması konuyu daha anlaşılır kılmıştır. Bölümler akıcı ve açıklayıcı bir şekilde aktarılmıştır. Osmanlı saray yaşantısıyla ilgili akademik düzeyde araştırma yapacaklar için oldukça faydalı bir kaynak olacaktır. Öte yandan konuyla ilgili daha önce araştırma yapmamış herhangi biri için de bilgilendirici ve akıcı bir eser olmuştur. Her seviyedeki okuyucuya uygundur. Yazar, kitapta birçok belgeden bahsetmiş ve belgeleri olduğu gibi paylaşmış, hepsinin açıklamasını da kaynak bilgisiyle birlikte vermiştir. Bazı belgelerin transkriptini dipnot olarak verirken bazılarını eklememiştir. Ama genel olarak belgeler net ve anlaşılır şekilde açıklanmıştır. Aynı zamanda kitapta davetiyelere de yer vermiştir. Yazarın kitabında doğrudan birincil kaynakları kullanması, daha güvenilir bir kaynak olmasını sağlamıştır.

Kitapta herhangi bir yazım yanlışına denk gelinmemiştir. Yazar kendi fikirlerine çok fazla yer vermeden genelde kaynaklardan aldığı veriler doğrultusunda ilerlemiştir. İstatistik çıkarımları doğru bir şekilde vermiştir. Kaynak gösterimi oldukça başarılıdır. Yazar yüz on üç dipnot kullanmıştır, dipnotlarda uzun açıklamalara da yer vermiştir. Bu da konu üzerinde daha önce araştırma yapmamış bir okuyucunun konuyu kavraması açısından kolaylık sağlamıştır. Yazar arşiv belgeleri ve defterler gibi birincil kaynakların dışında doksan altı kaynaktan yararlanmıştır. Bunlardan dokuzu dergiler ve gazetelerdir. Bu da önemli bir araştırma yapıldığını göstermektedir. Kaynakça, yazar adına göre alfabetik sıralanmış, tek bir kaynakça listesi halinde verilmiştir. Bu durum öğrenciler ve araştırmacılar için kolaylık sağlayacaktır. Kaynakçada herhangi bir imla hatası ya da tarih hatasına rastlanmamıştır. Künye bilgileri doğru ve tutarlı yazılmıştır.

Genel olarak eser Nazime Sultan'ı anlamamız açısından faydalı bir kaynak niteliğindedir. Yazar eserde Nazime Sultan'ın yanı sıra saray yaşantısına, dönemdeki önemli olaylara değinmiş ve bunları bir bütünlükte anlatmayı başarmıştır. Yazar bu eserde gayet açık ve anlaşılır bir dille Osmanlı saray yaşantısını, hanedan mensuplarını sadece yazılı kaynaklarla değil, görsel kaynaklarla da aktarmıştır. Yazarın amacı Nazime Sultan ile ilgili bilgileri bize doğrudan birincil kaynaklarla sunmak, o dönemi mektuplarla, belgelerle açıklayarak anlatmaktır. Kısacası, yazar bu eseri kaleme alırken hem dönemin olaylarını anlatmayı hedeflemiş hem de Nazime Sultan ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Konuyla ilgilenenler için önemli bir eserdir.

Genç Tanzimat Paşazadesi Avrupa'da: Seyahatname-i Avrupa ve Avrupa Lâyhası

Mehmed Rauf, Çev. Fikret Turan

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 281 sayfa, ISBN: 978-605-08-4525-9.

Amine Berra BOZKURT*

Eser, ön söz ve giriş dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kitabın yazarı olan Mehmed Rauf'un hayatı ve kişiliği hakkında bilgi veren genel bir portre çizilmiştir. İkinci bölümde seyahatname metninin günümüz Türkçesine çevrilmiş hali analiz edilmiş ve gezilen yerler ve rotalar hakkında kısa kısa değerlendirmeler kaleme alınmıştır. Buna ek olarak Avrupa layihasını referans alarak Avrupa'da vukû' bulan siyasi ve askerî olaylar, eğitim ve kültür faaliyetleri ve yapıları, bayındırlık hizmetleri, ulaşım, seyahat kavramı üzerinden turizm işleri, haberleşme gibi konularla tarihe tanıklık edilen olaylar anlatılmıştır.

Bu kitap hem seyahatname üzerine Avrupa'da gezilip görülen yerlerin izlenimleri ve gözlemlerini Mehmed Rauf'un bakışından aktarmakta hem de bunu tarihî ve edebî çerçevede ele almaktadır. Eserde Avrupa'nın 50 şehrini gezip dolaşarak mekân ve kent odaklı bir yaklaşımla Mehmed Rauf'un kendi el yazısıyla aldığı notlar yer almaktadır. Bu bahsedilen 50 şehrin içinden İtalya, İsviçre, Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika ve Avusturya gibi ülkelerin şehirlerini seyahat ettiğinin bilgisine ulaşmaktayız. Mehmed Rauf, ziyaret ettiği Avrupa şehirlerini detaylı bir şekilde anlatıp ortaya koyduğu metinde okuyucuya ve araştırmacıya birinci elden tarihî malzeme sunmaktadır.

Eserin ön söz kısmında seyahatname üzerinden Mehmed Rauf'un kimliğine dair somut çıkarımlar yapılabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca eser Mehmed Rauf'un kişiliğine dair de önemli ipuçları

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yakınçağ Anabilim Dalı, İstanbul, aberrabozkurt98@gmail.com

vermektedir. İmtiyaz sahibi bir babadan ve yüksek devlet adamı çıkararak bir aileden olması da Mehmed Rauf'un ilim ve seyahat dünyası ve meslek yaşamına olumlu yönde etki etmiştir, diyebiliriz.

Ön söz bölümünün başka bir pasajında ise, önceden sayfaları eksik olduğu tespit edilen Seyahatname-i Avrupa'nın tam matbu metninin bulunmasına vesile olan önemli bir çalışmanın ürünü olduğunun altı çizilmektedir. Dönem metni niteliğinde olan seyahatname üzerinden transkripsiyon, inceleme ve değerlendirme yapıldıktan sonra Fikret Turan tarafından yayına hazır hale getirilmiştir. Matbu ve el yazması metinde ise bazı imla hataları, yazım problemleri ve ünlü-ünsüz harflerin yazımında sorunlar fark edilmiştir. Batılı birçok kelime ve yer ismine rastlanmış ve bunlara dair ciddi yazım yanlışlarının tespit edildiği dile getirilmiştir. Bu Batılı kelimeler için Fransızca, İngilizce ve İtalyanca sözlüklerin incelendiği de açıktır.

Bu eser 18. yüzyılın ikinci yarısı ile başlatılmış olup Avrupa şehirleri, mimarisi, kültürü, toplumu üzerinden Tanzimat Dönemi'nde bir paşa oğlunun elinden yazılmış bir Avrupa seyahatnamesi ayrıntılı bir şekilde ve akıcı bir üslupla anlatılmıştır. Kitap genel hatlarıyla seyahatlerdeki gözlem ve izlenimleri, diplomatik ilişkileri, muhit ve çevre ağının genişliğini, üst düzey devlet adamları ve bürokratlar ortamını seyahatnameyi temel alarak aktarmaktadır.

Kitap hem tarih ve seyahat odaklı metinler okuma şansı vermekte hem de Türk edebiyatı tarihi, askerî tarih, diplomasi tarihi, kültür tarihi, filoloji, coğrafya, etimoloji gibi çok zengin bir multidisipliner çalışma örneği ve ortak bir malzeme edinme imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda modernleşme tarihine ve Tanzimat Devri'ne dair malumatın bulunabileceği bir eserdir. Buna ek olarak eser, seyahatname içinde iklim, topoğrafya ve harita bilgisine de yer vermektedir. Eseri sadece bu alanlarla sınırlı tutamayız. Eserin ana damarını ve çalışma alanını oluşturan matbu seyahat metni, mimari tarihe ve şehirlerin bilgisine tanıklık etmemizi de sağlamaktadır. Bunun yanında bu metin interdisipliner bir anlayışa hizmet eden zengin bir materyal sunmaktadır. Bu eserin vücut bulmasında Atatürk Kitaplığı, BOA'dan alınan arşiv belgeleri ve Nadir Eserler Kütüphanesinden yararlanılan el yazmalarının katkısı büyüktür. Belgelerde ve kaynaklarda *Rıfatpaşazâde* adıyla geçen Mehmed Rauf, Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarından olduğundan kitaba da ismini veren bir *Tanzimat paşazâdesi* olarak anılmaktadır. Amirlikten vezirliğe kadar zamanında rütbesi yükselmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak Mehmed Rauf, seyyah kimliği dışında diplomatik ilişkilerde tampon görevi de görüyordu. Ayrıca kitabın ekler kısmına Mehmed Rauf'un kendisi ve ailesine dair bulunan fotoğrafların da eklendiğini görmekteyiz. Buradaki bazı bilgilerin yaşayan torunundan alınarak yazıya geçirilmiş olduğunu da belirtmek elzem olacaktır.

Yazar seyahati sırasında gezdiği köy, kasaba ve şehirlerdeki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel izlenimlerini kişisel yoruma ve hamasi düşüncelere yer vermeden *Avrupa Layihası (Seyahatname-i Avrupa)* adlı eserde aktarmıştır. Günümüzde ele geçen tek nüshasının bulunması da eseri değerli kılan bir nitelik taşımaktadır. Resmî bir dil kullanılarak yazılan kitap seyahatname türünde başvurulacak eserlerin başında yer almaya adaydır. Aynı zamanda eser sosyo-ekonomik ve sosyal tarihe dair bilgiler

yanında eğitim ve sağlık kurumları ve askerlik hakkında da rehber niteliğinde tarihî ve edebî bir çeşni sunmaktadır.

Eserin giriş kısmının başlıca konusunu Osmanlı Devleti'nin sorun yaşadığı Avrupa devletleri ve toplumları oluşturmaktadır. Eserde üslup ve özellikler bakımından edebiyat ve kültür tarihi dışında iktisat tarihi ve siyasi tarihe yönelik vak'alardan örnekler de bulmak mümkündür. Eser ağırlıklı olarak 19. yüzyılı kapsamakta, 19. yüzyılın dışında 17 ve 18. yüzyılı da kapsayan bir dönem metni özelliği taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal ve idari yapısının modernleşmesi ve Batı'ya ayak uydurma girişimleri, III. Selim ve II. Mahmud dönemleri özelinde anlatılarak mesele açılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren eğitim, gezi veya lisan öğrenmek amacıyla Avrupa'ya seyahatlerin başladığı ve bu minvalde yazılan seyahat notlarının ve eserlerinin kaleme alındığı belirtilmiştir. 1839 Tanzimat'ın ilanından sonra seyahatnamelerin artarak revaçta olduğu bir kırılma noktası olduğu unutulmamalıdır.

Kitabı okuyan bir kişi Avrupa'da gezilip görülecek kültür merkezleri, tarihî yapıları, özel öneme sahip ve şehirle özdeşleşmiş mimari ve arkeolojik mekânları, yaşayan ve bizzat tanık olan bir kişinin ağzından anlatılanlar ışığında sanal ve güzel bir gezintiye çıkmak gibi hissedecektir. Bu gezilecek yerlerden bazıları müze, tiyatro, rasathane, kilise, fuar gibi mekânlardır.

Esasında eserin ana konusu olarak Mehmed Rauf'un 1851 yılında açılan Londra Sergisi ziyareti sırasında gezdiği Roma, Paris, Brüksel, Berlin, Viyana, Venedik, İsviçre, Herculaneum gibi Avrupa şehirlerinde müşahede ettiği ince ayrıntılar bile seyahatinin başından sonuna kadar anlatılmaktadır. Ayrıca Mehmed Rauf, ilgisini çeken yerleri ve başından geçen serüvenleri bir seyyah titizliğiyle bize aktarmaktadır.

Eserde matbu seyahatname metninde geçen *bundan akdem* gibi belgelerde de sık sık rastladığımız bazı kalıp ifadeler üzerinde durulmuş, metinde bazı ekleme ve çıkarmaların yapıldığının altı çizilmiştir. Giriş kısmının "Seyahatname-i Avrupa Üzerine Bazı Tespitler" pasajında, Mehmed Rauf'un eserde kullandığı üslubun kendisinden sonra kaleme alınan kitaplarda örnek alınan bir özellik olduğu vurgulanmıştır. Bütün bunlara ek olarak matbu metinden örneklerle seyahatte kalma süreleri, yer adları, yola çıkış ve varış tarihleri ve kullanılan ulaşım araçları tek tek seyahat notlarında belirtilerek ayrı bir liste oluşturulmuştur.

Kitabın "Avrupa Layihası Hakkında" adlı ikinci bölümünde Yazar Mehmed Rauf'un layihaya bir Osmanlı aydını bakış açısı ile bakması üzerinde durulmuştur. Bu bölümde devlet memurlarının özellikleri teferruatlı bir şekilde açıklanmıştır. Avrupa'da askerlik sistemi ve yetiştirilme tarzının aktarılması da Avrupalıların ordu anlayışlarını ortaya koymakta ve askerî tarihe malzeme sunmaktadır. Ayrıca Mehmed Rauf, Avrupa'daki toplumsal düzene dair görüşlerini altındaki dinamikleri açıklayarak dile getirmiştir. Bu kısmın başka bir pasajında ise Avrupa'da ulaşımı güçlendirmek için taşıtlar yoluyla demir yolu ve kara yolunda yeniliklerin yapıldığı aktarılmıştır. Ulaşımı ve iletişimi kolaylaştırmanın yolları aranmış ve bu durum seyahati de yaygın hale getirmiştir. Bu kısımda

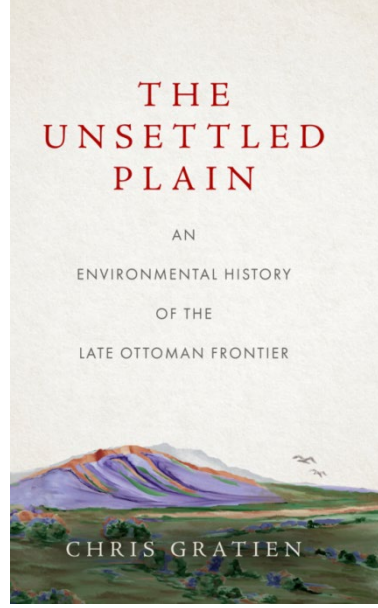
seyahatin yapı taşlarını meydana getiren unsurlar özellikle anlatılmıştır.

Yazar Mehmed Rauf'un kitapta bahsi geçen Avrupa idari ve sosyal sistemine, uygulamalarına ve toplumuna dair layiha ile görüşlerini bildirmesinin amacı, Avrupa'nın yüksek ve gelişmiş medeniyet algısını Osmanlı'ya örnek göstermektir. Ayrıca Avrupa layihası 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başı yazılan Avrupa konulu seyahatname, sefaretname, layihaların görüşlerinden yararlanılarak ve bazı nüfuzlu paşaların eserlerinden esinlenilerek ortaya konmuştur.

Kitabın ana konusunu oluşturan seyahatin dönüm noktası *1851 Londra Fuarı* ziyaretidir. Mehmed Rauf daha önceden Viyana'da bulunduğu sırada Avrupa'nın düzenini ve gelişimini yakından gözlemlemiş ve dil öğrenme hevesiyle bir Avrupa yolculuğuna çıkmıştır. Oradan edindiği her bilgiyi seyahatnamesine ekleyerek daha sonradan gezecek insanlar için bir yol haritası ve rota oluşturmuştur.

Eserde seyahat, Mehmed Rauf'un kendisine tahsis edilen vapurla Malta'ya gitmesiyle başlatılmıştır. Malta'dan sonra İtalya üzerinden Messina ve Napoli gibi yerlerin şehir ve caddelerinden, kale ve saraylarından bahisler açılmıştır. Ardından, lavlar altında kalan ve sonradan keşfedilen Eski Yunan şehri Pompei ve başka bir şehrin tümülüs gibi üzerine binmesiyle sonradan keşfedilen tarihî şehir Herculaneum'un meydanları, caddeleri, eski eserleri, tiyatrosu ve heykelleri öz bir şekilde anlatılmıştır. Seyahatin sonraki durakları ise dinî ve yönetim merkezleri olan Roma ve Vatikan; önemli bir ticaret merkezi olan Livorno; kilise, mezarlık ve Arno Nehri'yle meşhur Pisa; yayla evleri, köyler, tarlalar, bahçelerle çevrili olan tabiat harikası Floransa; kule, kemer ve kilisesiyle ön plana çıkan Bolonya; daha sonra Ferrara ve göze hitap eden mermer heykelli meydanları ve saraylarıyla ön plana çıkan Padova; Gotik mimari üsluplu sarayları, meydanları, dükkânları, düzenli binaları ve gece hayatıyla ön plana çıkan Venedik; müstahkem ve sağlam kalesiyle ön plana çıkan Verona; tekstil ve mağaza sektörünün gözdesi olan ve meşhur zafer anıtı, amfi tiyatro, Duoma Kilisesi, resim ve heykelleri ile Milano; Komo Gölü, İsviçre Dağları, Strazburg, Mainz, Köln, Calais, Dover, Londra, Thames Nehri ve Londra Limanı, Londra Müzesi, Panorama, Brüksel, Berlin, Viyana, Peşte ve Budin'deki bazı tarihî ve mimari yapılar uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu bölüm sanat tarihi çalışan araştırmacılara kaynak niteliğinde bir bilgi şöleni sunmaktadır.

Eserin üçüncü ve son bölümünde ise Avrupalıların medeniyetlerini geliştirmek ve refah seviyesini yükseltmek için yaptığı yeniliklerin ve girişimlerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Eğitim, basın, kültür, hukuki düzenlemeler, yol ve ulaşım hizmetleri, demir yolları, taşıtlar, turizm faaliyetleri, şirketler ve haberleşme unsurlarından örnekler verilerek Avrupa'nın gelişmişlik düzeyi ve kalkınma çabaları Avrupamerkezci bir anlayışla kaleme alınmıştır. Bu da bazı noktalarda objektiflikten uzak bir anlatıma yol açmıştır. Seyyah dili samimi olan Mehmed Rauf, her anlamda Avrupa'nın gelişmişliğini fazlaca övmüş ve hiçbir menfî tenkitte bulunmamıştır. Bu durum seyahatname türü eserleri eleştiri süzgecinden geçirerek okumamız gerektiğini bize bir kez daha hatırlatmaktadır.

The Unsettled Plain: An Environmental History of the Late Ottoman Frontier

Chris Gratien

Stanford University Press, 2022, 328 pages, ISBN: 9781503631267.

Mekki ULUDAĞ*

Chris Gratien's book is about the transformation of Çukurova and its mountainous hinterland between Ottoman Tanzimat reforms in the mid-nineteenth century and Turkey's development initiatives in the mid-twentieth century. Gratien claims that although the history of the Ottoman Empire is somehow well-known, it has rarely been portrayed with the rural lifestyle of individuals and locations at its core. He continues by saying that Ottoman history is mainly of the commercial and governmental decisions made in Istanbul and the provincial capitals, although the vast majority of the Ottoman population was made from those rural places, the decisions regarding those places were taken in central places. A bold claim follows which says that the histories of these discrete but numerous places demonstrate how agrarian change produced Turkey and other post-Ottoman republics. Rural landscapes had to adapt as society and politics in the Ottoman era changed, and as a result, so did how individuals perceived and organized their surroundings. At some point, Gratien makes a big claim by saying that *Çukurova was in many ways a microcosm of the empire's transformation*, although it is clear that he tries to convince the reader that his book is able to give a general portrait of the rural transformation of the Ottoman Empire. According to Gratien, the histories of small parts of the Ottoman could collectively prove that Turkey and other post-Ottoman era states were the products of agrarian transformation during the final period of the Ottoman Empire. The author says that the remaking of Ottoman society and politics caused a remaking process of rural areas, and during the time of the transformation, the perception of

---

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Diyarbakır, ORCID: 0000-0001-6557-7917, mekki.uludag@dicle.edu.tr

the people regarding the environment also changed. Gratien says that his book not only looks at how the state, capitalism, war, and science changed the Ottoman border but also makes a case for how human civilizations and diseases like malaria, which are caused by a complex web of ecological forces, have changed over time. When people altered their forms of habitation and malaria was a factor in the local ecology, new infections were likely to occur, making malaria the leading disease of the settlement border. He then, gives some scientific information about the history and expansion of malaria, concluding with a claim that the history of malaria is a political history. Gratien believes that the history of malaria is in some forms, the history of inequality and dispossession that the identification of which is not so easy. He claims that the history of how the development of the modern world altered the characteristics of epidemic disease helps to explain why colonial settings became centres for malaria research and discovery and why, during the twentieth century, national public health projects became so preoccupied with malaria eradication. Gratien says that malaria was not merely a hindrance to commercial activity; to a significant part, it was a representation of the ecologies that colonialism and capitalism had created. Gratien tries to enlighten the life of ordinary people by using malaria as a tool rather than as an aim in his book while he gives a different perspective of the rural areas of the Ottoman Empire during the transformation period. Alongside many others, one of the author's inspirations of rural life in Çukurova, as he mentions, is the works of Yaşar Kemal, which he deservedly says gives the best perspective of rural life in Çukurova.

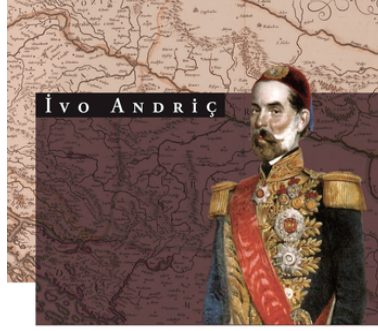
The book consists of five chapters. Chapter one analyses the relationship between local political power and autonomy and the local ecosystem, which was affected by seasonal migration between the highlands and the lowlands, to show how the frontier of Çukurova was the result of changes that transformed over several centuries. Chapter one focuses on some more points: it emphasizes that the defining characteristic of this environment is the temporal space of the *yayla*, summer encampments situated in the Taurus and Amanus Mountains. The nomadic pastoralists who made up a large portion of the population in the Cilicia region at the beginning of the nineteenth century frequented the highlands. They made the most of the vegetation's availability at various elevations and throughout the year. The *yayla* was however just as significant to urban inhabitants as a place of safety from the summer annoyances of sweltering heat and malaria, which spread in the lowlands throughout the hot months of the year. However, the *yaylas* also acquired political significance as a result of their movements. The position of the mountains in Cilicia persisted despite attempts by the Ottoman Empire to reposition the area throughout the early modern era, and those who controlled them. Chapter two examines the creation of the modern state and the function of settlement policy in the lowlands of Çukurova in the context of the Tanzimat's overarching objectives in the 1860s and 1870s. It highlights the environmental effects of settlement on refugees and forcibly settled pastoralists, highlighting the widespread famine and mortality that many tribes have experienced. It clarifies how Ottoman policy on the settlement was a component of a civilizing mission put out by politicians like Ahmed Cevdet Pasha, who considered settlement and cultivation as essential to the reform of the

empire. It also demonstrates how the spread of malaria sparked among the populations vulnerable to settlement leading them to rebellion against Ottoman rule. The Ottoman administration changed its policies in response to their resistance so that they were more in line with the region's natural reality. Chapter three discusses that in the latter decades of the Ottoman administration, the Cilicia region underwent significant change. Cilicia was referred to as Second Egypt by some because of its supposed agricultural potential, particularly for the cultivation of cotton. This chapter examines also the distinctive local type of capitalism that developed in Çukurova. It claims that the commercial economy created inequality as well as rifts in the agricultural society. It also describes how seasonal labour rhythms brought workers to Çukurova from all over the empire, and how the Ottoman government set up new medical facilities and focused on a more thorough environmental makeover of the countryside as a result of the spread of malaria and other health problems among these groups. Chapter four details the social and environmental effects of war and migration in Çukurova. It focuses on the lengthy 1914–1923 World War I era. The Adana region's economic output was negatively impacted by the war effort, and Çukurova became a region of mass migration. Additionally, the war accelerated ecological change. On the one hand, the Ottoman state and its agents expanded their influence in the agricultural sector. On the other hand, malaria assumed a novel form as a result of the battle, leading to an outbreak that was particularly virulent and had an unlikely epicentre at a yayla in the Taurus Mountains. After the war, France invaded Cilicia to establish a colonial mandate, but its brief presence there was only another example of the dislocation and unrest caused by the conflict. In Chapter five, it is examined how the nation-state in the Republic of Turkey used science and technology to further reshape the former Ottoman frontier it had inherited. It examines the early republican era, World War II, and Turkey's 1950s transition to democratic rule. In the fields of agriculture and medicine, science became a crucial element of the interaction between the government, local people, and the environment. Because of a significant malaria control campaign, the Adana region was used as a testing ground for new government technology. The republican state's technocratic consensus gave rise to a militant language about nature and the economy as a whole. In addition, a romantic view of nature focused on the mountains and the yayla as places for affluent recreation. However, it wasn't until these pastoralist communities were pushed to the periphery that the mountains and the communities that formerly inhabited them became idolized. The gentrification of mountain regions by the emerging urban elite and middle class, as science, technology, and medicine facilitated a radically altered experience of rural landscapes, marked the culmination of the process of settling the late Ottoman frontier.

Gratien's book is likely to be criticized for some of the ground-breaking claims it contains. The claim that the history of some small rural places could somehow explain the Ottoman history, that malaria was actually political, and that those topics were not adequately covered by Ottoman historians are some of those claims. Even if Gratien is right in his claims, I think he should have made a more comprehensive literature discussion to prove his claims. On the other hand, some of the many positive

points that could be said about this book are: It deals with a part of the Ottoman Empire that could be described as an internal border rather than its outer borders like the Arab world, Africa, Iran and the Balkans, which certainly differs it from similar studies. Another point is that the author has not only well-connected concepts such as rural area, settlement, migration, transformation, progress, modernization and disease, but he also has successfully dealt with the historical process, which is his main purpose by using those concepts. Gratien has benefited from many archives and libraries like Turkey, France, the United States, Armenia, Greece, Lebanon, Switzerland and the United Kingdom to write his book, which I think is a key point that makes his work valuable. In conclusion, I would like to state that I recommend this book to those who want to have a better understanding from a different perspective of the transition process from the Ottoman Empire to Turkey, starting from the history of the rural areas.

Ömer Paşa

ÇEVİREN ALI BERKTAŞ
ÖNSÖZ BARIŞ ÖZKUL

Ömer Paşa

İvo Andrić, Çev. Ali Berktaş

İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, 291 sayfa, ISBN: 978-975-05-2941-2.

Muhammed Haşim BAŞER*

Kitabın yazarı İvo Andrić, Viyana Üniversitesinde felsefe lisansı yapmıştır. Slav kültürü ve edebiyatı alanında yüksek lisansını da tamamladıktan sonra “Osmanlı Yönetimindeki Bosna-Hersek’te Kültür Yaşamı” çalışmasıyla doktora tezini teslim etmiştir. Andrić, Yugoslav Dışişleri Bakanlığında çalışmış, Yugoslavya Federal Meclisinde Bosna temsilciliği ve Yugoslav Yazarlar Birliğinde başkanlık görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca yazdığı eserler sonucu Nobel Edebiyat Ödülü ve Slav Kraliyet Akademisi Ödülü’nü kazanmıştır. *Ömer Paşa* adlı kitabı ise ölümünden 2 yıl sonra yayımlanmış ve 2020 yılında Ali Berktaş tarafından çevirisi yapılarak ülkemiz okuyucusuna sunulmuştur.

Eser, ön söz bölümüyle beraber toplam 11 ana başlık ve 8 alt başlıktan oluşuyor. Kitabın ön sözünü yazan Barış Özkul, kitabı “*Düz bir tarihçilikten ziyade karakterlerin deneyimleri ve hikâyeleriyle aksettirmeyi başaran bir eser*” olarak tanımlamıştır.

Kitap Serasker Ömer Paşa’nın 1850-1852 yıllarında Saraybosna seferindeki faaliyetlerini, seraskerlik makamına ne gibi zorluklar sonucu geldiğini ve etrafında gerçekleşen olayları konu almaktadır. İlk bölüm, seraskerin şehre ihtişamlı bir şekilde girerken, yola atlayan delinin törenin anlık olarak bölünmesine sebep olmasıyla başlıyor. Sonrasında Deli Osman adıyla anılan bu kişinin bir aşk sonucu bu hâle düştüğünden bahsediliyor. Ayrıca bu bölümde seraskerin Bosna beylerine yapmış olduğu konuşmada, gerekirse Bosna beylerinin kellelerini alacağı ile ilgili tehdidi de dikkat çekicidir.

İkinci bölümde, ordunun gerekli ihtiyaçlarının karşılanmaması sonucu aşırı saldırgan tavırlarda

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, muhammedhasim.baser@stu.fsm.edu.tr

bulunmasından, bir ordu değil de eşkıya gibi davranmasından söz edilmektedir. Bosnalılar, Ömer Paşa'nın müfrezesi hakkında, Müslüman görünümlü Hristiyan ve Yahudilerden oluştukları için Müslümanlara kötü davranacaklarını düşündüklerinden “mürted tabur” olarak bahsediyor. Ordu, insanların hayvanlarına ve mallarına el koymakta, hanlara saldırmakta, kadınlara tecavüz etmektedir. Çenetiş adlı konaklara el koyup, buraları zindanlara çevirip kendi karargâhı olarak kullanmaktadır. Ordu buranın dışında yaşayanları hayvan olarak görmektedir. Ayrıca Bosnalılar ve Ömer Paşa'nın ordusunun, birbirinden nefret etmek için bahaneler bulduklarından bahsedilmiştir. Ordudaki yüksek rütbeli kişiler, Türkiye işgalinde bulunan bir yerde yaşanmayacağını düşünmektedir.

Üçüncü bölümde, Bosna'nın ileri gelen beylerinden Muyaga Telalagiç adlı kişinin evine, Ömer Paşa'nın ordusundaki Topçu Albayı Arif Bey'in el koymasından, İstanbul'a sürgün edilmesinden ve yolda çekmiş olduğu zorluklardan bahsedilmiştir. Bu olayın akabinde Arif Bey'in onun evinde vermiş olduğu bir eğlencede ortaya çıkardığı Jilavka adlı bir şarabın etkileri sonucu, insanların birbirleriyle Macarca, Lehçe, Almanca ve Türkçe tartışıp kavga ettikleri, dolayısıyla orduda farklı kültürlerden insanların bulunduğu görülmektedir.

Dördüncü bölümde, Ömer Paşa'nın Karadağ'a gitmesi gerektiğini öngörerek arkasında düzeni sağlayacak bir kişiyi bırakması amacıyla Sırp knezi Zimoniç'i ikna etme çabaları ve bunun için yaptığı eylemlere değinilmiştir. Sırlara ayrıcalıklar vereceğini söyleyip, Zimoniç'e “İnançlı mısın?” diye sorup, sonra “Karşında Mihaylo Latoş olarak duruyorum” demiş ve istavroz çıkarmıştır.

Beşinci bölümde, Ömer Paşa'nın asıl hikâyesi, kişiliği ve Müslümanların resamlara olan bakışı anlatılmaya başlanmıştır. Paşa, portresi çizilsin, gelecek nesillere bırakılsın diye Karas adlı bir ressamı ülkesine çağırır. Müslümanlar tarafından resamlara kötü gözle bakıldığı, onları çocuklarına taşlattıkları söylenir. Bölümün ilerleyen kısmında Kahvecibaşı Ahmet Ağa'nın, Ömer Paşa'nın cinsel arzularını karşılamak için, gizlice insanlar getirtmesinden ve bazen bu olayların üstünü örtmek için göstermiş olduğu çabalardan bahsedilir. Ressam Karas, Ömer Paşa Bosna'nın kuzeyinden geldikten sonra huzura alınıyor, Ömer Paşa portresi çizilirken kendini bir Avusturyalı subay olarak hayal ediyor, sonrasında geçmişine bir yolculuk yapıyor ve böylece geçmişini öğreniyoruz. Ömer Paşa Avusturya kökenlidir ve babasının işlemiş olduğu bir suç yüzünden tam harp okulundan mezun olacakken namının lekelenmesiyle burada yükselmeyeceğini anlayarak, hain olmak uğruna, Avusturya'dan zorlukla Türkiye'ye kaçmıştır. Burada bazı önemli insanlara hizmetlerde bulunmuş, Müslüman olmayı kabul edip Türk yaşamını ve Türkçeyi öğrenmiştir. Hizmetinde bulunduğu Vidin paşası sayesinde harp okulunda öğretmen olmuş, II. Mahmut'un okula gelmesiyle Yüzbaşı Ömer Efendi olarak takdim edildikten sonra Şehzade Abdülmecit'e lalalık yapmıştır. Abdülmecit padişah olduktan sonra da hızla yükselmiş ve reformlar sebebiyle Suriye, Arnavutluk, Kürdistan'da çıkan isyanları bastırmak için buralara gitmiş ve bu savaşlardan zaferle geri dönmüştür. Buralarda insanları kandırıp katletmesiyle ünlenmiş ve adı korkuyu simgelemeye başlamıştır. Kendisi bu sıralar zengin Osmanlı zorbaları gibi olmaya ve içki içmeye, açgözlü olmaya başlamıştır. Bunlardan iki yıl sonra Bosna seferine çıkmıştır.

Beşinci bölümün son kısmında Ressam Karas hakkında, gördüğü insanlar için kendi kafasında oluşturduğu şekilde portreler çizmesi ve bunları resmedip sergileyememesi sonucu uyularının kaçtığından bahsedilmiştir. Ömer Paşa'nın kişiliği ve hayatı hakkındaki bilgilerin, kitabın orta kısımlarında değil de başında olması daha iyi olabilirdi.

Altıncı bölümde, Ressam Karas'ın seraskerin kızına verdiği dersler sırasında gelen Saide Hanım (Ömer Paşa'nın eşi) ile gerçekleştirdiği sohbetlere değinilmiştir. Karas'ın ona âşık olup, imkânsız olduğunu bilerek bunu içinde yaşaması ve Saide Hanım'ın hikâyesi de anlatılmaktadır. Saide Hanım, Müslüman olmadan önceki adı İda olup Macar asıllıdır. Kuzeni Bükreşli Nikolay Gika babasının ölümü üzerine onu kafa dağıtması için Bükreş'e davet eder. Bu sırada Türk-Rus işgal birlikleri Bükreş'te bulunmaktadır. Ömer Paşa burada bir resepsiyon vermektedir, bu resepsiyonda piyano çalan İda'yı kızının yeteneğine bakması için davet eder. Bu davetine icabet eden İda ile görüşmelerinde kızına ders vermesini ister, sonrasında ise göçmen olduğunu ve kızına bakacak birini istediğini söyleyen Ömer Paşa bir süre sonra evlenme teklifinde bulunur. Bu evlilik olursa İda çarşaf giymek zorunda kalacak, kadı tarafından evlendirilecek ama dinini koruyabilecektir. Bundan dolayı paşa ona süre vermiştir. Evlendikten bir yıl sonra ise Saide Hanım değişir; içkici, şişman, hantal, dobra ve kaba biri olur. Burada, Müslüman biriyle evlenen gayrimüslim kadının kendi dinine ait ibadetleri uygulamasının kısıtlanmadığını görürüz.

Yedinci bölümde, Aşçıbaşı Kostaş'ın nasıl Ömer Paşa'nın yanına geldiği, onun sayesinde Ömer Paşa'nın mutfağının İstanbulluların vezirleri bile kıskandırdığı ama Ahmet Ağa'nın, Paşa için getirdiği bir kıza âşık olması sonucu bütün hayatının altüst olması anlatılıyor. Anca adlı bu kıza elde etmek için paralar harcıyor, sonunda bir dedikoduyu duyup utanması sonucu kıza elde etmezse adının temize çıkmayacağını düşünüyor. Kostaş sokak ortası bir kovalamaca sonucu kıza vurup intihar ediyor. Bu dava için atanan kişilerin kişilikleri ve özellikleri anlatılıyor. Bununla ilgili, çocuklar oyunlar oynuyor, türküler yazılıyor. Saraybosna'nın bir kin şehri olduğu ve Müslümanların Ömer Paşa'ya olan nefreti anlatılıyor. Bosnalı Müslümanların Ömer Paşa'yı pek sevmediğini kitabın birçok bölümünde olduğu gibi bu bölümde de görmekteyiz.

Sekizinci bölümde, Muhsin Efendi ve Nikola'nın hikâyesi anlatılır, Muhsin Efendi konakta yaşayan, özellikle yüksek rütbeli kişilerin her dediğini onaylayan bir "evet efendim"cidir. İnsanlara istedikleri şekilde onay veren biri olduğundan gençken sevilirken, yaşlanınca bunu eskisi gibi araştırmadan yapıyor ve bunun sonucunda sevilmemeye başlıyor, kendisine bunak denmeye başlanıyor. Nikola ise Müslüman olduktan sonra Musta Bey adıyla anılan Ömer Paşa'nın kardeşidir. Verem hastasıdır. Ömer Paşa onu ziyaret ettiğinde ölmesini diler ya da sağlıklı olup düzgünce çalışmasını, bunu da yapamazsa kendi hayatına kıyacak cesareti bulmasını söyler. Muhsin Efendi sayesinde Nikola hasta olsa da saygı görebileceğini fark edip tedavi olmaya ve insanlara nasıl yaklaşabileceğini ve seraskere karşı nasıl bir tavır takınması gerektiğini düşünmeye başlar.

Dokuzuncu bölümde, Travnik bölgesinden bahsedilmiştir. Burayı koca bir hapishaneye dönüştüren

Ömer Paşa, Travnik'ten ayrıldıktan sonra isyancıların izini sürüyor, yakıp yıkıyor, kelle kesiyor, kurşuna diziyor, yüksek rütbelilerini tutuklayıp başlarına başkalarını geçiriyor, Osmanlı ve Hristiyan madalyalarıyla geri dönüyor.

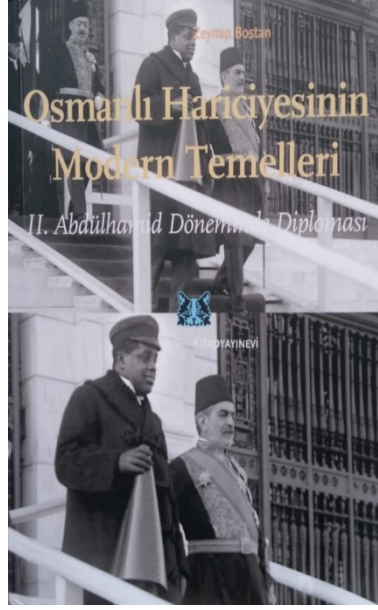
Onuncu ve son bölümde, Avusturya konsolosu General Atanaskoviç'in Saraybosna'da esmekte olan rüzgârlar sonucu aklına gelen bir hatırasından ve seraskerin nasıl yalanlar söyleyerek amacına ulaştığından, yaverine bile yalanlar söyleyip son anda değişiklikler yaparak insanları zora sokmasından bahsediliyor. Saraybosna'yı terk etmesi, insanların bunu içten içe sevinçle karşılaması, ona beddualar etmesiyle kitap sonlanıyor.

Kitapta bazı kavramlar fazlasıyla detaylı açıklanmış. Bu durum bazen iyi olsa da bazen gereksiz uzatmalara sebep olmuş. Anlatımda olaylar okuyucuya, o anın içindeymiş gibi hissettirilmiş.

Kitabın konusu Ömer Paşa olsa da Ömer Paşa'nın etrafında yaşayan kahvecibaşı, ressam, deli, aççıbaşı, Saide Hanım gibi kişilerden daha çok bahsediliyor. Ömer Paşa kitapta biraz arka plana atılmış gibi duruyor. Beşinci bölümde Ömer Paşa'nın hayatıyla ilgili daha çok detay fark edebiliyoruz. Kitapta aşk konusu savaşlardan daha çok ön plana çıkmıştır.

Kitap sadece yönetenin gözünden değil, eşrafın gözünden de olayları görebilmeyi mümkün kılmıştır. Bosnalıların o dönemde yaşamış olduğu zorluklar ve kimi zaman zulümlere halkın gözünden de bakılması, ordunun zaman zaman aç kalıp ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi hususlara değinilmesi eserin değerini arttırmaktadır.

Sonuç olarak kitap, Ömer Paşa'nın Bosna seferini, tarafsız bir şekilde elden geldiğince yansıtmıştır. Bu seferin Ömer Paşa'nın ordusunun, Saraybosna halkının, soylularının ne gibi zorluklar yaşamasına sebep olduğu gözler önüne serilmiştir.

Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri - II. Abdülhamid Döneminde Diploması

Zeynep Bostan

İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021, 328 sayfa, ISBN: 978-605-105-205-2.

Gürhan KURUKAYA*

Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamid Döneminde Diploması adlı eser, müellifin üzerinde yaptığı küçük çaplı değişiklikler akabinde yayımladığı doktora tezidir. Kaynakça bölümü oldukça nitelikli bir bibliyografya niteliği taşımakta ve 20 sayfayı kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş sefirlerin, şebkenderlerin ve onların görev yaptıkları yerlerin, açılan ve kapanan elçiliklerin, şebkenderliklerin nicel verilerini ihtiva eden tablolar, bazı diplomatik yazı örnekleri, kimi sefirler ve elçilik binalarına ilişkin resimlerden meydana gelen ekler bölümü de eserin sonunda yer almaktadır.

Kitabın müellifi Zeynep Bostan, eserin birinci bölümünü III. Selim'den itibaren meydana gelen gelişmelere ayırmıştır. Sırasıyla Sultan II. Mahmud ve Tanzimat Dönemlerinde hariciyenin ve bürokrasinin gelişim süreçleri incelenmiştir. Böylelikle, kitabın ikinci aşamasında ele alınacak ve dört bölümden oluşan eserin üç bölümünün ayrıldığı Sultan II. Abdülhamid dönemi öncesinin daha iyi anlaşılması ve *hariciyenin modern temellerinin* ne şekilde atılmış olduğu, bu süreçteki değişimler ve gelişmeler, Avrupa hariciye teşkilatlarıyla mukayeseler yapılarak oldukça ayrıntılı ve anlaşılır bir üslupla ele alınmıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı hariciye sisteminin merkez teşkilatında ve yurt dışı teşkilatının ana unsurları olan elçiliklerde ve şebkenderliklerde meydana gelen değişimler, buralardaki

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, gurhankurukaya@gmail.com

insan kaynaklarının tayin usulleri, görev ve sorumluluk alanlarının ele alındığı eserin son üç bölümü ise esas odak noktasını meydana getirmektedir. Müellifin de vurguladığı gibi Tanzimat Dönemi'nin sonuna kadar önemli ölçüde dönüşümünü tamamlamış olan Osmanlı Hariciye Teşkilatı, Sultan Abdülhamid için avantajlı bir başlangıç alt yapısı anlamına geliyordu. Bu alt yapıyı çok iyi değerlendirdiği anlaşılan padişahın merkez teşkilatının başaktörlerinden Hariciye Nezaretindeki bazı birimlerin bu dönemde de varlığını sürdürdüğü, bazılarında düzenlemelere gidildiği, kiminin ise başka nezaretlere bağlandığı anlaşılmaktadır. Nezarete yeni eklenen birimler de söz konusudur. Yurt dışı teşkilatında ise denge siyasetinin, stratejik ve ekonomik kaygıların etkili olduğu, bazı elçiliklerin kapatıldığı, buna karşılık olarak yeni elçiliklerin açıldığı, bazılarının ise ortaelçilikten büyükelçiliğe dönüştürüldüğü görülmektedir.

Önceki dönemlerle mukayese edildiğinde Sultan Abdülhamid döneminin çok fazla özgün tarafları bulunduğu açıktır. Ancak eserin mevzusu ile doğrudan ilişkili olarak, padişahlık makamını temsil eden saray (mabeyn) ile sadrazama bağlı olarak faaliyet yürüten Babiâli'nin XVII. yüzyıldan beri olağan hale gelmiş olan, ülkenin kaderine doğrudan etki edecek karar alma sürecinin Babiâli'nin uhdesinde olması uygulamasına bu dönemde son verildiği görülmektedir. Kararlar mabeynde alınıp Babialî'de ve Hariciye Nezaretinde uygulanır hale getirildi. Böylece tüm sefaretlerin, elçi ve şebkenderlerin atanması ve azlinde Hariciye Nezareti, mabeynin emir ve direktiflerinin uygulayıcısı ve takipçisi olarak rol oynamaya başladı.

Müellif, eserin birinci bölümünde, Sultan III. Selim, II. Mahmud, Tanzimat Dönemlerinde meydana gelen gelişmelere ışık tutmaya çalışmıştır. Evvela Osmanlı Hariciye Teşkilatının klasik dönem uygulamaları içinde yer aldığı pozisyona değinilmekte, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın sonlarına kadar salt askerî güce dayalı ilişkilerinin doğal sonucu olarak bütün devletler karşısında tek taraflı kararlar alabilme kudretine sahip olması (s. 34) nedeniyle, modern anlamda diplomasi kaide ve ilkeleriyle tanışmasının geciktiği ima edilmektedir. Esasen hariciyenin ve bürokrasinin, Batılı tarzda modern formlara ve kaidelere, aynı zamanda insan kaynağına ihtiyaç duymayı gerektiren ilmî, iktisadî ve siyasi nedenlerin ortaya çıkmamış olması yahut bu gereksinimlerin fark edilmemiş olması Osmanlıları daha önce harekete geçirmemiş olabilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ilk büyük toprak kayıplarıyla karşı karşıya kalması, siyasi anlaşma masalarının eşit taraflarından sadece biri olmaya başladığı XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren üstünlüğünü kaybetmesi, diplomasi denilen gerçekle ve onun geliştirilmesi gereken pek çok boyutuyla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır.

Osmanlılarda diplomasinin ilk kez bu kadar önemli görüldüğü yeni bir dönem başladı. Meydana gelen siyasi gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti başta Fransa olmak üzere, pek çok Avrupa ülkesine, İran'a, Fas'a *ad hoc* olarak ifade edilen herhangi bir amacı gerçekleştirmek için görevlendirilen geçici elçileri sistematik bir şekilde göndermeye başladı. Bu dönemin öne çıkan elçilerine, Paris sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Viyana ve Avusturya sefirleri İbrahim Paşa, Ahmet Resmi Efendi gibi isimler örnek olarak gösterilebilir. (s. 35) Bu elçilerin edindikleri siyasi, sosyal ve kültürel tecrübeler,

gelecekte, Osmanlı diplomasisinin ve bürokrasisinin şekillenmesine çok önemli katkılar sağladı.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid harekâtının en önemli içeriklerinden birisi de *ad hoc* elçiliklerin, yerini daimî elçiliklere bırakması kararıydı. (s. 37) Bu dönemden itibaren Osmanlı açısından modern diplomasinin başlangıcı kabul edilen ilk daimî elçi olarak Londra'ya gönderilen Yusuf Ağâh Efendi ile bu siyasi zorunluluk, kısa süreliğine uğradığı kesintinin ardından devam edegelen bir kaideye dönüşmüştür. (s. 38) Osmanlıların yeni yeni deneyimlediği bu süreç, birçok Avrupa ülkesinin yaklaşık üç yüz yıldan beri uyguladığı bir gelenektir. (s. 42-43) Osmanlılarda Ağâh Efendi'nin 1793'teki bu sefaret görevinin ardından diğer başkentlere de daimî elçilikler açılmaya başlandı. (s. 52-53) Bu elçiliklerin kurulmasında Yusuf Ağâh Efendi'nin elçilik tecrübelerinden elde edilen veriler kullanıldı. Sır kâtibi, baştercüman, ikinci tercüman, ataşe veya konsolos ile ihtiyaç duyuldukça ilave memurlar elçiliklerde görevlendirilmeye başlandı. Tercümanlar genellikle Rumlardan oluşuyordu ve yetişmiş insan kaynağına duyulan ihtiyaç oldukça fazlaydı. Bu nedenle Rumlara maslahatgüzarlık payeleri de veriliyordu. (s. 54) 1821 yılına gelindiğinde patlak veren Yunan İsyanı, Osmanlı Devleti bünyesindeki Rumlar tarafından da desteklenmişti. Osmanlı Devleti'nin dış elçiliklerinde görevli Rumların da sürece destek verdiklerinin anlaşılması üzerine, Osmanlı Devleti görülen lüzum üzerine Rum tercüman ve maslahatgüzarların görevlerine son verdi ve daimî elçilikleri de kapatma kararı aldı. (s. 56-57)

Osmanlı Devleti'nin elçilikler kadar kıymetli temsilciliklerinden biri de görevlendirildikleri yerlerdeki Osmanlı tebaası veya milliyet bağı bulunan toplulukların, ticari ve ekonomik işlerini kolaylaştıran, sorunlarını gidermek için oluşturulmuş *şehbender* adı verilen konsolosluklar idi. Londra'ya ilk kez büyükelçi gönderildikten birkaç yıl sonra ilk şehbenderlikler de oluşturulmaya başlanmıştı. Bu görevlere getirilenler arasında gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Başlangıçta denize kıyısı bulunan veya ticaret ağının geniş olduğu yerlerde şehbender görevlendiriliyordu. 1821 olaylarıyla birlikte 1832 yılına kadar şehbenderlikler de kapatılmış oldu. (s. 60) Bu tarihten itibaren daimî elçiliklerle birlikte tekrar devreye giren şehbenderlikler Avrupa'nın pek çok ticaret ve liman şehirlerinde açıldı. İran ve Brezilya ile de imzalanan dostluk ve ticaret anlaşmalarıyla birlikte buralarda da konsolos bulundurabilme imkânı sağlandı. (s. 61-62)

Osmanlı hariciyesinde bu gelişmeler olurken, merkez teşkilatında da değişen dünya konjonktürüne uyum sağlama hususunda çabalar ortaya çıkmıştı. Bu meyanda, Osmanlı Devleti'nin reisülküttabın nişancıya bağlı bir birim olmaktan yavaş yavaş Divan'da temsil hakkı kazanan bir doğal üyeye dönüştüğü, XVII. yüzyıldan itibaren sadrazamların himayesinde bulunan Babıali'ye geçen hükümet ağırlığı içinde Reisülküttaplığın da bulunuyor olması yeni bir yapılanmayı da beraberinde getirdi. 1699 Karlofça Anlaşması ile ortaya çıkan diplomatik ilişki süreçlerinde, reisülküttabın hariciyedeki önemi daha fazla anlaşılmaya başlandı. Tıpkı elçilikler hususunda olduğu gibi bu müessesede de nitelikler ve alan yeterlilikleri önem kazanmaya başladı. Daha önce savaşlarda padişahın yanında yer alan, karar mercisinde etkinliği ve yetkisi olmayan reisülküttap, hariciyedeki alan hâkimiyetine duyulan bu yeni ihtiyaç nedeniyle III. Selim'den itibaren karar mercilerine danışmanlık yapmaya

başladı. Giderek yalnızca hariciye işlerinden sorumlu ve sadrazama bağlı bir görevli haline gelen reisülküttap, yetkilerinin sınırlılığı nedeniyle hariciyede bazı ülkelerin dış işleri bakanlarıyla gerçekleştirilen diplomatik münasebetlerde denklik sorunlarıyla karşı karşıya kalmaya başlamıştı.

III. Selim'in 1797 yılında Reisülküttaplık kalemlerinde yeni düzenlemeler yapılması ile bu müessesenin bilinen kalemlerinde değişikliğe gidildi. Tercümanlık gibi yeni personel ilaveleri, mühimme odası gibi birimler eklendi. Hariciyede değerlendirilmek üzere Müslüman tercüman bulma sorunları nedeniyle gayrimüslim tercüman geleneği sorun teşkil etmeye devam ediyordu. (s. 63-67) 1821 yılında kurulan *Tercüme Odası* bu ihtiyaçtan oraya çıkmıştı. Böylece hariciyenin dış temsilciliklerinde ve merkez teşkilatında Müslüman tercümanlar yetiştirilmiş olacaktı. (s. 68-69)

Müellif, eserinde Osmanlı hariciyesinin değişim ve dönüşüm sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için oldukça geniş açılardan ve farklı yönlerden yaklaşmakta ve örnekler vermektedir. Osmanlı Devleti'ndeki Reisülküttaplık makamının zamanla Hariciye Nezaretine dönüşmesini Avrupa'daki "secretary of state" in evrilerek dış işleri bakanlığı halini almasıyla karşılaştırmaktadır. Süreçlerdeki benzerlikleri farklı açılardan ele alarak, isabetli tespitlerde bulunmaktadır. (s. 70-72) Osmanlı hariciyesini ise Avrupa hariciye teşkilatlarıyla mukayese ederek şu tespitleri ortaya koymaktadır: "*Osmanlı hariciyesini Avrupa devletlerinin hariciye teşkilatlarından ayıran yönlerden biri de bu birimler arasında keskin bir ayırım olmamasıydı. Merkez teşkilatı, elçilikler ve şehbenderlikler için atamalar aynı personel havuzundan yapılabiliyordu.*" (s. 73)

Hariciye teşkilatının merkez ve dış temsilciliklerinin Batı'yla mukayesesinin ardından Osmanlılarda Umur-ı Hariciye Nezaretinin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak müellif önemli hususları vurgulamaya devam etmektedir. II. Mahmud döneminden itibaren Reisülküttaplık kurumu sahip olduğu özel vasıflar ve elde edilen uzmanlaşmalar sonucu 1836 yılında Hariciye Nezaretine dönüştürülerek yepyeni bir boyut kazandı. İlk hariciye nazırı ise Reisülküttap Akif Efendi oldu. Mektubi ve Amedi kalemlerinin yapısında da değişikliklere gidildi. Tüm bürokratik yapıda zincirleme değişim sürecinin de kendiliğinden başladığını dile getirmek yanlış olmaz. Ancak Hariciye Nezareti tam müstakil bir statüye henüz erişememişti. Örneğin, Mustafa Reşit Paşa hariciye nazırı iken 1837-1838 arasında Londra ve Paris büyükelçilikleri yapabilmışti. Bu durum bir yandan da Osmanlı Devleti'nin elçiliklere ne kadar önem verdiğini gözler önüne sermektedir. Öte yandan gerek *ad hoc* gerekse daimî elçiliklerin merkezden daha güvenli olarak kontrollerinin sağlanmasında Hariciye Nezareti önemli bir rol oynayacak ve yalnızca hariciye teşkilatı içinde değil aynı zamanda Osmanlı devlet yapısı içinde başaktörlerden biri haline gelecektir. (s. 74-77)

Osmanlı Devleti'nin 1821 yılında kapatmak zorunda kaldığı daimî elçilikler ve şehbenderlikler içte ve dışta meydana gelen gelişmelerin etkisiyle, söz gelimi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın bir dış meseleye dönüşmesi, Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada yalnız kalmamak adına gelen elçilik açma tekliflerini değerlendirme kararı almasına yol açtı. Öte yandan Osmanlı tebaasının ticari ve ekonomik faaliyetlerinde artan ihtiyaçlar ve ortaya çıkan

talepler, önce özel elçiliklerin açılması sonucunu doğurdu. Daha sonra da 1832’de tüm daimî elçiliklerin ve ardından da şebenderliklerin yeniden işlerlik kazanması sürecine dönüştü. (s. 78-83)

Müellif, dönemler arasında bir karşılaştırma yaparak II. Mahmud dönemi ve 1839’dan itibaren başlayan Tanzimat Dönemi’nde Hariciye Nezaretine verilen önemin birbirine benzediğini vurgulamış, ana hatlarıyla şu değerlendirmeleri yapmıştır: Hariciye Nezaretinin II. Mahmud döneminde geldiği yüksek statülü stratejik konum, Tanzimat Dönemi’nde de devam etti. Bu dönemde nezaret bünyesinde yeni birimler oluşturuldu veya birimlerin statüleri değiştirildi. Mesela, dış yazışmalar için kurulmuş olan Tahrirat-ı Hariciye Kalemi, 1851 yılına gelindiğinde Hariciye Mektupçuluğuna dönüştürüldü ve artan ihtiyaçlara bağlı olarak *Tahrirat-ı Ecnebiye Odası* kuruldu (s.84-87).

Yazar, hariciye teşkilatının Islahat Fermanı sonrasında kazandığı yeni formata da değinmiştir. Kırım Savaşı’ndan sonra 1856 yılında Avrupa devletlerinin baskıları sonucu ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı toplum yapısında tarihî değişikliklerin yaşanmasına yol açmıştı. Gayrimüslimler, Müslüman tebaa ile eşit haklara sahip hale gelmiş, buna bağlı hukuki düzenlemelere gidilmesi kaçınılmaz bir hal almıştı. Bu durum hariciyede de benzer düzenlemelere gidilmesine neden olmuştu. Osmanlı hariciye sisteminde daha önce gayrimüslimlere ortaelçilik düzeyinde sefirlik verilirken, bu süreçten sonra onlara da büyükelçilik verilmeye başlanmıştır. Gayrimüslimlerden Kostaki Musurus, ilk gayrimüslim büyükelçi olarak artık İngiltere sefaretine atanmıştır. Bir yandan bu gelişmeler olurken, öte yandan Reisülküttaplık ve Hariciye Nezaretinin bünyesinde yer alan tercüme odasından amedi kaleminden yetişen Müslüman birçok memur, hariciyede üst düzey görevlere gelmiş, bazıları hariciye nazırlığı makamına gelebilmişlerdi. “*Amedi Kaleminde yetişen Akif Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Sadık Rifat Paşa, Şekip Paşa, Sârim Paşa ve Fuat Paşa hariciye nazırı olmuşlardı.*” (s. 89)

Tanzimat Dönemi’nde daimî elçilikler ve şebenderliklerin çoğu faaliyetlerine devam ederken bazıları, Kırım Savaşı’nın olumsuz sonuçları nedeniyle oluşan ekonomik darboğaz sonucu kapatılmıştır. Madrid, Lahey, Brüksel, Napoli bunlar arasındadır. Şebenderlikler bu dönemde artış gösterdi. Amerika, Asya ve Afrika kıtalarında da şebenderlikler kuruldu. İletişim boyutları değiştirilen devletler ağına yenileri eklendi. Örneğin ABD ile daha önce maslahatgüzarlık düzeyinde oluşturulan ilişki, 1867’de Adward Blacque’in Washington’a ortaelçi olarak atanmasıyla geliştirildi.

Yabancı dil eğitimi için yurt dışına öğrenci gönderme süreci Tanzimat Dönemi’nde başladı. Mekteb-i Sultani, lisan ihtiyacının karşılanması için açıldı. Mahrec-i Aklâm adlı kâtip yetiştiren okul da başarıya ulaşan projelerdendir.

Müellif, “*Tanzimat Dönemi’nin sonlarına kadar Hariciye Nezaretinin teşkilat yapısının oturduğu ve profesyonel hariciyecilerin görev yapmakta olduğu görülmektedir.*” ifadeleriyle bu dönemin sonunda hükümdarlık tahtına oturan Sultan II. Abdülhamid’in, bir bakıma hariciyenin sistematik yapısını avantajlı ve iyi bir miras olarak devraldığı kanaatindedir. Gerçekten de bu noktaya gelinceye kadar, yaşanan bunca sıkıntılar, edinilen tecrübeler, teşkilat yapısını olgunlaştırmış; başlangıçtaki nitelikli insan kaynakları sorununun hayli azaldığı ve mevzuat yapısının önemli ölçüde düzene girdiği

anlaşılmaktadır. Söz gelimi, 1839 yılında yayımlanan şebenderlik yönetmeliğinden sonra 1860'ta da yürüttükleri işler arasında yer alan pasaport, evlilik, seyahat konularında da standarda gitme adına bir ücret tarifesi yürürlüğe girmiştir. (s. 90-96)

Müellif, eserin birinci bölümünde bütün bu değerlendirmeleri yapıp Osmanlı hariciyesinin gelişim sürecini, geçirdiği evreleri sosyolojik temellere oturtarak bir sistem dâhilinde sunmuş ve Sultan II. Abdülhamid dönemi öncesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya özen göstermiştir. Kitabın ikinci bölümü ise Abdülhamid dönemi siyasetine, hariciyenin ve bürokrasinin merkez ve yurt dışı teşkilatlarının değişim ve dönüşüm süreçlerinin önceki dönemlerle mukayesesine ve özgün olduğu anlaşılan birçok uygulama örneklerinin incelenmesine ayrılmıştır. Eserin bu bölümünün, büyük ölçüde yazarın tezine ve genel kanaatine asıl karakterini kazandıran kısmı olduğu söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid'in miras olarak devraldığı modern hariciye sistemi ve diplomasi bu süreçten geriye dönülemeyecek kadar benimsenmiş, kendi dinamiklerini oluşturmuş sağlam bir yapıydı. İktidara geldiği andan itibaren Avrupa'nın kazandığı yeni siyasi denge mekanizması, onu seleflerinden farklı bir dış politika yürütmeye mecbur bırakmıştı. (s. 97-98) Avrupalı büyük devletlerle ilişkilerde farklı bir vizyon ortaya koyması, devlet yönetiminde özellikle 1878-1908 arasındaki katı yönetim tarzının hariciyenin gidişatına ve diplomasi yaklaşımlarına etkileri kitabın temel araştırma sınırlılıklarını meydana getirmektedir. (s. 235)

Müellif kitabın bu bölümüne Abdülhamid Han'ın tahta oturduğu dönemdeki şartları tahlil ederek başlamakta, sözlerine dış politika ile devam etmektedir. Tanzimat Dönemi'nden farklı olarak, bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma çizgisinden uzaklaştığı görülmektedir. Paris Antlaşması sonrası dönemdeki Avrupalı devletler arasındaki rekabet ve denge politikası devrinin de artık kapandığı, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması'nın etkileriyle, Batı'nın hâkim güç odaklarının Osmanlı toprakları üzerinde bir *taksim* protokolü yapmışçasına yeni bir tarz-ı siyaset belirledikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin özellikle Kuzey Afrika topraklarında başlayan işgallerin başaktörleri olan Fransa ve İngiltere ile diğer Avrupa ülkelerinin Balkanlar, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerler, Trablusgarp ve yakın bölgelerdeki işgal emelleri karşısında yalnız kalmış bir imparatorluk ve bütün bu sorunlara çözüm bulmak zorunda olan bir hükümdar olarak Sultan II. Abdülhamid... Osmanlı Devleti'nin tarihindeki en zor koşullarla karşı karşıya kaldığı bu dönemde sultan, öncelikli olarak barışçıl bir siyaset takip etmekten başka bir yol olmadığının farkına varmıştır. Bu nedenler *mevcut koşulların daha da kötüye gitmesini engellemek* amacı taşıyan ve kendi adıyla anılan bir siyasi ve bürokratik politika ortaya koymayı tercih etmiştir. İlk adım olarak “mutlak tarafsızlık” ilkesi şeklinde ifade edilebilecek bir yaklaşım ortaya koyarak ülkeler arasındaki rekabetten yararlanma yoluna gitmiş olsa da ilerleyen dönemlerde bahse konu ülkelerin her seferinde aralarındaki sorunları bertaraf ederek, Osmanlı topraklarına odaklanma hevesleri, o dönemde siyasi birliğini oluşturma sürecinde yalnız bırakılmış olan Almanya ile Osmanlı Devleti'ni birer kader ortağı haline getirmiş olduğundan Sultan II. Abdülhamid, yaklaşık on yıllık bu tarafsızlık politikasından vazgeçerek

Almanya'ya yaklaşma ve halifelik sıfatını kullanarak *uluslararası arenada yalnızlık psikolojisinden* kurtulma cihetine gitmiştir (s. 97-98)

Çağın zorunlu siyasi koşullarına ülkenin içinde bulunduğu ekonomik problemler de eklenince dahili siyasette olduğu gibi hariciye yapılanması ve bürokraside de Tanzimat Dönemi'nden farklı politikalar ve yeni yaklaşımlar benimsenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde, XVII. yüzyıldan beri süregelen, sadrazamın riyasetindeki Babıali'den politika üretme geleneği, bu dönemde *mabeyn* olarak nitelenen saraya, yani padişaha geçmiştir. Müellifin kitabın birinci bölümünde gelişim aşamalarına değindiği, modernleşen hariciye ve diplomasi yapılanmasının XIX. yüzyılda başaktörü haline gelen hariciye nazırı da bu dönemde -adeta, Reisülküttaplık dönemine geri dönercesine- karar verici olma vasfını kaybetmiştir. Sadrazam ve hariciye nazırı, Sultan II. Abdülhamid'in kararlarının uygulayıcı figürleri olarak görev icra etmeye başlamışlardır. (s. 99-100)

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaset üretiminin yeni merkezi, sultanın 1877'den itibaren kullanmaya başladığı Yıldız Sarayı idi. Osmanlı bürokrasisi ve diplomasisinin mevcut yapısı devam ederken, işletim sistemi bu süreçten itibaren yeni bir boyut kazanmış mabeynin taleplerine bağlı olarak mabeynciler, bürokratik hiyerarşinin en tepesinde yer alarak, bürokratları sevk ve idare etme, raporları doğrudan saraya iletme sürecine başlamışlardır. Bu dönemde istihbarat ve haber alma ihtiyacı diğer dönemlere göre daha fazlaydı. Buna padişahın evhamı da eklenince işin önemi büsbütün artıyordu. Avrupa basınını yakından takip eden özel birimlerin oluşturulması bu amaca yönelikti. Mabeynin şekillendirdiği yeni bürokrasi yapılanması, Babıali'yi ve Hariciye Nezaretini kontrol altında tutma imkânını da veriyordu. Babıali de bu yeni duruma hızla uyum sağlamış, eski önemini kaybeden nezaret ile kendi sınırları dâhilinde çalışmalar yapma, ellerinden gelen katkıyı sunma konusunda öz güvenini sürdürüyordu. Mabeyn, diğer yönetim birimlerinin bürokratik kademelerinde olduğu gibi Hariciye Nezaretinin yetki alanına giren konularda da doğrudan yazışmalar yapabiliyor ve elçiler ve diğer görevlilerle temaslar sağlıyordu. Sultan II. Abdülhamid ile, padişahlık makamının Babıali'ye karşı üstünlüğünü tekrar elde ettiği yeni bir dönem başlıyordu. (s. 101-105)

Mabeynin atak tutumlarına rağmen Hariciye Nezareti önemini koruyor, hatta kurumsal bünyede yapılan düzenlemeler, nezaretin branşlaşması yolunda ilerlediğini gösteriyordu. Tanzimat Dönemi'ndeki bazı birimler yerlerini korurken, bazıları dönüştürülüyor, bazıları kaldırılıyor veya ekleniyordu. Örneğin Mektubi-i Hariciye, Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye birimleri varlığını koruyan ve değiştirilmeyen birimlerdi. Divan-ı Hümayun Kalemî, artık sadarete bağlanmıştı. Mesâhip Kalemî de Hariciye Nezaretinden alınıp Adliye Nezaretinin uhdesine verilmişti. Öte yandan Hariciye Nezareti bünyesinde bu dönemde kurulan yepyeni birimler ile nezaret, kurumsal yapısını önemli ölçüde tamamlamıştır. Bu birimler şunlardı: Tabiiyet Kalemî ve Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Babıali Hukuk Müşavirliği, Sicill-i Ahval Müdüriyeti, Umur-ı Ticariye Müdüriyeti, Encümen-i Hariciye Komisyonu. Ayrıca yabancı dil sorununu çözmek için bir de lisan mektebi açılmıştır. (s. 105-123)

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde gayrimüslimler mühim bir yekûn oluşturmaktaydı. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı gayrimüslimler lehine yasal düzenlemeler getirmişti. Bu süreçten sonra zimmi statüsünden eşit vatandaşlık konumuna yükselen gayrimüslimler, bürokratik kademelerde, askeriyede, mülkiyede ve hariciyede görev almaya başladılar. Tanzimat Dönemi'nin 1856'dan sonrası Osmanlı'nın kadim devlet geleneğinin en köklü değişim yüzyılı olmuştur.

Müellif, eserinde, gayrimüslimlerle alakalı bu değişmelerin ve gelişmelerin Islahat Fermanı ile ilişkisini teyit etmekte ve onların II. Abdülhamid dönemindeki bürokratik kademelerde istihdam edilmeleriyle ilgili gelişmelere yer vermektedir. Osmanlı Devleti'nde en yoğun gayrimüslim istihdamı bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta dil bilme avantajları nedeniyle en fazla görevlendirildikleri yer hariciye olmuştur. Fakat ilerleyen dönemlerde alınan tedbirlerle dil öğrenen Müslüman memurların artması sonucu hariciyedeki gayrimüslim ağırlığı, yaklaşık verilerle yüzde kırktan yirmiye gerilemiştir. Ancak bu gerilemede 1890'ladaki Ermeni olayları sonucu İstanbul'daki Ermeni nüfusun azalmasının etkisi de unutulmamalıdır. Fakat bu azalmaya rağmen, gayrimüslimlerin Osmanlı'daki varlığını avantaja çevirmek isteyen Avrupa devletlerinin bu durumu bir uluslararası sorun haline getirmeleri nedeniyle, hariciye teşkilatlarında, padişahın tüm isteksizliklerine rağmen, gayrimüslim elçiler ve şehbenderler görevlendirme refleksi bu dönemde gelişmiş durumdaydı. (s. 124-127) Ancak, zorunlu kalmadıkça gayrimüslim atamaları yapılmıyor, yapılan görevlendirmeler çoğunlukla maslahatgüzarlık, ortaelçilik düzeyinde tutuluyordu.

Müellif, eserin ikinci bölümünün sonunda "II. Abdülhamid Hariciyesinin Sonu" başlıklı sunumunda II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Jön Türk hâkimiyetinin ortaya çıkmasının etkilerini ele almaktadır. Abdülhamid Han döneminde bürokraside ve özellikle hariciye teşkilatına atanan memurlar ve yüksek rütbeli görevlilerle ilgili *tensikat uygulaması* adı verilen geniş kapsamlı bir tasfiye ve yeniden düzenleme harekâtı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Sultan Abdülhamid'e sempati ve bağlılığı bulunan yüksek devlet görevlileri, örneğin Salih Münir Paşa gibi elçiler görevden alındılar. Jön Türkleri yurt içinde jurnallerle, yurt dışında raporlarla takip eden ve aleyhtarlık eden herkes bu uygulamadan nasibini aldı. Sultan II. Abdülhamid döneminin sonu itibarıyla Osmanlı hariciyesinin geldiği yapıyı değerlendiren Carter Findley, bu teşkilat yapısının ülkenin doğal gereksinimlerinden meydana geldiği ve herhangi bir Avrupa ülkesinden örnek alındığına dair bulguların olmadığı yönünde kanaat bildirmektedir. (s. 127-129)

Müellif ikinci bölümün sonunda yer verdiği bu konu başlığına, dördüncü bölümün sonunda da yer verilebilirdi. Böylelikle bir devrin kapanışının kronolojik sıraya uygunluğu da sağlanmış olurdu.

Kitabın üçüncü bölümü, "Hariciye Nezaretinin Yurtdışı Teşkilatı: Elçilikler" başlığı ile ele alınmıştır. Müellif Zeynep Bostan, bu bölümde Sultan II. Abdülhamid dönemindeki elçiler ve elçiliklerle ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra dönem hakkında oldukça ayrıntılı ve aydınlatıcı bir sunum gerçekleştirmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminin hariciye yapılanması içinde elçilikler ve sefirlerin durumunu siyasi ve ekonomik koşullar belirliyordu. Özellikle devletin içinde bulunduğu

şartların ağırlığı, mabeynin doğrudan doğruya hariciyeyi ilgilendiren kararlar almasına zemin hazırlamış, kaçınılmaz hale gelen denge siyaseti, açılacak elçiliklerin coğrafi konumundan derecesine kadar etkili olmuştur. Öte yandan ülke borçlarının artması ve maliyede yaşanan sorunlar da elçilik tahsisatlarının karşılanamaması sıkıntılarını ortaya çıkarmış, bu noktada da elçiliğin derecesinin doğuracağı masraflar hesaplanmak zorunda kalınmıştır. Bütün bu nedenlere bağlı olarak, stratejik bakımdan önemi daha fazla olan yerlere büyükelçi gönderilirken, ikinci derecede önemli başkentlere ortaelçiler veya maslahatgözarlar gönderilmiştir. Osmanlı denge siyasetinde etkisi olmayacak yerlerdeki elçilikler ise daha çok ekonomik nedenlerle kapatılmıştır. Hatta büyükelçi veya ortaelçi olarak görevlendirilen sefirlerden bazen üç ülkenin birden elçiliğini yapmaları talep edilmiştir. Pek çok yerde karşılaşılan bu uygulamaya Salih Münir Paşa iyi bir örnek teşkil etmektedir. 1901 yılında Paris büyükelçisi iken aynı zamanda Brüksel ve Bern büyükelçilikleri görevlerini de uhdesinde bulunduruyordu. Bu hususla ilgili olarak akılda kalıcılığı sağlama adına, eserin pek çok yerinde olduğu gibi, oldukça açıklayıcı tablolarla, yazar, elçilikleri ve elçilerin durumlarını okuyucuya sunmaktadır. (s. 131-136)

Sultan II. Abdülhamid'in sefaret görevlendirmelerinde yukarıda değinilenler dışında seleflerinden farklı amaçlar güttüğü de bilinmektedir. Bu sefirlerden bazıları güvenilir oldukları için, bazıları muhalif olup İstanbul'dan uzaklaştırılmaları gerektiği için elçilik görevlerine gönderilebiliyorlardı. Güvenilir olanların yurt dışına gönderilen Jön Türkler hakkında Abdülhamid'e raporlar sundukları bilinmektedir.

Osmanlı hariciyesinde elçilikler ve sefirlerin görevlendirilmeleri sürecinde bu dönemi, Tanzimat Dönemi'nden ayıran en önemli farklardan biri pek yakın zamana kadar Osmanlı toprakları olan bazı eyaletlerin statüsündeki değişimler veya bağımsız ülkeler haline gelmelerinden sonra ortaya çıkan protokoller, resmî iş ve işlemlerin zorunlu olarak uygulanmasıdır. Bu meyanda, Bulgaristan'ın Osmanlı'ya hukuki olarak bağlılığı sürerken Berlin Anlaşması hükümleri gereği iç işlerinde bağımsız statüsü nedeniyle Osmanlı Devleti Sofya'da bir komiserlik bulundururken, Bulgaristan'ın da İstanbul'da Bulgaristan Kapıkethüdalığı bulundurma hakkı vardı. Şehbenderlikler yerine ise tüccar vekilleri görevlendirilmişti. Öte yandan aynı dönemde bağımsızlığını kazanmış olan Romanya, Sırbistan ve Karadağ'la karşılıklı resmî diplomatik ilişkiler kurulmuştu. Yukarıda belirtilen nedenlerle kapatılmasına karar verilen bazı elçiliklerin yeniden açıldığı görülmektedir. Madrid, Lahey ve Stockholm elçilikleri de bu duruma örnek gösterilebilir. (s. 136-138)

1878 tarihinden itibaren bağımsızlığını kazanarak Osmanlı Devleti'nden ayrılan bu devletlerle kurulmaya çalışılan diplomatik ilişkilerde Osmanlı Devleti, yine karşısında süreci kaygıyla takip eden Rusya'yı bulmuştu. Romanya ve Osmanlılar ilk sefareti açma işlemini birbirlerinden beklerken Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın da girişimleri sonucu ilk adım Romanya'dan geldi. Dimitri Bratiano Kasım 1878'de itimatnamesini padişaha sunduktan sonra Süleyman Sabit Bey de 18 Kasım'da ilk Bükreş ortaelçisi oldu. Aynı zamanda Romanya elçiliği Abdülhamid döneminde ilk defa açılan elçilik

olma özelliği de taşımaktadır. Daha sonra Romanya'ya atanan sefirlerden Blak Bey haricinde daima Müslüman sefirlerin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ilk kez açılan ikinci elçilik 1879 yılında açılan Belgrad elçiliğidir. Sırbistan elçisinin aralık ayında göreve başlamasından birkaç ay sonra buraya atanan ilk ortaelçi Sermed Efendi olmuştur. Böylece üç yüz yıllık Osmanlı vilayeti diplomatik temsilci gönderilen bir devlet olarak resmen tanınmıştır. Berlin Anlaşması'yla bağımsız olup elçilik ilişkileri kurulan bir diğer ülke de Karadağ'dır. Kısa süreliğine yaşanan elçilik krizleri çözülmüş, yaşanan gecikmenin ardından temmuz ayında elçiler akredite olmuş, Halid Bey 1879 senesinde göreve başlamıştır. (s. 139-152)

Yukarıda Stockholm, Lahey ve Madrid elçiliklerinin stratejik önem derecesine bağlı nedenlerle kapatılıp açılması hususlarına müellifin daha önce değindiğinden bahsedilmişti. Stratejik öneme bağlı olarak elçilik açılan yerler arasında, bilinen Batı ülkelerinin başkentlerinden sonra, Bern elçiliği de devreye alınmıştır. 1815 Viyana Kongresine göre, İsviçre'nin daimî tarafsız ülke statüsü kazanmasıyla birçok organizasyona ev sahipliği yapması, Jön Türklerin buluşma noktası olması, Türk öğrencilerin eğitim için Bern'e gitmeleri, Türk nüfusunun bölgede artış göstermesi gibi nedenlerle 1899'da Bern elçiliği, Cenevre'de şehbenderlik açılmıştır. Brüksel elçiliği ile Bern elçiliğine Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa atanmıştır.

Genel olarak II. Abdülhamid Han döneminde yurt dışına büyükelçi, ortaelçi, şehbender gibi Hariciye Nezareti temsilcilerinin gönderilmesinde yukarıda değinilen şartların sağlanması esas kabul edilmiştir. Zaman zaman Amerikan elçiliği krizinde olduğu gibi ülkelerin ısrarlı elçilik açma yaklaşımlarıyla da karşılaşmış, Japonya örneğinde olduğu gibi elçiliği bir kapitülasyon vesilesi olarak kullanmak isteyenlerle de... İran ile İslam birliği hedefleri doğrultusunda 1878 yılında Tahran elçiliği açıldı. 1881 yılında Roma, 1908 yılında Washington elçilikleri ABD'nin ısrarlı ve hatta uluslararası nezaket kurallarını aşan ısrarları ile büyükelçilik seviyesine yükseltildi. Yine ilk defa bu dönemde Papalık ile temasa geçilerek ortak düşman Rusya'ya karşı elçilik çabaları olduysa da Fransa'nın etkisiyle elçilikler açılmadı. (s. 153-176)

Sultan Abdülhamid döneminde karşılıklı diplomatik ilişki kurulan ülke sayısı 17'ye yükselmiştir. Bu ilişkiler 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı dönemi haricinde kesintiye uğramamıştır. Zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar ve görülen lüzum üzerine 1886 yılında elçiliklerle ilgili yasal düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu düzenlemeler, mali gerekçeler nedeniyle personel sayılarında sınırlama, sefaretlerin kategorize edilmesi, elçilik personeli izin kullanma şartlarını kapsamaktaydı. Bu düzenlemeler arasında elçilik personeline *ataşenin* dâhil edilmesi çağdaş bir uygulama oldu. (s. 177-185)

Genel olarak Osmanlı Hariciye Teşkilatı içinde elçilerin görev alanları zamanla standardize edilmişti. II. Abdülhamid döneminde görev alanlarına birtakım ilavelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Esasen aynı görevlerin yerine getirilmesi, daha sonra şehbenderlerden de talep edilmiştir. Bu görevleri şu şekilde sıralamak mümkündür: devlet yetkilileriyle görüşmek, diğer elçilerle iletişim kurarak onların

faaliyetlerini takip edip raporlaştırmak, haber alma ve istihbarat, basını takip etmek, özel günleri kutlamak, padişahın siparişlerini takip etmek, siyasi gelişmeleri takip etmek, muhalifleri takip ederek raporlamak, gerekirse sınır dışı ettirmek, bazı muhalifleri parayla ikna etmek, yurt dışındaki Osmanlı öğrencileriyle ilgilenmek, vatandaşların sorunlarını çözmek, yeni geliştirilen silahları takip etmek, demir yollarıyla ilgili müzakereler yapmak, uluslararası sergilere katılmak, nişan verme törenlerine katılmak, Ermeni propagandalarını önlemek için diplomasi yürütmek. (s. 186-202)

Sultan II. Abdülhamid döneminde, önceleri yaygın olarak kullanılan, *ad hoc* elçiler, yeniden işlerlik kazandı. Sefir bulundurulmuş yerlere gönderildikleri gibi, elçilik açma imkânı bulunamayan yerlere de bu elçilerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu elçilerin temel amaçları ise diplomatik ilişkileri geliştirmek ve Batı'nın yayılcı politikalarına karşı *Panislamizm* propagandası yapmak şeklinde özetlenebilir. (s. 203-206)

Eserin yazarı Zeynep Bostan, dördüncü bölümde ise “Hariciye Nezaretinin Yurt Dışı Teşkilatı: Şehbenderlikler” başlığı altında II. Abdülhamid Han döneminde şehbenderlik müessesesinin aldığı yeni formatı, görev ve sorumluluk alanlarına giren konuları ve kendilerine yüklenen yeni misyonları gayet akıcı bir şekilde ifade etmektedir. Sultan Abdülhamid Han döneminde bu makama önem verildi. Şehbenderlikle alakalı talimatnameler, görev sorumluluk alanlarını düzenleyen nizamnameler, tüzük ve yönetmelikler çıkarıldı.

Şehbenderler, maaşlı ve fahri olarak ikiye ayrıldı. Statüleri farklılaştırıldı. Maaşlı şehbenderlikler için sınav usulü getirildi. Şehbenderler, Osmanlı tebaasından olan vatandaşların her türlü ticari faaliyetlerini pasaport, doğum, ölüm ve diğer işleriyle ilgilenmek, tedbirler almak ve sorunlarını gidermek için atanmaktaydı. Ancak tıpkı elçilere verilen ek görevler gibi bu dönemde şehbenderlerin de Osmanlı devletinin bütünlüğünü, siyasi ve ekonomik menfaatlerini korumaya dönük görevleri yürütmeleri isteniyordu.

II. Abdülhamid döneminde dünyanın birçok yerinde şehbenderlik ağı kuruldu. Sayıları arttı. Yaklaşık otuz yılda sayıları 147'den 228'e yükseldi. Şehbenderler bu dönemde, yalnızca Osmanlı tebaasının bulunduğu yerlerde değil aynı zamanda Güney ve Güneydoğu Asya, Orta Asya, Hindistan gibi Müslümanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde görevlendirilmeye başladı. Panislamizm faaliyetleri yapmak için dinî bilgileri yüksek ve İslamiyet'i samimiyetle yaşayan şehbenderler tercih ediliyordu. Şehbenderlik ağı Güney Afrika'ya da uzanıyordu. Orta Asya ve Kırım'da ise Rusya'nın Panslavizm propagandasına karşı gizli ve karşıt çalışmalar yapılıyor, Hollanda'nın Güneydoğu Asya'daki; İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgecilikleri karşısında Osmanlı şehbenderlerinin Panislamizm faaliyetleri büyük bir samimiyetle sürdürülmüş, bütün bu çalışmalarla Osmanlı Devleti'nin Hicaz Demir Yolları için toplam proje bütçesinin yaklaşık onda biri oranında yardım toplandığı dahi görülmüştür. (s. 234)

İncelemesini yaptığımız bu kitap, giriş bölümünden itibaren, dil ve anlatım, kullanılan kavramlardaki özen bakımından okuyucusu üzerinde endişeyle karışık bir ciddiyet ve saygı hissi uyandırmaktadır. Bu

bölümde kullanılan kavram ve terkiplerdeki serilik ve kelimelerdeki orijinallik, anlatımın bu havada devam etmesi durumunda, bir peşin hükümlülükle, *eserin dili ağır* yaftası vurulacak nitelikler taşımaktadır. Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünden itibaren, girişte karşılaşılan teknik ağırlık, yerini akıcılıkla bütünleşmiş bir derinliğe bırakmaktadır.

III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerindeki Osmanlı Hariciye Teşkilatında meydana gelen değişimler ilk bölüme sığdırılmıştır. Eserin III. Selim döneminden itibaren kaleme alınması da tesadüf değildir. Geleneksel Osmanlı bürokratik yapılanmasındaki değişimin başlangıç noktası kabul edilen bu dönemde hariciyenin kazandığı ivme yurt dışı teşkilatlarındaki diplomasi kaide ve kurallarının zorunlu olduğu kadar özgün nitelikler taşıyarak değişmeye başlaması araştırmacılar için ilgi çekici nitelikler taşımaktadır.

İlk daimî Osmanlı elçiliklerinin bu dönemde açılması ve Reisülküttaplık makamının kazandığı yeni format, II. Mahmud döneminden itibaren Hariciye Nezaretinin kurulması ve Tanzimat Dönemi'nden itibaren sürecin hız kesmeden devam etmesi, merkez ve yurt dışı teşkilatlarının olgunluk çağına eriştirilmesi Osmanlı hariciyesinin modern temellerini oluşturmuştur. Müellifin, kitap başlığında da yer verdiği şekliyle Sultan II. Abdülhamid dönemi bu modern temellere oturtularak ele alınmıştır. Kitabın son üç bölümünde bu dönemde meydana gelen gelişmelere, değişmelere önceki dönemlerden farklı olarak ortaya çıkan özgün ve etkili çabalara, bütün bunların neden ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Abdülhamid Han'ın giderek otoriter hale gelen ve imparatorluğun her noktasını ve hariciyenin yurt dışındaki tüm temsilciliklerini tek bir noktadan yönetme gayretine objektif veriler ışığında tanıklık edilmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için *mabeyncilik* kavramında olduğu gibi ihdas edilmiş yeni bürokratik yapılar, belki eserde zikredilmeyen *hafiyeye* kullanımına duyulan ihtiyaç, muhaliflerin yurt dışında hususi olarak takip edilmesi, yurt dışı basınının ilmek ilmek taranması çabalarının yalnızca padişahın evhamlarıyla açıklanamayacağı, eserin bütününden anlaşılmaktadır. Çağın siyasi konjonktürünün getirdiği tehlikelere karşı, Osmanlı'yı koruma refleksinin bu dönemin farklı ve sıra dışı uygulamalarına damga vurduğu açıktır. Öyle ki, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan Berlin Antlaşması, Osmanlı'nın Balkanlardaki dört yüz yıllık mutlak otoritesine son vermiş, yüzlerce yıldır valilerle yönetilen eyaletlere, resmî elçiler gönderilir olmuştur. İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma gereksiniminden vazgeçince Abdülhamid'e gelinceye kadar, Kuzey Afrika'nın tarumar olmaya başladığı ve sonrasında da işgallerin devam etmesinin getirdiği etkiyle Sultan II. Abdülhamid, kaçınılmaz olarak yürütmeye mecbur hissettiği "savaşmadan hayatta kalma" amacına bağlı denge siyasetini, hariciye teşkilatını en verimli şekilde kullanmaya çalışarak icra etmiştir. Yaşanan uluslararası siyasi yalnızlık, Abdülhamid'e halifelik makamını devreye sokmaktan başka bir yol bırakmamış gibidir. O da bu makamı kullanarak derecesine bakılmaksızın tüm elçilerin ve şehbenderlerin atanmasından bu görevlilerin bulunduğu yerlerdeki faaliyet planlarına yeni görev alanları ekleyerek *İttihad-ı İslam* anlamına gelen, Panislamizm esasları doğrultusunda dünya Müslümanlarının bilinçlendirilmesi, örgütlü hareketi, siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğine yönelik

çalışmalarını hem mukim hem de *ad hoc* elçiler vasıtasıyla gerçekleştirme yoluna gitmiş görünmektedir.

Eserin ikinci bölümünün sonunda ifade edildiği gibi, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı siyaset sahnesinin yeni aktörü İttihat ve Terakki Cemiyetinin iş başına gelmesi ile, merkez teşkilatı ve yurt dışı teşkilatında düzenlemelere gidildi. Elçiliklerin bazıları ve bürokratların büyük bir bölümü tasfiye edildi. Böylelikle, ortaya konmuş olan çeyrek asrı aşan çabanın mühürlenerek arşivin tozlu raflarına kaldırıldığını söylemek mümkündür.

Okumuş olduğumuz bu eser hem Osmanlı tarihi hem Avrupa ve dünya tarihi hem de diplomasi tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Olayların kronolojik dizilimi ve olay örüntüleri, okuyucuya bütünü daha rahat bir şekilde görme imkânı sunmaktadır. Eserin okuyucu için en önemli faydalarından biri hariciyenin modern temellerinin teşekkülünün ve Abdülhamid Han'ın dış siyasetinin, denge politikasının, Osmanlı'nın uluslararası arenadaki izolasyonu ve parçalanması sürecini boşa çıkarma çabasının başka kaynaklara ihtiyaç bırakmayacak kadar geniş bir perspektifle ele alınmış olması ve sistematik sunumudur. Eserin yirmi sayfasının kaynakçaya ayrılmış olması bu derinliği daha iyi bir şekilde ifade etmemize olanak sağlamaktadır. Ayrıca bundan sonra yapılacak biyografik araştırmalara, teşkilat tarihi incelemelerine, uluslararası ilişkiler ve diplomatika konusunda kafa yoran tarihçilere önemli bir bibliyografya imkânı ve bilgi havuzu olma niteliği taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı

Said Halim Paşa, Çev. Fatih Yücel

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 216 sayfa, ISBN: 978-975-2430-91-4.

Mehmet Batuhan ZORLU*

Said Halim Paşa, Mısır Hidiv Hanedanı'nın kurucusu Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Devlet kademesinde çeşitli görevlerde bulunan Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'ne girdiği dönemlerde Ocak 1913 ve Ekim 1915 arasında hariciye nazırlığı, Temmuz 1913 ve Şubat 1917 arasında da sadrazamlık görevini üstlenmiştir. I. Cihan Harbi'ni Osmanlı Devleti'nin de içerisinde bulunduğu İttifak Devletleri blokunun kaybetmesi sonucunda ise Said Halim Paşa İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir. 1862 yılında başlayan yaşamı 1921'in aralık ayında Roma'da bir Ermeni tarafından şehit edilmesiyle son bulmuştur.

Türkçe, Arapça ve Fransızca dillerine oldukça hâkim olan Said Halim Paşa, kritiğini yapmış olduğumuz eserini Fransızca olarak kaleme almıştır. Eser ilk olarak 2000 yılında Isis Yayınları tarafından, *L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale* orijinal ismiyle neşredilmiştir. *Kronik Kitap*'tan Ekim 2021'de 3. baskısı yapılan eser Fatih Yücel tarafından tercüme edilmiştir. Fatih Yücel, lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümünde, yüksek lisans eğitimini İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümünde ve Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Yakın ve Ortadoğu Enstitüsünde tamamlamıştır. Yücel, Sabancı Üniversitesinde "XVI. yüzyıl Osmanlı merkez ile taşra idaresi ve maliyesi" üzerine doktorasına devam etmektedir.

Elimizde bulunan eser; "Takdim", "Türkiye Dünya Savaşına Nasıl Girdi", "Türkiye Dünya Savaşına Niçin Katıldı", "Karadeniz Hadisesi", "Savaş Sonrasındaki Buhranda Bab-ı Âli'nin İflası", "Mustafa

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, mb.zorlu@outlook.com

Kemal Paşa: İngiltere ve Fransa Düşmanlığı Arasındaki Farklar”, “Yakın Doğu’daki İngiliz Siyaseti: Türkiye’deki Faaliyetleri”, “İngiliz Siyasetinin Hataları”, “Türkiye ve Halifelik” olarak sekiz bölümden, ekler ve dizinden oluşmaktadır. Ekler bölümü Said Halim Paşa’nın Divan-ı Âli’deki savunmasını içerdiği için eserin kıymetini daha da arttırmaktadır.

Eserin bütün bölümlerini burada baştan sona kritik etmek okuyucuya bir ön fikir vermekten çok direkt kitabı anlatmak olacaktır. Okuyucuların kitabı okuyup kendilerinin tahlil etmesini daha yararlı bulduğumuz için, okuyucu kitlesinin bir fikir ve yorum sahibi olabilmesi adına “Türkiye Dünya Savaşı’na Niçin Katıldı”, “Savaş Sonrasındaki Buhanda Bab-ı Âli’nin İflası” ve “İngiliz Siyasetinin Hataları” başlıklarını ele alacağız.

“Türkiye Dünya Savaşı’na Niçin Katıldı” başlıklı ikinci bölümde Paşa, İtilaf Üçlüsünün ilk günden beri Türkiye’ye karşı gösterdikleri düşmanca tavırlar nedeniyle Osmanlı hükümetinin haklı olarak kaygılandığını ve artık İngiltere ile Fransa’nın Avrupa’nın siyasi dengesi için Osmanlı İmparatorluğu’nu vazgeçilmez bir unsur olarak görmediğini açıkça belirtmektedir. Ayrıca Said Halim Paşa’nın tespitlerine göre I. Cihan Harbi direkt olarak Osmanlı Devleti’ne karşı ilan edilmemişti fakat Batılılar *Şark Meselesi* ile Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarını hedef olarak belirlemiş, Cihan Harbi sonucunda da bu hedeflerine ulaşmayı arzulamışlardır.

Şark Meselesi’nin tanımını yapacak olursak; 1700’lü yılların başından itibaren Rusya’nın Osmanlı mülkü üzerinde yıkıcı projeleri baş göstermiştir. Bu projelerin hedefe doğru yürümesinde ise Avrupalı devletler de katkı sağlamıştır. Şark Meselesi’nin ilk aşaması Balkan Harbi’ne yani 1913 tarihine kadar Türkiye’nin Avrupa topraklarından ayıklanması, Türk siyasi varlığının Avrupa’dan silinmesidir. Sonraki aşaması I. Cihan Harbi’yle İstanbul’un işgali ve mütareke dahil olmak üzere Türklerin İstanbul’dan çıkarılıp etkilerinin sınırlanması, Anadolu’da birkaç vilayete sığdırılmasıdır. Zaten projeye göre kurulan vilayetlerde Türklerin yaşama olasılığı yoktur. Yani Şark Meselesi’nin ikinci nihai hedefi Türk siyasi varlığını bitirmektir. Fakat Milli Mücadele neticesinde Şark Meselesi’nin ikinci kısmı parçalanıp atılmıştır. Tabii bu süreç öncelikle I. Dünya Savaşı’ndaki harpler neticesinde başarılı olmuştur.

Said Halim Paşa İtilaf Üçlüsünün Türkiye’yi kendi taraflarına çekmek için hiçbir reaksiyon göstermediklerini ve kendilerinden uzak tutmak için ellerinden geleni yaptıklarını ifade ettiği gibi dönemin en barışçı siyasetini de Türkiye’nin yürüttüğünü belirtmiştir. İtilaf Üçlüsünün büyükelçileriyle yapılan görüşmeler sonucu Türkiye’nin tam bir bağımsızlık göstermesi karşılığında toprak bütünlüğüne saygı duyulacağına yönelik teminat verildiğini anlatmaktadır. Fakat şunu hiçbir zaman unutmamak gerekir; Fransa’nın Suriye’yi, İngiltere’nin Irak’ı ve Rusya’nın İstanbul’u işgal etme hülyaları hiçbir zaman rafa kalkmamıştır. Eserde Said Halim Paşa, Türkiye’nin Fransa Büyükelçisi olan Mösyö Bompard’ın yazmış olduğu makalede Türkiye’ye verilen teminatın sadece savaş bitene kadar süreceğini öğrendiğini belirterek, Osmanlı hükümetinin Üçlü İtilafa baştan beri güvenmeyip temkinli davranmasını haklı bulmuştur.

Paşa’ya göre yaşanan bu gelişmeler üzerine Türkiye tarafsızlığını devam ettirip savaşa dahil olmasaydı

ilerleyen süreçte devletin manevra alanı daralacağı gibi Batılı devletlerin savaş sonrasındaki projelerine karşı da yalnız kalacaktı. Türkiye'nin savaşa girmesini yanlış bulan grupların ise arka planda bu olayların yaşandığını tam anlamıyla bilmedikleri için karşı geldiklerini düşünmektedir. Paşa, Türkiye'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesini de şöyle özetlemektedir: *“Sonuç itibariyle, Türkiye Dünya Savaşına katıldı, çünkü tarafsızlığı ancak parçalanmasıyla son bulabilirdi. Merkez Devletleriyle ittifak yapmışsa bunun nedeni, söz konusu devletlerin kendisini tercih etmelerine karşın, İtilaf Devletlerinin ittifaka yanaşmamalarıdır.”* (s. 33)

“Savaş Sonrasındaki Buhranda Bab-ı Âli'nin İflası” başlıklı dördüncü bölümde Paşa, Türkiye'nin neden tarafsız kalmadığını, tarafsız kalsaydı karşılaşılabilecek durumları açıklamış ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yapmış olduğu faaliyetleri sert bir üslupla eleştirmiştir. Türkiye'nin I. Cihan Harbi'ne girişini eleştiren kesimler Osmanlı hükümetinin akıllıca davranmadığını, hiçbir mecburiyeti yokken böylesine feci bir savaşa katıldığını öne sürüp devletin İngiltere ve Fransa'ya da güvenmemesini ayrıca eleştirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılma gerekçelerine tam manada hâkim olmayan kitleye karşılık bir de mütarekeden kısa bir süre sonra göreve gelen Ferid Paşa'nın bu belirsiz durumu gidermek yerine gerçeği saklamak ve saptırmak için atmış olduğu adımlar Said Halim Paşa tarafından sertçe eleştirilmiştir. *“Hatta savaş sonrasında, harbe katılmış her millet dünya kamuoyu önünde kendisini temize çıkarmaya çalışırken Türkiye'de Ferid Paşa Hükümeti kendi ülkesinin suçluluğunu ilan etmekteydi.”* (s. 42) Paşa sadece bu sözlerle yetinmeyip Ferid Paşa Hükümeti'nin İtilaf Devletleri içerisindeki dostlarını haklı çıkaracak şekilde Türkiye'nin savaşa girerek çok kötü bir suç işlediğini iddia ettiğini ve bunu sık sık dillendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Ferid Paşa'nın bu söylemlerde bulunurken devleti şahsi çıkarları ve Almanya'nın çıkarları uğruna İttihatçı hükümetin savaşa sürüklediğini söyleyerek yanlış ithamlarda bulunduğunu belirtmiş ve Ferid Paşa'nın bu söylemleri siyasi rakiplerine karşı duyduğu kin sonucu söylediğini, vatanperverlikten uzak bir adam olduğunu belirterek Ferid Paşa'ya olan eleştirilerini devam ettirmiştir.

Ferid Paşa iktidara gelir gelmez siyasi hırsları nedeniyle savaşa dâhil olmamızda sorumlu tuttuğu İttihatçı hükümeti Yüce Divan'da yargılatmak istemiş fakat Yüce Divan'dan istediği sonuç çıkmayacağı için askerî bir mahkeme kurdurarak derhal ölüm cezası verilmeyi planlamıştır. *“Söz konusu hükümetin üyelerinden sadece Talat, Enver ve Cemal Paşalar, kendilerine karşı aşırı kin besleyen siyasi hasımlarının intikamından kurtulmak için ülkeyi terk ettiler.”* (s. 45) Ferid Paşa, İttihatçı hükümet üyelerini Ermenileri katletmek ve servetlerini arttırmakla suçladı. Fakat yapılan suçlamalar halk tarafından da tepkilere yol açınca İttihatçı hükümetin eski üyelerine anlamsız suçlar yükleyememiş ve onları sürgün edememiştir. Çareyi ise yakın ilişkiler içinde olduğu İngilizlerde bularak birtakım İttihatçıları Malta Adası'na sürdürmüştür.

Said Halim Paşa'ya göre Ferid Paşa, Sévres (Sevr) Antlaşması'nda devletin çıkarlarını cesur bir şekilde savunamamış, bunun yerine galip devletlere şirin gözükmeyi tercih ederek yanlış bir politika izlemiş ve

antlaşmayı kabul ederek, sonraki süreçte de Milli Mücadele hareketini engellemeye çalışarak hainlik yapmıştır.

Said Halim Paşa, eserinin bu bölümünde sık sık Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na girmemek gibi bir şansının olmadığını belirtmiştir. Türkiye bu savaşa girmemiş olsaydı bile savaş sonucunda karşılaşılabileceği tablonun farklı olmayacağını da açıkça ifade etmiştir. Paşa, görüşüne delil olarak da savaş öncesi İtilaf Üçlüsünün Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini ve savaş sonrası imzalanan Sevr Antlaşması'nı göstermiştir.

Eserin "İngiliz Siyasetinin Hataları" başlıklı yedinci bölümünde Said Halim Paşa, İngiltere'nin dünya üzerindeki konumundan, sömürgelerinden ve Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere diğer devletler için uyguladığı siyasetten bahsetmektedir. Paşa'ya göre "*Almanya'nın ortadan kalkması, onunla beraber, Avusturya-Macaristan'ın çözülmesi ve onlardan evvel de Rusya'nın çökmesi, İngiltere'yi birkaç sene içerisinde bütün dünya hâkimiyetine getirebilecek bir vaziyetin işaretleriydi.*" (s. 109) Fakat Paşa yaşanan bu olayların bir nevi İngiltere adına rastgele gerçekleşmesiyle ayrıcalık kazandıklarını ama bunu doğru bir şekilde kullanamadıklarını açıkça belirtmiştir. Çünkü bir anda her açıdan önü açılan bir devletin dünyanın büyük güçlerine ve müttefiklerine bu gücünü kabul ettiremezse işin sonu İngiltere'nin bu gücüne karşı düşmanlı ve onun karşısında kurulan ittifaklar olacaktır. Zaten Said Halim Paşa'ya göre de durum bir nevi böyle olmuş, Lloyd George, Churchill ve Balfour gibi isimlerin uyguladığı yanlış politikalar sonucu İngiltere elinde bulunan gücü yanlış kullanmıştır.

Paşa'ya göre İngiliz halkı ve İngilizleri yakından takip edenler de İngiltere'nin gerek sömürgelerine gerekse dünya devletlerine karşı yanlış siyaset güttüğünün farkındadır. "*Bugün bütün aklı başında İngilizler, İngiliz idaresi altındaki yerlerin yakın ya da uzak bir gelecekte, İmparatorluk'tan kopacağına farkındadır.*" (s. 111) İngilizler de Paşa'yı ve onun gibi düşünenleri haklı çıkarmış; faaliyetlerini kibir, açgözlülük ve intikam üzerine kurarak Hindistan üzerindeki baskısını arttırmış; Mezopotamya ve Musul'u işgal ederek de Türkiye'yi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Fakat Said Halim Paşa'nın "*Türkiye potansiyeli bakımından dünyanın en büyük güçlerinden birisidir. Bunu ilk olarak İngiltere ifade etmiştir. Aşağılamaya çalıştığı, barbar diye itham ettiği bu Türkiye'nin onu korkutmasının sebebi gelecekte sahip olacağı mevkidir.*" (s. 114) tespiti oldukça önemli ve kıymetlidir. Ayrıca Türkiye'nin doğu yönünde genişleyip Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı bir tehlike oluşturmaları da İngilizlerin Türkiye'ye karşı düşmanca bir siyaset yürütmesine neden olmuştur.

İngilizler I. Cihan Harbi'nden önce de sonra da Osmanlı mülkü üzerinde kötü emellerini gerçekleştirmek için çeşitli siyasi hamleler yapmıştır. Mesela İstanbul'un Müslüman nüfusunu mücevher ve sarraflık piyasasına hâkim olan Ermeni ve Rumlar aracılığıyla soyup soğana çevirmişler, üzerine şehrin iâşesini kısıtlayarak tüccarların istifçiliğe yönelmesini sağlayıp Müslüman halkın yok olmasını planlamışlardır. O dönem zaten Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ekonomik makas oldukça açık olduğu için bu planı uygulamışlardır. İngilizler genel manada kaygıları, hırsları ve intikamcı düşünceleriyle siyasi atılımları sürdürmüştür. Bu durum da onların başarısız bir siyaset yürütmelerine neden olmuştur.

Şunu unutmamak gerekir ki İngilizler, bağımsızlık uğruna başarılı bir Milli Mücadele dönemi geçiren Türkiye'nin İngiliz sömürgesi altında bulunan milletlere örnek olacağından kaygılanmış ve bu durum da Türkiye üzerindeki siyasi manevralarını belirleyen bir diğer hamle olmuştur.

Kritiğini yaptığımız, Said Halim Paşa'nın bu kıymetli eseri Yakın Çağ alanında çalışmalar yapan veya bu alana ilgi duyanlar için bir baş ucu eseri olma özelliğini taşıyor. Kitabın en önemli özelliği ise Osmanlı İmparatorluğu'nda üst düzey görevlerde bulunmuş ve yaşanan olayları yakından gözlemlemiş bir paşanın kaleminden çıkmış olmasıdır. Eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Cihan Harbi'ne giriş nedeninin açıkça belirtilmiş olması günümüzde de devam eden "Savaşa girilmeli miydi yoksa girilmemeli miydi?" tartışmalarına açıkça cevap veriyor.

Devletin savaş öncesindeki ve savaş sonrasındaki siyaseti, dönemin şartları ve bu şartlar içerisinde yapılan hatalar ile doğrular Said Halim Paşa tarafından dile getirilmiştir. Cihan Harbi, dünya güçlerinin siyaseti ve Milli Mücadele dönemi, İttihat ve Terakki çalışmaları yapan tarihçiler için olaylara farklı bir perspektiften bakmalarını sağlayacaktır. Sadece tarihçilerin değil, hatırat okumayı seven kitlelerin de sıkılmadan okuyacağı bir eserdir.

Eserin çevirisi genel manada başarılı olsa da bazı bölümlerde bulunan sözcükler daha sade ve anlaşılır şekilde tercüme edilebilirdi. Eser ağırlıklı olarak Said Halim Paşa'nın öznel fikirlerini içerdiğinden, dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Çünkü tarihçiler yaptıkları araştırmalarda nesnel olmak zorundadır. Bu nedenle ortaya objektif bir çalışma çıkarmak istiyorsak Said Halim Paşa'nın *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* eserini direkt ana kaynak olarak kullanmamız yanlış olacaktır. Said Halim Paşa'nın verdiği bilgileri arşiv kaynakları başta olmak üzere başka kaynaklarla da mukayese ettikten sonra objektif bir şekilde kullanmak daha doğru olacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı

Burak Aslanmirza

İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021, 205 sayfa, ISBN: 978-975-333-391-7.

Samet YILDIZ*

Cemiyetler, Osmanlı-Türk modernleşmesini meydana getiren en önemli unsurlardandır. Fikriyât, teşkilât, neşriyât gibi hususlar bakımından birbirinden ayrılan cemiyetler, dönemin şartları gereği gizlilik esasına uygun olarak hareket etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde tarih sahnesine çıkan ve tarihimizde silinmeyecek derecede izler bırakan cemiyetlerin araştırılmasına yönelik çeşitli zorlukları meydana getirecektir. XIX. asrın ikinci yarısında ortaya çıkan ve bir nevi Yeni Osmanlıların devamı mahiyetinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) de, zikrettiğimiz hususlardan ötürü, bâzı noktalarda meçhuldür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin uzanan sancılı sürece yakından şehâdet eden İTC'ye dâir eldeki verinin yeterli olmaması, tarihçiliğimiz açısından büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bu gerekçeyle, İTC ve dönemini araştırma konusu edinen ve merceğini bu sürece odaklayan tarihçiler; arşiv vesikası, cemiyet evrakı ve resmî tutanaklar bağlamında ifade ettiğimiz bu zorluğu yaşamaktadırlar. Burak Aslanmirza'nın yayına hazırlamış olduğu *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı* isimli eser ise, İTC araştırmaları hususunda yaşanan sıkıntıları hafifletebilecek mahiyette bir eserdir.

İttihat ve Terakki'nin merkez binası olan Kızıl Konak ve bünyesinde barındırılan arşiv, dönemin aydınlatılması bağlamında büyük ciddiyet arz etmektedir. Fakat böylesine büyük bir tarihî hâfızanın Mütareke Dönemi'nde de varlığını koruması, hâlihazırda Osmanlı topraklarında yaşayan İttihatçıları tehlikeye atacak idi. *Hayat-memat meselesi* olarak addedebileceğimiz bu gerekçe doğrultusunda harekete

* Mezun, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü, İzmir, ORCID: 0000-0003-4098-2718, sametyildiz.iletisim@gmail.com

geçen İTC İstanbul Merkez-i Umumîsi, cemiyetle birlikte Kızıl Konak'ı da tasfiye etmiş ve dolayısıyla da cemiyete dâir pek çok bilgi (üyeler, bâzı kâtib-i mesuller hakkında detaylı bilgiler vs.) meçhule kavuşmuştur. Burak Aslanmirza ise, merhum Hacı Âdil Arda Bey'in İTC programına dâir düzenlenen müzakerelerde tutmuş olduğu rapor dosyasını yayına hazırlamıştır. Kızıl Konak'ta gerçekleşen müzakerelere *İttihat ve Terakki'nin kâtib-i umumîsi* sıfatıyla iştirak eden Hacı Âdil Bey'in el yazısıyla tutmuş olduğu bahse konu tutanaklar, cemiyetin ve dahi imparatorluğun çöküşüne giden süreç hakkında mühim bilgiler vermektedir. Zira 1916-1917 aralığını kapsayan müzakereler, İTC'nin siyasî ve içtimâî tutumunu ve çıkar yol arayışlarını gözler önüne serecektir. Zikretmiş olduğumuz hususlar gereğince; *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı*, incelenmek üzere çalışmamıza konu olmuştur.

Burak Aslanmirza'nın çalışması, iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserin ön sözünde Hacı Âdil Bey'in şahsî arşivinde saklı kalmış olan evrak ile Mütareke Dönemi'nin konjonktürüne değinen müellif, eserin konusunu oluşturan evraktan haberdar olma süreci hakkında da bilgiler vermektedir. Bu minvaldeki ön sözün akabinde, eserin birinci bölümü başlamaktadır.

Eserin birinci bölümü, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve 1916-1917 Senesi Kızıl Konak Evrakı" başlığını taşımaktadır. İttihat ve Terakki'ye dâir vesikaların ve arşivlerin genel bir değerlendirmesiyle başlayan bölüm, İttihatçıların terekelerinde saklı kalan evraka dikkat çekmektedir. İTC araştırmalarına yönelik birincil kaynaklardan bahsedildikten sonra, "Kızıl Konak evrakı" bahsine geçilmiştir. Kızıl Konak'taki müzakere ve musahabenin ürünü olan evrakın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına geçiş sürecine ve bahse konu evrakın, müellif tarafından tespitine temas edilmiştir. İttihat ve Terakki üzerine çalışma yaptığı esnada böyle bir evrakla karşılaşan müellif, evrakın ilmî, hukukî ve içtimâî pek çok alana temas ettiğini fark etmiş ve evrakı incelemeye karar vermiştir. İTC'nin *beyin takımı* olarak da ifade edilebilecek bir zümre tarafından vücuda getirilen evrakın, Ekim 1916-Nisan 1917 tarihî aralığında, peyderpey olduğu ifade edilmiştir. Zikredilen zümrede ise, Talât Bey (Paşa), (Kara) Kemal Bey, Ziya (Gökalp) Bey, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Halil (Menteşe) Bey, Hacı Âdil (Arda) Bey ve Dr. Nâzım Bey gibi, cemiyetin ileri gelen isimleri bulunmaktadır. (s. 5)

İTC Merkez-i Umumîsi'nde gerçekleşen toplantılar, yukarıda ifade ettiğimiz zümre tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülkenin geleceğini inşa etme doğrultusunda birtakım fikirler ve öneriler ileri süren zümre, toplantı dâhilinde tartışılan fikirlerin kayda alınmasını gerekli bulmuştur. Fakat sâbit bir kâtip tarafından tutulmayan zabıtlar, müellifin de ifade ettiği gibi "*daha çok gelişigüzel tutulmuş müsveddelere*" benzemektedir. (s. 8)

Evrak hakkında detaylı bilgilendirme yapılmasının ardından, evrakın transkripsiyonuna dâir malûmat verilmiştir. Müellif, evrakın diline herhangi bir müdahalede bulunmaksızın hazırladığı eserinde, günümüzde anlamı bilinemeyecek derecede olan sözcükleri dipnotlar vâsıtasıyla açıklamayı uygun görmüştür. Evrakın bir nevi müsvedde destesinden olduğu göz önüne alınırsa, karalamaların ve üstü çizilen yazıların olması doğaldır. Müellif de bu türden yazıları -okunabilmeye müsait ise- üstü çizili olarak aktarmıştır. Eserin ortaya çıkmasında kullanılan metodoloji bahsinin nihâyetinde, İttihat ve

Terakki'nin teşkilât sistemi hakkında bilgiler verilmiştir. İTC'nin hiçbir zaman tek bir güç tarafından idare edilmediğini belirten müellif, cemiyetin iç içe geçmiş yapılar veya müşterek erkler tarafından faaliyetlerini sürdürdüğünü de ifade etmiştir. Cemiyet içerisindeki bu ayrılmış yapılar, imparatorluğun geleceğini belirleme noktasında önem arz eden meselelerde de aynı tutumu sergileyecektir. Böylece, devlet yönetiminde büyük bir noksanlık ortaya çıkacak ve karar alma mekanizması çökecektir. Tarihi bir gerçeklik olan bu durum, İTC'nin sergilediği tutum ve davranışları anlamak açısından gayet önem arz etmektedir. Zira eserin en hacimli bölümü olan ve dikkatlice irdelenmesi gereken ikinci bölüm, ifade ettiğimiz gerçeklikler bağlamında mantık çerçevesinde değerlendirilebilecektir.

Okuyucuyu asıl konuya hazırlayan birinci bölümün akabinde, kitabı oluşturan asıl mevzuya geçilmiştir. "1916-1917 Kızıl Konak Evrakı Toplantı Zabıtları Genelgeler Siyasi Program" başlıklı ikinci bölüm, İTC Merkez-i Umumîsi'nde düzenlenen toplantılara âit zabıtlarla başlamaktadır. Bahse konu zabıtlar, dört adetten ibarettir. HSDHADB/4-1 tasnif numarasını taşıyan birinci zabıt, devletin millîleşmesine dâir adımları ihtiva etmektedir. Devletin ve hükûmetin vazifesi açıklanarak millî bir kimlik oluşturmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda; hukukun üstünlüğünü tanıyan bir anlayışla hareket etmesi planlanan devlet, Türk olmayan unsurları Türkleştirmeye ve Müslüman olmayanları da adapte etmeye çalışacaktır. (s. 40) Zikredilen faaliyetler doğrultusunda dil ve fikrî çerçevenin belirlenmesine dâir görüşler, toplantıların sıcak tartışmalarını meydana getirecektir. Özellikle Arap dilinin öğretilmesi ve devletin resmî dilindeki Arapça varlığı, bu tartışmaların kaynak noktalarından bir tanesini teşkil etmektedir. (s. 44-45) Zira Arap Yarımadası'nın büyük bir isyana değin sürüp gidecek olan hareketliliği, müzakerelerde sürekli öne çıkarılmış bir gerektir.

Birinci zabıt, yukarıda beyan ettiğimiz üzere, dil öğrenimi ve resmî alanda yabancı dil kullanımı ekseninde yoğunlaşmıştır. Bu hususun akabinde başlayan ikinci zabıt ise, HSDHADB/4-4 tasnif numarasını taşımakta ve millî değerler ekseninde seyretmektedir. Milliyet ve medeniyet gibi kavramlar üzerinde çıkarımlar yapılan ve aralarındaki farkları ele alan bu vesikada, Ziya (Gökalp) Bey'in fikirleri oldukça mühimdir. Öyle ki, millî bir yapıya sâhip olunmasının gerekliliğini savunan Ziya Bey, kavramlar arasındaki farkı şu ifadelerle göstermiştir: "*Osmanlı cemiyeti, Osmanlı ümmeti, Osmanlı milleti arasında farklar var. Birincisinde tâbiyet esas, diğerinde ayrılık gayrılık olmamak. Üçüncüsü harsta müşterek olmak esastır. Türkcülük Osmanlı milletini tayin, İslâmcılık Osmanlı ümmetini tayin etmektedir.*" (s. 49) Muasırlaşmak kavramı da bu tartışmalar ekseninde ileriye sürülen görüşlerin odak noktası olmuştur. Osmanlıların neden muasır bir yaşayışa sâhip olamadıkları üzerinde kafa yoran zümre, çeşitli beyanatta bulunmuştur. Önemli fikirleriyle müzakerelere damgasını vuran Ziya Bey, İslâmiyet'i, Osmanlıların muasırlaşmamasındaki fikirler bağlamında ele almamıştır. Gayet mantıklı olan bu tutum, cemiyet içerisindeki bâzı üyeler tarafından eleştirilmişse de Ziya Bey, İslâmiyet'in asrî bir din oluşunu ve her daim ilerlemeyi teşvik ettiğini beyan ederek tartışmayı noktalamıştır. (s. 52)

Millîleşme, muasırlaşma, hukukî zeminde ilerleme gibi problemlerin odak noktası olan toplantı zabıtları, Harb-i Umumî sürecinin yansımalarını gözler önüne getirmiştir. Yukarıda kısaca özetlediğimiz iki

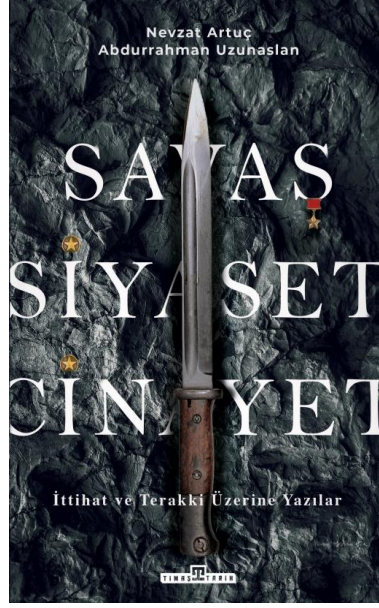
vesikadaki genel durum, diğer zabıtlarda da geçerliliğini korumaktadır. Arapların genellikle sorun olarak addedildiği tutanaklarda, Arapçılığa karşı tavır takınılması ve Türkçü kimliğin öne çıkarılması yolunda hedefler ileri sürülmüştür. Zikrettiğimiz dört adet vesikanın paylaşılmasının ardından, eserin en hacimli kısmı olan “Merkez-i Umumî Genelgeleri” başlıklı alt bölüme (s. 92-175) geçilmiştir.

Merkez-i Umumî genelgeleri, dönemin pek çok hususiyetini görmemiz hasebiyle önem arz etmektedir. Eğitimden dine, dinden de toplumsal konulara değin uzanan toplantılar, bir yelpazeyi andıran zabıtları da -tabiî olarak- geride bırakmışlardır. Bu özellikleri dolayısıyla bir tarihçiyi doyurabilecek mahiyetteki kısım, önemli çıkarımlarla da öne çıkmaktadır. Meselâ, dinî hayata ve dine duyulan gereksinim gayet ciddî bir şekilde vurgulanmıştır. Câmide okunan hutbenin millet tarafından anlaşılabilmesi için hutbelerin Türkçe olarak hazırlanması; câmi yapılması düşünülen bölgelerin toplumsal yapısının incelenmesi ve buna uygun miktarda câmi yapılması; câmi veya mescitten yoksun köylerdeki mahrumiyetin giderilmesi; din adamlarının her açıdan donanımlı yetiştirilmesi gibi hususlara temas edilmiştir. Bununla birlikte, eğitim ve kitapçılık üzerine ortaya atılan çıkarımlar da hayli önemlidir. Eserden yapacağımız alıntı, bu hususu yeterince aydınlatacaktır:

“İstanbul’da üç türlü kitapçı vardır: Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Bâb-ı Âli Caddesindeki kitapçılar. Sahaflardaki maarif Arapça ve Acemce, Beyoğlu kitapçılarındaki maarif Avrupa’ya aittir. Bâb-ı Âli Caddesindeki Tanzimat maarifi ise bu evvelkilerin perişan tercümelerinden, acemicesine intihâl ve taklitlerinden mürekkeptir.” (s. 92)

“Merkez-i Umumî Genelgeleri” başlıklı kısım, hacim bakımından olduğu kadar içeriğiyle de tarihçiyi doyurmaktadır. Böylesine uzun soluklu bir kısmın akabinde, İTC’nin 1916 Siyasî Programı paylaşılmıştır. Kitap içerisinde sekiz sayfayı kapsayan program metni (s. 176-184), 46 maddeden oluşmaktadır. Eser, toplantılarda gündeme gelen meselelerin de ilâve edildiği programın paylaşılmasının akabinde nihâyetlenmiştir.

Burak Aslanmirza tarafından hazırlanan *İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kızıl Konak Evrakı*, I. Cihan Harbi’nin sonlarına değin peyderpey oluşan tutanakların vücuda getirilmiş hâlidir. Dönemin dil yapısı gereği pek çok ağır ifadeyi bünyesinde barındıran eser, bu özelliğinden ötürü, meslekî alâkaya sâhip olmayan okurları sıkacaktır. Fakat bilinmeyen veya ağır olduğu düşünülen ifadeleri dipnotlarda açıklayan müellif, bu sıkıntıyı asgarî düzeye indirmeyi amaçlamıştır. Gayet isabetli bir davranış olduğunu düşündüğümüz bu adım, eserin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Bununla birlikte; eser, okunmaya ve incelenmeye değer mahiyettedir. Zira eser, Osmanlı İmparatorluğu’nun son demlerinden Türkiye Cumhuriyeti’ne değin uzanan bir kültürel değişimi konu edinmektedir. Bu sebepten ötürü eserde pek çok tarihî hususa temas edilmiştir. Ayrıca, eserin birincil kaynakların transkripsiyonu neticesinde ortaya çıktığı da unutulmaması gereken bir detaydır. Vesikaya ait görsellerin “Ekler” kısmında paylaşılması ise, yapılan işin zorluğunu göstermesi bakımından önemli bir unsur olmuştur.

Savaş, Siyaset, Cinayet: İttihat ve Terakki Üzerine Yazılar

Nevzat Artuç, Abdurrahman Uzunlaşlan

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 303 sayfa, ISBN: 978-605-08-4580-8.

Şevval SEVİMLİ*

Eser, Nevzat Artuç ve Abdurrahman Uzunlaşlan'ın bu zamana kadar konu ile ilgili çeşitli yerlerde kaleme aldıkları makalelerin bir araya getirmesiyle ortaya çıkmıştır. Konu başlıkları olarak on bölümden oluşan eserde İttihat ve Terakki için önem arz eden mevzular ele alınmıştır. Bu konu başlıkları dışında giriş, dizin ve kullanılan bibliyografya için de ayrıyeten başlıkların oluşturulduğunu görmekteyiz. Ayrıca pek çok bölümün sonunda da konu ile ilgili görsellere yer verilmiştir.

Öncelikle bibliyografya kısmına baktığımızda kullanılan kaynaklar bakımından çeşitliliğin olduğunu söylemeliyiz. Çeşitli arşiv belgeleri, gazete, dergi gibi süreli yayınlar, hatıralar ve araştırma-inceleme eserlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle geniş bir kaynak taramasının yapıldığını ve kullanıldığını söylememiz yanlış olmaz.

Eserin ortaya çıkış amacına baktığımızda eseri kaleme alan yazarların II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki'yle ilgili makaleleri bir araya getirerek bir bütün eser oluşturmalarının yanında asıl amacın İttihat ve Terakki Dönemi ile ilgili sorunları ele almak ve İttihatçılara karşı toplumda var olan ön yargıları kırıp yanlışlıkların önüne geçmek olduğunu görmekteyiz. Yani İttihat ve Terakki'ye karşı ön yargıları geriye atıp o dönemde gerçekleşen olaylara tarafsız bir biçimde bakılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Giriş kısmına baktığımızda II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki'nin varlık gösterdiği süreç hakkında kısa

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, sevval.sevimli@hotmail.com

bir temel atıldığını söylemekteyiz. Bu dönemlerle ilgili olaylara kısaca değinilmiştir. Bu bölümün bize göre en dikkat çekici söylemlerinden biri, “*I. Dünya Savaşı’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarını paylaşmak için çıktığı*” söylemidir. Çanakkale Savaşı sırasında Enver Paşa’nın başarılarının yerli tarihçiler tarafından kasıtlı olarak görmezden gelindiğini söylemektedir. (s. 18) Bunun devamında yine yerli ilmî çalışmaların Talat Paşa’yı yetersiz bir şekilde ele alıp, yabancı araştırmacıların ise çalışmalarında *modern Türkiye* fikrinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.

“Cemal Paşa’nın Birinci Balkan Savaşı’na İlişkin Görüşleri” isimli birinci bölüme baktığımızda Cemal Paşa’nın Konya Redif Fıkrası Kumandanlığında göreve getirilmesinden, Fransız gazetecilerle yapmış olduğu mülakatlardan ve Birinci Balkan Savaşı ile ilgili raporundan bahsedildiğini görmekteyiz. Birinci Balkan Savaşı için kaleme aldığı rapora baktığımızda, alınan mağlubiyetin sebeplerini ve alınması gereken önlemleri açıkça belirttiğini görmekteyiz. Temel olarak bahsedilen sorunlara baktığımızda ordunun teçhizat eksikliğinden, stratejik hatalardan, zamanlamadan ve eğitimsizlikten bahsedildiğini görmekteyiz. Cemal Paşa’nın belirttiği sorunların direkt olarak rapordan alınan bölümlerle belirdiğini ve bu sorunlar üzerinden yazarın değerlendirme yaptığını görmekteyiz.

İkinci bölümde “1913 Bâb-ı Âli Baskını” isimli makale yer almaktadır. Bu bölüm Bâb-ı Âli Baskını’na neden olan siyasi olayların ele alınmasıyla başlayıp, baskının gerçekleştirilmesi, Avrupa’daki tepkiler ve bu sürecin sonunda gerçekleştirilen yargılanmalarla son bulmaktadır.

“Mahmut Şevki Paşa Suikastı” ise üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde de temel olarak suikast öncesi siyasi gelişmelere, suikast hazırlıklarına, suikast sonrasında alınan tedbirlere, sonrasındaki olaylara yer verilmiştir. Yine bu bölümde Prens Sabahaddin ve İttihatçıların birlikte çalışırken daha sonra Prens Sabahaddin’in “*yabancı devletlerin desteği ile hükümete karşı bir ihtilal yapılması gerektiğini*” söylemesi üzerine yaşanan fikir ayrılıkları sonucunda cemiyetin iki parçaya ayrılığı söylenmektedir. Mahmut Şevki Paşa’ya düzenlenen suikast öncesine baktığımızda ise Cemal Paşa’nın Mahmut Paşa’yı sürekli olarak suikast ihtimaline karşı uyardığı fakat Mahmut Paşa’nın bu uyarıları dikkate almadığı da söylenmektedir. Bu bölümde dikkat çeken başka bir durum da suikast sonrası yargılanmalardır. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yargı süreci sonunda iktidarı iyice tekeline aldığını ve çoğulcu siyasal hayatın bitirildiğini görmekteyiz.

Dördüncü bölümde “Prens Sabahaddin’in Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları” adlı makale yer alırken “1915 Ermeni Sevk ve İskân Olayı” ise beşinci bölümün başlığını oluşturmaktadır. Öncelikle dördüncü bölüme baktığımızda Prens Sabahaddin’in İngiltere taraftarı olduğunu ve II. Abdülhamit’in Almanya tarafında yer almasından dolayı Jön Türk faaliyetlerine katıldığını görmekteyiz. Yine Prens Sabahaddin’in söylemlerine baktığımızda “*Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Abdülhamit yüzünden kötü yönetildiğini*” söylediğini görmekteyiz. Hem inkılapçı hem de ihtilalcidir. Beşinci bölüme baktığımızda Ermenilerin sevk edilme kararının alınış nedenlerine, yargılanma süreçlerine ve tepkiler gibi konulara değinildiğini görmekteyiz. Öncelikle makaleyi kaleme alan Nevzat Artuç, makalenin hemen ilk paragrafında amacının “*1915’te gerçekleşen olaylara farklı bir*

açıldan bakabilmek ve sonraki çalışmalara ışık tutmak” olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde orijinal belgelerden yararlanılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ermenilere karşı olumsuz bir tutum içinde olup olmadığı, bu olayların yargılama süreçleri ve Ermenilerin bu meselede ortaya koydukları uzlaşmaz tutumları ele alınmıştır.

Altıncı bölümde “Cemal Paşa’nın Suriye’de İdare Tarzı” adlı makale ile yeniden Cemal Paşa’ya değinildiğini görmekteyiz. Bu bölümde Cemal Paşa’nın Suriye’de geçirdiği süre ele alınıyor. İlk olarak Cemal Paşa’nın 8 Aralık 1914 yılında Suriye’ye gidip burada 3 yıl kaldığını ve o bölgenin en üst makamı olup Suriye ile Beyrut valilerinin ona bağlı olarak çalıştığını görmekteyiz. Yine Cemal Paşa bu bölgede otoriter bir rejim kurmuş ve bu durum farklı isimler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış, İstanbul gazetelerinde de oldukça geniş yer bulmuştur. Ayrıca Cemal Paşa’nın bu bölgedeki yönetiminin yabancı devletlerin de dikkatini çektiği belirtilmektedir. İlerleyen zamanlarda Yıldırım Orduları Meselesi bahanesiyle Cemal Paşa görevinden alınmış, Suriye’deki çözüme de hızlanarak devam etmiştir.

“İttihatçıların İttihad-ı İslâm Siyaseti” isimli yedinci bölüme baktığımızda *İttihad-ı İslâm siyaseti* konusu ele alınarak bu kavramın ortaya çıkışından ve bu siyasetin önündeki engellerden bahsedildiğini görmekteyiz. Bölümde belirtildiği üzere bu kavramın II. Abdülhamit ile ön plana çıktığı; onun bu kavramla birlikte halifelik kavramını da iç ve dış siyasette etkin bir şekilde kullanıp, yine içerideki ve dışarıdaki Müslümanları bu kavramla bir araya getirerek o dönemde yayılması hız kazanan milliyetçilik kavramından olabildiğince uzak tutmayı amaçladığı görülmektedir. İttihatçıların bu kavrama yaklaşımına bakıldığında ise, dönemin gerekliliği olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

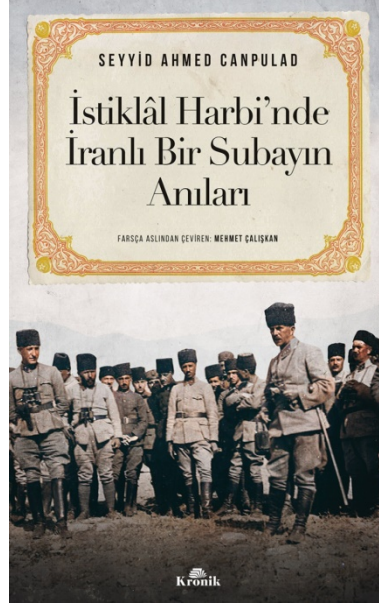
Sekizinci bölüme baktığımızda “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Arttırma ve Denizaltı Subay-Er Yetiştirme Çabaları” adlı makaleyle Osmanlı İmparatorluğu’nun denizaltı gücünü arttırmak için yaptığı çalışmaların ve denizaltı için gerekli olan subay ve erlerin yetiştirilmesi sorununun ele alındığını görmekteyiz.

Dokuzuncu bölüme geldiğimizde ise artık Cemal Paşa’ya yapılan suikastın ele alındığını görmekteyiz. Burada “Cemal Paşa kimdir?” sorusu sorularak Cemal Paşa’dan bahsedilip ilerleyen başlıklarda son faaliyetlerine, öldürülmesine, suikast sonrası yankılara, suikast ile ilgili iddialara ve cenazesinin taşınması meselelerine değinilmiştir. Cemal Paşa’nın son faaliyetlerine baktığımızda burada gözümüze çarpan, Afganistan’a gidip Rusya destekli bir Afgan ordusu kurarak, Hindistan’daki İngiliz nüfuzunu kırma isteği ve bu doğrultuda Afganistan’a giderek burada yaptığı faaliyetler olmuştur. Cemal Paşa’nın öldürülmesi mevzusuna bakıldığında ise hâlâ çeşitli soru ve fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Fakat en güçlü iddiaya göre Cemal Paşa *Bolşevikler* tarafından öldürülmüştü.

Onuncu ve son bölümü “II. Meşrutiyet ve Müzakere Dönemlerinde İstanbul Muhafızlığı” adlı makale oluşturmaktadır. Bu bölüm, İstanbul Muhafızlığının Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerindeki durumu ele alınarak bir sonuç başlığı ile bitirilmiştir. Öncelikle Tanzimat Dönemi’ne baktığımızda İstanbul Muhafızlığı uzun süre boyunca *Yeniçeri Ocağı* tarafından yapılmış, daha sonra II. Mahmut’un Yeniçeri Ocağını kaldırmasından sonra bu görev yeni kurulan *Asakir-i Mansure-i*

Muhammediye ordusuna geçmiş ve önemi daha da artmıştır. Ayrıca bu dönemde İstanbul Muhafızlığı adının *Eski İstanbul Muhafızlığı* olarak kullanıldığı görülmektedir. İstanbul Muhafızlığının II. Meşrutiyet Dönemi'nde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Fakat daha öncesinde Seraskerlik ve Asakir-i Mansure Müşirliği gibi yüksek makamlarla yürütülürken 1910 yılına gelindiğinde o yıl kurulan *Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği* ile birlikte idare edildiği görülmektedir. Yine bu dönemde uygulanan *İrade-i Örfiye* idaresinin temelini de İstanbul Muhafızlığı oluşturmaktaydı. Ayrıca İstanbul Muhafızlığı ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin birbiri ile anılır hale gelmesi de bölümdeki dikkat çekici ifadelerden biridir. Bu durum, peşinden İstanbul Muhafızlığının siyasallaştığı söylemleri ile memnuniyetsizliği getirmiştir. Nitekim Mütareke Dönemi'ni takip eden süreçte İstanbul'un işgali üzerine tamamıyla ortadan kaldırıldığını görmekteyiz.

Genel olarak esere baktığımızda, İttihat ve Terakki Dönemi ile ilgili meselelere alışılmışın dışındaki bakış açısıyla bakıldığından ve kullanılan kaynak çeşitliliğinden dolayı kendisinden sonra kaleme alınacak çalışmalar için derli toplu bir kaynak görevini göreceği kanaatindeyiz. Eser ile ilgili belirtmemiz gereken yegâne olumsuzluk ise kullanılan özel isim ve bazı kurum isimlerinin Osmanlı Türkçesine uygun bir şekilde kullanılmaması olmuştur. Eserin bir sonraki basımlarında bu durumun giderilmesinin daha sağlıklı ve akademik çalışmalar açısından daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

İstiklâl Harbi'nde İranlı Bir Subayın Anıları

Seyyid Ahmed Canpulad, Çev. Mehmet Çalışkan

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 96 sayfa, ISBN: 978-605-7635-61-7.

Salih AKIN*

Cihan Harbi birçok cephede, farklı milletlerden birçok insanı bir araya getirmişti. İstiklâl Harbi'nde de yakın coğrafyamızdaki farklı milletlerden insanları savaş meydanlarında görmekteyiz. Seyyid Ahmed Canpulad da bunlardan sadece biridir. İncelememize konu olan kitap ise onun hatıratının sadece bir bölümünden ibarettir. İstiklâl Harbi boyunca Türk ordusu içerisinde teğmen ve üsteğmen olarak hizmet veren Canpulad, daha sonrasında İran'a dönmüş ve askerlik kariyerine orada devam ederek albaylığa kadar yükselmiştir. İran ordusu içerisinde de harekâtlara ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Güney Azerbaycan'da yaşanan çatışmalara katıldıktan sonra 1949 yılında emekli olmuştur. 1998 yılında ise vefat etmiştir. Hatıratında tüm bu süreci kaleme almıştır fakat bu kitapta sadece İstiklâl Harbi ile ilgili kısımlar dilimize tercüme edilmiştir. Bu sebeple İran'daki askerî kariyerine dair notları kitap içerisinde yer almamaktadır.

Kendisini ve aile büyüklerini tanıtarak Canpulad, hatıratını kaleme almaya başlıyor. Mevcut belgelere dayanarak büyük dedesinin Fatımilerin soyundan geldiğini ve *seyyid* olduğunu belirtiyor. Babası Tebriz'de doğmuş ve daha sonra amcası ile birlikte ticaret yapmak için İstanbul'a gelmiştir. Babası kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra İzmir'e gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Annesi ise Tebrizli olup Bursa'da doğmuştur.

Canpulad 5 yaşındayken, ailesi İstanbul'a taşınmıştır. 7 yaşına geldiğinde Tavşantaşı Mektebi isimli ilkokula gitmiş ve burada Arap harflerini okumayı, Kur'an'ın ilk cüzlerini yazmayı öğrenmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, slhkn60@gmail.com.

Eğitimine İstanbul İranlılar Derneğinin idare ettiği Debistan-ı İrâniyân'da devam etmiş ve Farsçayı burada öğrenmiştir. Henüz o yıllarda çocuk diyebileceğimiz yaştaki Canpulad, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iki facianın da farkındadır: Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları...

Eserde Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile ilgili genel bilgi verilmesinin ardından, Canpulad'ın askerî okul yıllarından itibaren tanık olduğu olaylar anlatılmaya başlanır. 1915 yılında Kuleli'de birinci sınıf tahsiliyle meşgul olan Canpulad, eğitimi süresince aylık 25 kuruş harçlık aldıklarını aktarır. İlk iki sınıfı kolay bir şekilde geçen Canpulad, üçüncü sınıfa geçtiğinde yani 1917 yılında Müdür Muavini Albay Atıf Bey'in Şark cephesinden nakledildiğini ve zor sınavlar yaptığını söyler. Neticede 15 kişi dersten kalmıştır. Mezuniyetinin ardından, İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan talimğâhlarda eğitime başlamıştır. Ancak savaşın kaybedilmesi ve mütarekenin imzalanmasıyla talimğâhlar boşaltılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine bir grup öğrenciyle birlikte önce Pendik'te, daha sonra Bostancı'da, boş evlerden istifade ederek talimlerine devam etmişlerdir. Kısa sürede asteğmen ve teğmen rütbelerini elde eden Canpulad'ın, birliklerin tedricen boşaltılması ve aktif subay sayısının fazla olması sebebiyle İranlı subayların hizmetten muaf edilmelerine dair kararın çıkmasıyla orduyla bağı bitmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Tahran'dan harçlık gönderilmesini ve elçilik aracılığıyla İran'a dönmeye aracılık edilmesini istemektedir. İran'dan bir haber beklemekteyken Canpulad, hayatında unutamayacağı bir olaya şahit olur. Hz. Hüseyin matemi yapıldığı esnada seyir için İranlıların ikametgâhı olan Valide Han Sarayı'na gider. Meydanda bir kenarda otururken, Sirkeci Karakol Reisi İbrahim Bey ve bir sivil polisin sohbet ettiğini görür ve konuşmalarını duyar. İbrahim Bey sivil polise, "*Hüseyin'i İranlıların kendisi öldürdüler, şimdi kama vurarak pişmanlık gösteriyorlar.*" der. Bunun üzerine Canpulad itirazını belirtir ve peşinden bir azar yer. Kısa bir yumruklaşma yaşanır ve İranlıların yardımıyla Canpulad bölgeden uzaklaşır. Konsolosluga giderek kendisini tanıtan Canpulad'ın, konsolos tarafından Komiser İbrahim Bey'e götürülmesi ve barıştırılması istenir. Fakat adliye kendisini suçlu bulur ve Canpulad, altı ay hapse mahkûm edilir.

Fakat tüm bu süreçte ne elçilikten İran'a gitmek için izin çıkmış ne de harcırah verilmiştir. Bu sebeple Canpulad, Türk ordusuna katılmaya mecbur kaldığını belirtmiştir. *Isparta* isimli gemiyle izin belgesi olmaksızın yola çıkar. Gemi sırasıyla İnebolu, Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarına yanaşır fakat Canpulad izin belgesi olmadığı için karaya inemez. Zorlu yolculuğun ardından Trabzon'a geldiğinde limanda *Bahr-i Cedid* isimli bir gemi olduğunu görür ve bir kayık vasıtasıyla *Isparta* gemisinden *Bahr-i Cedid*'e geçiş yapar. Ankara'da bulunan teyzesinin oğlu Muhammed Ali Bey'e telgraf yazar. Mektupta, izin belgesi olmadığı için gemiden inemediğini, şimdiyse İnebolu'ya geri döneceğini söyler. Aslında Muhammed Ali Bey'in Ankara'daki nüfuzunu kullanarak karaya inmeye çalışır. Nitekim gemi İnebolu'ya gelince polisler gemiye gelirler ve ismen seslenerek Canpulad'ın inmesine izin verirler. Karaya inmesinin ardından Ankara'ya yola koyulan Canpulad, zor şartlar altında Ankara'ya teyzesinin oğlunun yanına varır ve birkaç gün onda misafir olarak kalır.

Ankara'nın o dönemki vaziyeti ile ilgili de kısa bilgiler veren Canpulad, yaklaşık altı bin kişilik bir

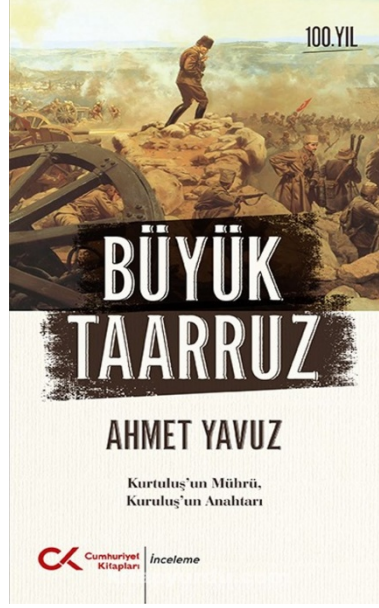

nüfusa sahip olduğunu, şehrin etrafında askerevleri, silah fabrikaları ve askerî okulun olduğunu belirtir. Ona göre Türk ordusu iki şekilde silahlarını hazırlayabilirdi; ya silah fabrikalarıyla ya da İstanbul ve Rusya'dan kaçırılan silahlarla... Canpulad, Anadolu'da yaşanan yoksulluğun en net örneklerinden birini vermektedir. Demir parmaklıklar ve tren raylarından istifade ederek çok miktarda süngü yapıldığını aktarır. Bu hadise, Milli Mücadele sürecinin hangi şartlar altında gerçekleştirildiğini de gözler önüne seren bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Sakarya Muharebesi'ne değinen Canpulad'ın, kendisinin de bir parçası olduğu kolordunun sevki sırasında şahit olduğu bir olay da yokluğun boyutunu göstermektedir. Trenle yaptıkları bu yolculuklarda, taş kömürü olmaması ve olsa bile taşıyacak vasıtaların bulunmaması sebebiyle lokomotiflerin buhar üretmesi için tahtalardan yararlandığını belirtir. İzmir'in kurtuluşuna kadarki süreçle ilgili genel literatürde yer alan türde bilgiler veren Canpulad, İzmir'e ulaştığında Muhakemat Şubesine çağırılır. Gittiğinde kalınca bir dosya ile karşılaşır. Bu dosya İstanbul'daki mahkûmiyet dosyasıdır ve İsmet Paşa kırmızı bir kalem çekerek kararı iptal etmiştir. Bir yıl sonra ise Komiser İbrahim Bey'in müttetiklerle iş birliği sebebiyle takibata alındığını ve nihayetinde emniyetten ihraç edildiğini öğrenir.

İzmir'de Mir Abdülbaki İsfahani Bey'in kızıyla evlenen Canpulad, Erkan-ı Harbiye'nin tümenleri ülke geneline yayması neticesinde İzmir'den ayrılıp Ankara'ya gitmek zorunda kalmıştır. Kayınpederiye, ordudan istifa ederek ailesiyle İran'da ticaretle ilgilenmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine dilekçe ile başvurusunu yapar ve 1,5 aylık bekleme süresinden sonra istifası kabul edilir. Üniformasını değiştirirken utandığını ve isteksiz olduğunu belirten Canpulad'ın, duygularını açıkça ifade etmesi önemlidir. Bir süre İstanbul'da bulunmasının ardından İran'a geri döner. İran ordusu ile birlikte Türkmensahra Harekâtı, Luristan Harekâtı, Senger-Şeyh Harekâtına katılmış ve II. Dünya Savaşı sırasında Rus ve İngiliz işgaline uğrayan Güney Azerbaycan topraklarında savaşmıştır. 1949 yılında emekliliğe ayrılan Canpulad, 1998 yılında hayatını kaybetmiştir.

Dilimize tercüme edilen bu hatırat Seyyid Ahmed Canpulad'ın hem Türkiye hem de İran'daki askerî görevlerini kapsayan bir nitelik taşımakta ancak incelemiş olduğum kitap Canpulad'ın sadece Türkiye macerasını kapsamaktadır. Bu nedenle de kitabın hacmi oldukça küçüktür. Ancak içeriğinde değindiği meselelerle, Milli Mücadele tarihimize farklı bir gözden bakılması açısından düşündüğümüz zaman önemli bir hatırat olduğunu belirtebiliriz. Özellikle İranlı bir subayın gözünden o döneme şahit olmak da ayrı bir önem taşımaktadır.

Kitap, Selim Erdoğan'ın sunuş yazısıyla başlamakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tahsil gören İranlı subayların bir listesiyle son bulmaktadır. Bununla birlikte eser bünyesinde birçok harita kullanılmış ve bunlar da şüphesiz anlatımı kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Seyyid Ahmed Canpulad'ın fotoğraflarının bulunduğu bir bölüm de kitabın sonunda yer almaktadır. Kısa olmasıyla birlikte metin içerisinde de editöryel bir sorun bulunmadığından oldukça akıcı bir üsluba sahiptir. Hatırat olması sebebiyle detaylı bir anlatım söz konusu olduğu için özellikle döneme ilgi duyan okurların bir çırpıda okuyabileceği bir kitap olduğu söylenebilir.

Büyük Taarruz

Ahmet Yavuz

İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2022, 208 sayfa, ISBN: 978-625-771-56-14.

Zafer SARAÇ*

Türk tarihinde büyük savaşların ayrı bir yer tuttuğu bilinir. Muharebelerin sonucunda kazanılan zaferlerin veya yaşanan mağlubiyetlerin yeri geldiğinde fazlasıyla öğretici olduğu malumdur. Ama her şeyden öte savaş büyük bir stratejik ve hayati çarpışmadır. Yani öyle bir futbol maçının serencamıyla anlatılacak kadar basit değildir. Bazen büyük bir milletin kaderine etki edecek kadar ölüm kalım mevzusudur. Yeri gelir, canlar bile mukaddes bilinen toprak parçasına özgürlük vermek için feda edilir. Türk tarihinde büyük harpler olmasına karşın, geçtiğimiz yüzyıl içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun anahtarı, kurtuluşunun mührü olan Büyük Taarruz'un ayrı bir yeri vardır.

Emekli General Ahmet Yavuz, bu büyük savaşın önemine dikkat çekmek istemiş olacak ki güzel vatanımızı bize kazandıran Büyük Taarruz için bir eser kaleme alır. Son zamanlarda müellifin de belirttiği gibi Türk harp tarihine karşı artışa geçen bir ilgi söz konusudur. Özellikle Çanakkale ve Sakarya Savaşları gibi ordumuzun büyük muharebeleri başta olmak üzere son dönem savaşlarımız araştırmacılar tarafından mercek altına alınır. Bu artan ilginin yarattığı memnuniyete karşın Türk askerî gücünün vurucu ve yok edici son hamlesi olarak nitelendirilebilecek Büyük Taarruz'un ayrı bir ilgiyi hak ettiğini belirtmek gerekir.

Bir savaşı ele alan eserler, şayet alanın profesyonellerince yazıldığı zaman cephelerin, stratejilerin ve birliklerin hareketlerinin kademe kademe anlatıldığı yoğun bir anlatı ortaya çıkar. Zira eserin asker adayları için de bilgilendirici olması arzu edilir. Tabii bu bilgilendirme ihtiyacı yazarın hedef kitlesinin

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, Telmih Dergisi Editörü, zafersarac@hotmail.com

daralması elverişsizliğini ortaya çıkarır. Misal satranç tahtasındaki hamleleri gösteren harf ve rakamlardan oluşan semboller amatörce oyunu oynamayı sevenler için fazla bir anlam ifade etmez. İşin açıkçası meslek uzmanları da kalemlerini pek öyle avamın seviyesine indirmeyecek kadar ağır bir üslupla eserlerini oluştururlar. Ama Yavuz'un eserinde ağır askerî dilin esnetildiği ve terminolojinin fazla kullanılmadığı dikkati çeker. Çünkü, yazar sadece kendi meslektaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmez, üstüne mensubu olduğu millete ve tarihe karşı borcunu da öder. Bu açıdan eserin tarih severlerin, kitap müptelalarının ve her şeyden önemlisi millî duygularına dayanak arayanların ilgisini cezbedeceği savunulabilir.

Bu arada müellifin tarihe olan borcu konusuna ayrı bir başlık açmak lazımdır. Tarih anlatılarına bazen fazla hamaset ve ideoloji bulaştığı vakidir. Tarihî metinler; milletini ve devletini gereksiz yere övenlerin ya da ötekine karşı insaftan ve izandan uzak bir şekilde nahoş yorum yapmayı alışkanlık haline getirenlerin elinde ezildikçe ezilir. Böylelikle tarihin gerçek tabakalarının arasında yalan zehri sızar. Anlatıların göbeğindeki bu zehirler ehil olmayan ellerin sayesinde kalıplaşır, kemikleşir ve zamanla tabu halini alır. Bu toksik etkinin önüne ise tarafsız ve gerçeği önceleyen bir bakış açısıyla geçilebilir. Yavuz, objektif yönüyle gereksiz övgünün ve yerginin çukurlarına düşmez. Misal Yunan ordusu değerlendirilirken nefret söylemi kullanılmaz. Ya da Türk ordusu analiz edilirken gereksiz taçlandırmalara ihtiyaç duyulmaz. Konunun ana mahiyeti tarafların yanlışları ve doğruları eşliğinde izah edilir.

Bu arada günümüzde bazı tarihçilerimizin bile benimsemekten geri durduğu bir tavır Yavuz tarafından es geçilmez. Tarih üzerine yapılan yorumlar bazen yaşadığımız dönemin gözlüğü takılarak yapılır. Bu da tarihçiler için ölümcül bir hata olan anakronizme kapı aralar. Oysaki her devir kendi şartları dahilinde değerlendirildiğinde, mantık çerçevesi içerisinde kalınmış olunur. Yavuz, eseriyle hem Yunan hem de Türk tarafının stratejik hamlelerini anlatır. Öncelikle eldeki materyalden istifadeyle olaylar dile getirilir, sonrasında işin askerî yorumuna geçilir. Fakat iki tarafın da yaptığı hamlelerin yanlış boyutuna değinileceği zaman parantez açılır. Burada bir asker için tevazu, bir tarihçi için bilinçli davranmanın önemini ortaya çıktığı yorumlar yapılır. Yavuz, olması gerekeni aktarırken peşin hükümlerle hareket etmez. Tarihî bilgiyi ve askerî tecrübeyi dahi prangaya vuran zamanın ruhu, müellif tarafından yok sayılmaz.

Tarihin aktarımı konusunda yazarın dikkat ettiği bir diğer husus da nedenselliklerdir. Olayların aktarımında genel bir görünüm oluşturabilmek amacıyla neden-sonuç ilişkisine binaen metin kronolojik bir sırayla tertiplenmiştir. Bu amaçla altı bölüm halinde tasarlanan eserde tarihî olaylar bir zincir misali birbirine bağlanarak sunulmuştur. Misal eserin birinci bölümü, Millî Mücadele öncesini ele alırken; ikinci bölümü, Millî Mücadele'nin aşamalarına ayrılmıştır. Bu aşamaların başlangıç ve stratejik savunma seviyelerine ayrı bir başlık açılmıştır. Bütün bu ön bilgilendirmelerden sonra eserin üçüncü bölümünde Büyük Taarruz tüm yönleriyle ele alınmıştır. Misal Büyük Taarruz öncesi genel görünüm, Yunan ve Türk taraflarının harp öncesi askerî durumu, yaşanan muharebeler, tarafların kayıpları ve lojistik

meseleler ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Büyük Taarruz'un harekât prensipleri açısından değerlendirildiği kısım fazlasıyla dikkat çekicidir. İngiliz Stratejist J.F.C. Fuller tarafından sistemleştirilen prensipler bugün NATO dâhil birçok orduda kullanılmaktadır. Geçmişteki büyük savaşlara bakıldığında bu prensiplerin bazılarının ya da tümünün kullanıldığı görülmektedir. Büyük Taarruz'un da bu prensipler eşliğinde değerlendirilmesinin, askerliğe yabancı okur kitlesi için ufuk açıcı olacağı düşünülebilir.¹ Ayrıca prensiplerin uygulama noktasında sadece Türk tarafına ilişkin bir değerlendirme söz konusu olmayıp, karşılıklı bir analizin yapıldığını belirtmek gerekir. Zaten prensiplerin ziyadesiyle iyi uygulandığı, Yunan tarafının bahsedilen prensipler noktasındaki zaaflarından anlaşılmaktadır.

Büyük Taarruz dile getirilirken Yavuz'un yorumlarının fazlasıyla ders verici olduğu dikkat çekicidir. Özellikle günü gününe anlatılan muharebeler izah edilirken, arada uzman yorumu kabilinden düşünceler satırlar arasında tecessüm etmektedir. Misal tarafları mukayese ederken Yavuz, bir tarihçinin veya bir askerinin yanı sıra diyemeyeceği fikirlerini dile getirir: *"Harp tarihini öğrenirken geçmişle güncel koşullar arasında bağ kurmak şarttır. Yoksa hikâye öğrenmekten farkı kalmaz. Esas olan, ilgili her faktörü muhakemeye dahil edebilme becerisine sahip olmaktır. Kurmaylık da budur..."* (s. 59)

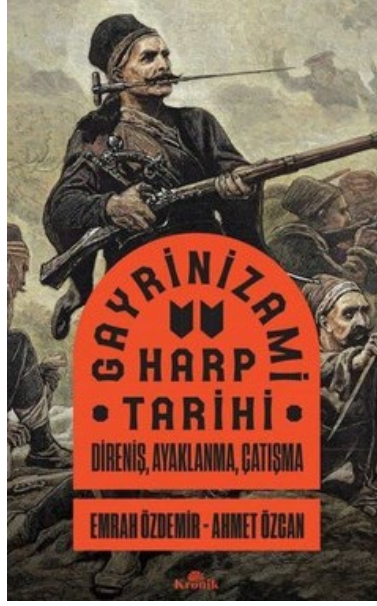
Eserin dördüncü bölümü, diplomatik adımlara ayrılmıştır. Tarih anlatımının iki büyük mecrasından biri saha iken diğeri masadır. Özellikle günümüzde yapılan bazı yorumlarda iki açıdan Büyük Taarruz'un itibarı zedelenmek istenir. Hem zaferin kazanılmasına şaibe düşürmek hem de elde edilen diplomatik başarının kazanımlarını silmek için olumsuz propaganda yapılır. Yavuz, gereksiz iki söylemi de çürütecek şekilde başarıların altını defalarca çizer. Özellikle istiklal kararlılığı için yapılanlar, millî azmin nerelere varabileceğini kanıtlar niteliktedir. Beşinci bölümde, Millî Mücadele'nin genel değerlendirmesi yapılır. Müellif, eser boyunca bu tarz kısa özet metinler ve değerlendirmeler sunarak okurun, olayları bütüncül bir biçimde görmesini sağlar. Altıncı bölümde ise, Cumhuriyet'in kuruluşu ve Lozan'a dair önemli anekdotlar okura takdim edilir.

Eserin açık ve anlaşılır bir dille kaleme alındığından zımnen yukarıda bahsedilmişti. Ayrıca yazar, okura daha fazla yardımcı olmak için muharebeleri anlatan krokilere yer vermiştir. Bununla beraber eser, doygun bir kaynakçadan tecessüm etmiştir ve kaynak boyutunda değerlendirilebilecek ölçütlere sahiptir. Özellikle harp tarihi açısından referans kullanmak isteyen tarihçilerimiz için, bir askerinin yazdığı savaş tahlili kıymeti haizdir. Ayrıca eserde dönemi görenlerin (Halide Edip Adıvar, Falih Rıfkı Atay vb.) fikirlerine yer verilmesi, olayların merkezindeki kahramanların yazdıkları vasıtasıyla söz alması metnin anlaşılabilirliğini arttırmaktadır.

Sonuç olarak, Büyük Taarruz'un yüzüncü yıl dönümüne layık bir eseri literatürümüz kazanmıştır. Her ne kadar *taarruz* Arapça kökenli saldırı manasına gelen bir kelime olsa da bizim sözlüğümüzde yüzlerce

¹ Prensiplerle ilgili yetkin bir eserden bahsetmek gerekiyor. Mete Aksoy'un 2017 yılında yazdığı *Savaşçının Dokuz İlkesi* isimli eser direk prensiplere odaklanmıştır. Aksoy, eserinde Büyük Taarruz'dan bahsetmiş, üstelik Türk tarihindeki diğer savaşları da prensipler yönünden incelemiştir. Bkz. Mete Aksoy, *Savaşçının Dokuz İlkesi*, Historia Yayınevi, İstanbul, 2017. Eserin tanıtımı için; Zafer Saraç, *Savaşçının Dokuz İlkesi*, *Millî Devlet Gazetesi*, Sayı: 9, 1-7 Ocak 2018, s. 16.

şehidin kanının karıştığı bir zaferi anımsatmaktadır. Taarruz, üstelik Arapça sözlükte olduğu gibi küçük de değildir. Yüzyıllar boyu alınan mağlubiyetlerin etkisini silecek kadar büyüktür. Zaferi bilmek kadar, büyüklüğünü idrak etmek de erdemdir. Büyük Taarruz'u bilenlerin ve gerektiği gibi bildirenlerin sayesinde tarih bilincimizin dirilmesi mümkündür.

Gayrinizami Harp Tarihi

Emrah Özdemir-Ahmet Özcan

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 315 sayfa, IBSN: 978-625-8431-60-5.

Köksal ALTUNSOY*

Yazar, eserin sunuş bölümünde, gayrinizami harp ile ilgili bütüncül yaklaşımli yayınların sınırlı olduğunu, bu yayınlar ile dünyanın diğer ülkelerinde yaşanmış tecrübeleri aktardıklarını, müteakiben ikinci bir kitap ile Türk askerî tarihi çerçevesinde Türklerin yaşadığı tecrübeleri kaleme alacaklarını belirtmiştir.

Eserin giriş bölümünde, gayrinizami harbin güçsüz olanın güçlü olan karşısında mücadele edebilmesi ve denge kurabilmesinin en etkin yolu olduğu, insanlık tarihinin ilk savaş biçimlerinin dahi gayrinizami olduğu belirtilmektedir. Gayrinizami harp içerisinde değerlendirilen gerilla savaşlarının felsefi ve teorik temellerinin daha çok marksist ideoloji ve ideologlara dayandığı, kurumsal bir çerçeveye Mao Tse-Tung tarafından yerleştirildiği açıklanmıştır. Yazar bu çalışmayla gayrinizami harp tecrübelerini tarihsel oluş sırası içerisinde özetlemekten öte, kavramsallaşma ve teorik temellerin inşa edildiği süreçlere yönelik analitik bir çalışma olarak ortaya koymayı hedeflediğini ifade etmiştir.

Eserin birinci bölümünde, ulusal literatür içerisinde gayrinizami harp üzerine yazılan eserlerin genel değerlendirmesi yapılmıştır. İncelenen kaynakların çoğunun uluslararası literatürdeki mevcut yaklaşımların çevirisinin kısmen uyarlaması olduğu, çeviri kitapların daha çok devrimci sol hareketlere kaynaklık ettiği, Türk yazınının uluslararası literatürü takip ettiği ancak öznel ve özgün çalışmaların ortaya konulmadığı, hazırlanan kitaplarda Amerika Birleşik Devletleri'nin teorik, kavramsal bakış

* Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, altunsoy.koksal@hbv.edu.tr

açısının izleri olduğu belirtilmiştir. Yazar ulusal literatürde belirtilen bu eksikliği eleştirel bir analiz ve değerlendirme ile gidermeyi amaçlamıştır.

Eserin ikinci bölümünde, gayrinizami harple ilgili özel harp, gayrinizami harp, konvansiyonel olmayan harp, düşük yoğunluklu savaş/çatışma, gerilla harbi, terörizm, ayaklanma, yeni savaşlar ve ayaklanmaya karşı koyma, gayrinizami kuvvetler ve karşı harekât kavramlarının kullanıldığı, kullanılan bu kavramların zaman dilimi içerisindeki konjonktüre, kullanan tarafın kültürel ve siyasal bakış açısına göre farklılık gösterdiği vurgulanmıştır. Tarihsel süreçte farklı ülkeler gayrinizami harp konusunda ciddi tecrübelerle sahip olsalar da güncel literatür, hakimiyetin Amerika Birleşik Devletleri ordusu ve akademik çevrelerinin elinde bulunduğunu belirtmiştir. Gayrinizami harp konusunda Türkçe literatürdeki kavram karmaşıklığı için uluslararası literatürün kapsamlı bir incelemesi yapılarak ve yerel tecrübelerin dahil edilerek özgün bir literatür ortaya konulmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

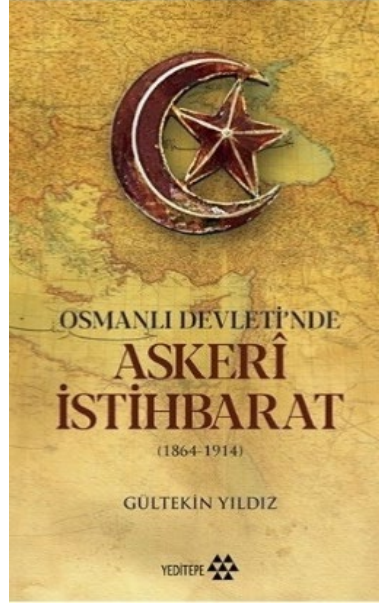
Üçüncü bölümde, modern savaşlar öncesi dönem ile ilgili kısa örnekler ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Modern toplumların henüz gelişmediği, örgütlü orduların ortada olmadığı dönemlerde insanlık tarihinin ilk savaşlarının bir zorunluluk olarak gayrinizami harp tarzında gerçekleştirildiği, M.Ö. 15. yüzyılda Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan Kaşkalar tarafından Hititlere karşı kullanılan askerî taktiklerin gerilla harbinin ilk örnekleri olabileceği, M.Ö. 5. yüzyılda Çin’de yaşamış ünlü asker ve filozof Sun Tzu’nun “*başarılı zafer hiç savaşmadan elde edilendir, bu amaçla aldatma, ittifak kurma ve dolaylı tutum gibi doğrudan savaşmayan alternatif yollar bulunmaktadır*” dediği belirtilmiştir.

Dördüncü bölümden on yedinci bölüme kadar modern dönemlerdeki gayrinizami harp tecrübelerinden Napolyon’un yarımada seferi, Amerikan iç savaşı, Balkanlar, Sömürge tecrübeleri, Birinci Dünya Savaşı’nda Alman ve İngiliz tecrübeleri, İkinci Dünya Savaşı’nda gayrinizami harp, Mao Tse-Tung ve Çin tecrübesi, Malaya ve İngiliz tecrübesi, Viyetnam ve Cezayir’de Fransız tecrübeleri, Kore ve Vietnam tecrübeleri, Kıbrıs’ta gayrinizami harp tecrübeleri, Maoist ayaklanma hareketleri ve Latin Amerika deneyimleri, şehir gerillası, dini istismar eden şiddet hareketleri, Irak ve Afganistan’da ayaklanmaya karşı koyma, hibrit tehditler ve gayrinizami harpte güncel durum incelenip kendilerine has özellikleri vurgulanarak gayrinizami harpte başarının, sahip olunan güçten ziyade mücadelenin sürdürülmesine yönelik irade ve kararlılığın devamına bağlı olduğu örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca kelime anlamı küçük savaş olan gerilla harbinin kavram olarak ilk kez 1808-1814 yılları arasında Napolyon’un yarımada seferi sırasında Fransızlara karşı düzensiz İspanyol gruplarının uyguladıkları taktikleri adlandırmak için kullanıldığı ifade edilmiştir. Güncel durumda Afganistan, Irak, Libya, Suriye ve Somali tecrübelerinin bize gösterdiği gibi artık devletler arasında askeri mücadelenin, konvansiyonel savaşlar üzerinden olmayacağı ve daha çok devlet dışı aktörler arasında ya da bu aktörlerle devletler arasında çatışmaların yaşandığı bir döneme girildiği belirtilmiştir. Konvansiyonel harp unsurlarının (ağır silahlar, uçaklar, insansız teknolojiler, uydu, istihbarat, haberleşme vb.) gayrinizami harp unsurlarının desteğini sağlama maksatlı aynı savaş ortamında bir arada kullanılmaya ve hatta yeni konvansiyonel savaş yaklaşımı olarak

kabul edilmeye başlandığı söylenebilir. Savaşların konvansiyonel karakterlerini büyük ölçüde geride bırakarak yerine gayrinizami harp unsurlarının savaşın yeni ve baskın karakteri haline geldiği belirtilmiştir.

Yazar, eserin sonuç bölümünde; temelinde uzun soluklu yıpratma taktiğini esas alan gayrinizami harp yaklaşımının baskın ve sabotaj yoluyla düşmanı hedef alırken halk desteğine de büyük önem verdiğini; yeni yaklaşımda eğitim, silah, teçhizat, bilgi, istihbarat ve politik odaklı bir bakış açısına doğru evrildiğini (hibrit savaş) ifade etmiştir. Eserin 12'nci bölümünde, Türk gayrinizami harp teşkilatçılığının önemli örneklerinden olan ve Rumların saldırgan tutumları karşısında kurulan Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatının kuruluşu ve verdikleri mücadele anlatılarak esere ayrı bir zenginlik kazandırılmıştır. Kavramlar ve konular olabildiğince sadeleştirilerek/ayıklanarak anlama kolaylaştırılmış, konular resimlerle desteklenerek görsellik katılmıştır. Eserde, bir sonraki çalışmada Türkiye gayrinizami harp tarihi ile ilgili çalışma yapılacağı belirtilmesine rağmen, eserin kapsayıcı olması bakımından Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye gayrinizami harp tarihine dair başlık açılmaması eksiklik olarak görülmektedir. Sonuç olarak, eserde gayrinizami harp kavram ve anlayışının mümkün olduğunca sade bir dille bütünlük içerisinde ele alınması, literatür taraması açısından zengin olması, konu hakkında daha önce yayımlanmış Türkçe eserlerin kısıtlı olması nedeniyle bu konuda bilgi sahibi olmak isteyen, araştırma yapan okurlara eserin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)

Gültekin Yıldız

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021, 287 sayfa, ISBN: 978-605-7800-49-7.

Nagihan ÇATAKLI*

Gültekin Yıldız, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olup Marmara Üniversitesinde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Aynı üniversitede göreve başlayan yazar Yakın Çağ Tarihi alanında sürdürdüğü eğitim hayatıyla profesörlük unvanını almıştır. Milli Savunma Üniversitesi ve bazı diğer üniversitelerde görevine devam etmiştir. Yakın Çağ Türk ve Avrupa Askerî Tarihi alanında uzmanlığı bulunmaktadır.

Kitapta, Osmanlı belgelerine dayalı olarak sunulan yurt içi ve yurt dışı askerî durumlar hakkında bilgi verilmektedir. Sunulan bilgiler, belgelere dayalı bir şekilde ve görsel malzeme kullanılarak aktarılmıştır. Dış askerî istihbarata dair bilgileri yazılan raporları, casuslar ve elçilikler aracılığıyla elde ettiğini belirtmiştir. Bu resmî belgeleri dipnotla göstermiş hatta bazı durumları tablo şeklinde göstererek okuyuculara sunmuştur. Derin bir anlamda askerî istihbaratın nasıl işlediğini, savaş zamanlarında ne gibi önlemler alındığını ve bu önlemleri kim aracılığıyla ön görmeye çalıştığını; savaşa dair hazırlıkları, kullanılan malzemeleri, ne giyip ne yiyeceklerine dair bilgileri bu kitapta ayrıntılı bir şekilde bulabilmekteyiz. Yıldız, yazmış olduğu kitapta kaynak olarak arşiv ve kütüphanelerdeki yazma eserler, resmî belgeler, basılı yayınlar, süreli yayınlar ve tezlerden yararlanmış. Kitaba askerî istihbarat sisteminin ortaya çıkışından başlayarak kurumsallaşma sürecini ele alan yazar, askerî istihbaratın dış ilişkilerini anlattıktan sonra, elde edilen bu bilgilerin yayılma sürecine ve dağılımına değinmiştir.

Kitap üç bölümden ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Ayrıca yazar, kitabın bazı bölümlerinde oransal açıdan karşılaştırma yapmak için grafiklere ve tablolara yer vermiştir. Kitabın bölümlerine başlamadan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, nagihancatakli@gmail.com

önce ön söz, teşekkür ve giriş kısımlarından sonra çalışmaya dair genel bir bilgi vermiş, ardından da kullanılan kaynaklar ve uyguladığı araştırma yönteminden bahsetmiştir. Eser 1869-1914 arası Osmanlı dış askerî istihbarat faaliyetleri bakımından ele alınan en kapsamlı kaynak olması hasebiyle oldukça önemlidir. Kaynak bakımından özellikle birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilirken veri ve istatistiki analizler açısından da oldukça zengindir. Önemli arşiv merkezlerinden kaynak sağlaması da kitaba verilen itinaı göstermektedir. Bu arşivlerden bazıları Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve Deniz Müzesi Arşivleridir. Yazar, araştırmasını yaparken binlerce belge taramasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin istihbarat raporlarını sınıflandırarak, daha sonra bunları kategorilere ayırarak büyük mesai harcamıştır.

İlk bölümde “Modern Dış Askerî İstihbarat Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Kurumsallaşması” başlığında 19. yy.da Avrupa'daki orduların kuvvet gücünden bahsetmektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı “Avrupa Devletlerinde Askerî Ataşeliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” meselesini ele alır. Askerî ataşelik denilen makam yüksek rütbeli askerî bir görevlinin elçilikte görev almasıdır. Askerî istihbarat sistemi denilince akla farklı anlamlar gelmektedir. Mesela 19. yy. öncesinde bu görevi genellikle diplomatlar, casuslar ya da muhbirler yapmaktaydı. Ancak bu yüzyıldan sonrasına bakıldığında bu görevi subayların da üstlendiği görülmektedir. Göreve getirilen rütbeli subayların görev yapmış oldukları ülkelerde daha serbest ve rahat bir şekilde hareket etmeleri sebebiyle gizli bilgi vazifesi de kendilerine verilmiştir. Subayların yurt dışına gönderilip kendilerine gizli görev verilmesi fikrini ilk ortaya atan kişi Napoleon'dur. Osmanlı Devleti'ne ilk askerî ataşe gönderen devlet ise Rusya olmuştur, gönderilen ataşe Alman asıllı Friedrich Wilhelm Rembert von Berg'dir. 19. yy. başlarına bakıldığında da Osmanlı Devleti'nde farklı ülkelerden ataşeler bulunmaktadır.

Dış askerî istihbarat faaliyetleri ilk defa 1815 yılında kurulmuş ancak bunun uygulanması ülkelere göre farklılık göstermiştir. Mesela ABD'de ilk defa 1885'te, Prusya'da Napoleon Savaşlarından sonra işlevsel hale geldiği söylenmektedir. Bu istihbarat faaliyetlerinin amacı devletlerin askerî açıdan hangi konumda olduklarını, ne zaman ve hangi devletle savaşa gireceklerini ya da yapmış oldukları yeniliklerle neyi amaçladıklarını bilmek içindir.

Aynı bölümün bir diğer başlığı ise “Osmanlı Devleti'nde Ataşemiliterlik, Ataşenevlik ve Şehbenderlik”tir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde bu kurumun ilk ne zaman vuku' bulduğuna dair bilgi verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurmay ve subayların bu iş için görevlendirilmesi 1864 yılında başlamıştır. Askerî ataşelerin görevleri buldukları devletin askerî işlerine, silah türlerine, askerî reformlarına ve idare şekline vakıf olup bunları yazışmalar ile kendi devletine bildirmektir. Bu ataşelerin görevleri azami iki yıl süreliydi. Genellikle kurmay subaylardan seçilen bu görevliler, görevlendirildikleri ülkeye ilk gittiklerinde gözlemlerine dayalı bir rapor hazırlamaktaydı. Ataşelerin görevleri siyasi ve askerî olarak iki bölümdür. Ortak dil ise Fransızcadır. Subaylar gittikleri ülkelerde yabancı gözükmemek için o yerin örf-âdetlerine, yaşam şekillerine uyum sağlamaktaydı hatta o ülkeden kendilerine bilgi verebileceğini düşündükleri kişilerle arkadaş olabilmekteydiler. Ayrıca bu subaylar elçilerin verdikleri görevlere de riayet etmek zorundaydılar.

Ataşemiliterler dışında diğer önemli görev de ataşenevallerin idi. Ataşenevaller denizcilik alanında iş yapmaktaydı ama uzun süre bu görev boş kalmıştır. Belgelere bakıldığında ancak 1909 sonrasında Londra, Berlin ve Atina'ya ataşeneval tayin edildiği görülmektedir. Ataşenevallerin görevleri ise basılı kaynakları inceleyerek önemli gördüklerini merkeze raporlamaktı. Ataşelerinki gibi görevleri iki yıl olarak belirlenmişti. Ataşenevallerin olmadığı yerlerdeki faaliyetleri şebkenderler yürütmekteydi.

Şebkenderler, günümüzdeki konsolosluga benzer bir göreve sahipti. Yurt dışına göreve giden bu subayların devletin bazı dönemlerinde, özellikle II. Abdülhamid zamanında uzun süre maaş alamadıkları da söylenmektedir. 19. yy.a gelindiğinde şebkenderlerin birçoğunun gayrimüslim tebaadan oluştuğu ve önemli bir kurum oldukları söylenmektedir. Yazarın bu araştırmaları yaparken gerçekten ince eleyip sık dokuduğunu görebilmekteyiz. Yazarın, bahsi geçen bu önemli kurumların, ülke dağılımlarını haritalandırarak görsel bir malzeme sunduğunu da belirtmek gerekir.

“Osmanlı Dış Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Kapsamı” başlıklı ikinci bölümde, ilk bölümde bahsettiğimiz görevlilerin vermiş oldukları bilgiler sayesinde ortaya çıkarılan sonuçlardan bahsedilmektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı olan “Yabancı Silahlı Kuvvetler ve Dış Askerî Tehditler” kısmında genel olarak ülkelerdeki askerî istihbarat ağının yayılımı verilmiştir. Ülkeler arasındaki ittifaklar, ordu, donanma, tahkimat inşası, parlamento ve iç siyaset, hangi ülkenin kime silah-platform ve malzeme tedarik ettiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu konuya örnek vermek gerekirse, Yunanistan; Fransa, Almanya, Avusturya, İngiltere ve Almanya'da mal tedariki sağlamıştır. Balkan Devletleri arasındaki ittifaklar; Rusya'nın Balkan Devletleriyle kurmuş olduğu münasebetler (Rusya-Romanya, Rusya-Bulgaristan), Büyük Güçler (Almanya ve İngiltere, Üçlü İttifak, Almanya ve Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya gibi) şeklinde ifade edilebilir.

Bu bölümde yazar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne tehdit olarak görülen devletleri bir tablo halinde sunmaktadır. Ayrıca stratejik karar verme süreçlerinde askerî istihbaratın rolü konusu ele alınmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti herhangi bir askerî durum karşısında önlem alabilmek adına çeşitli ülkelere subaylar göndermiştir. Subaylar, gittikleri yerlerde olağan dışı bir hareketlilik sezdiğinde direkt Osmanlı'ya haber vererek devletin önlem almasını sağlamıştır. Gelen bu haberlerde öncelik, kesinliğinin teyit edilmesidir. Örneğin, 1883 yılında Berlin sefaretini, bir Alman gazetesinde gördüğü haberi Hariciye Nezaretine aktarmıştır. II. Abdülhamid gelen haberin bir analizden geçirilmesini istemiştir. Yani her gelen habere riayet edilmemekteydi çünkü yanlış anlaşılma yahut tuzak da olabilirdi. Balkan Harbi'nin meydana gelmesinden beş yıl önce Yıldız Sarayı'nda bir komisyon toplayan II. Abdülhamid burada Osmanlı Devleti'nin de içinde olacağı bir “Balkan ittifakı” konusunu gündeme getirmiştir. Komisyon üyeleri Bulgaristan'a karşı diğer Balkan devletleriyle olası bir ittifakın ehemmiyetine dikkat çekmişlerdir. Bu toplantı sonrası II. Abdülhamid, Münir Paşa'yı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan gibi Balkan devletleriyle gizli ittifak yapması için görevlendirmiştir. Ancak bir sonuç alınamamıştır.

İkinci bölümün bir diğer başlığı ise “Erken Uyarı Sistemi Olarak Dış Askerî İstihbarat Faaliyetleri”dir. Bu kısım kendi arasında üç alt başlığa ayrılmıştır. İlk başlıkta Balkan Harbi'nden bahsedilmektedir.

İstihbarat mektuplarında sadece müttefik-ittifak, savaş-barış gibi haberler verilmemiştir. Ülkeler arasındaki savaş malzemeleri tedarikinden de bahsedilmektedir. Verilen bu istihbaratlar sayesinde sevkiyatlar durdurulmaya çalışılmıştır. Mesela Bulgarların, Fransa'ya sipariş etmiş oldukları torpido ve istimbotların, Paris sefaretini tarafından haber gönderilip nakliye engeli olduğu belgelerde geçmektedir. Edirne vilayetinin Cısr-i Mustafa Paşa Kaimmakamlığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Bulgaristan ile girilecek savaşın artık kapıdan içeriye girdiği "muteber bir yolcu"dan alınan net istihbaratla sunulmuştur. Ayrıca bu savaşın kesinliğine dair diğer bir bulgu ise, Osmanlı tarafına geçen Müslümanların tekrar Bulgaristan'a alınmadığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu istihbarat haberlerinde ithalat faaliyetleri de önemlidir. Balkanlarda diğer bir tehdit unsuru olarak görülen Yunanistan'ın İtalya'dan at ıthalatı, Avusturya'dan top ve tüfek, İngiltere'den de gemi inşaatı için bazı malzemeleri sipariş etmesi savaşa hazırlık olarak görülmüştür. Ancak daha sonra kesinliği teyit edilme çalışması başlatılınca aslında böyle bir girişimin olmadığı söylenmiştir. Fakat 1912 yılında Dahiliye Nezaretine gelen şifreli telgrafta ise, Yunanistan'ın yığınak ve hazırlıklarının belirgin bir hâle geldiği haberi verilmiştir. Kosova vilayetinden gelen diğer bir haberde ise bin kişilik bir Sırp ordusunun hazırlık yaptığı ve ellerindeki bombalarla Osmanlı topraklarında savaş başlatacakları hatta Dobroviçe'de büyük bir kuvvetin toplandığı söylenmektedir.

Diğer alt başlıkta İtalya ve Trablusgarp Harbi'ne dair haberler verilmektedir. Osmanlı devlet yazışmalarında, İtalyanlara dair ilk bilgi 1885 yılında gelmiştir. Bu haberde İtalyanların Kızıldeniz'e dair planlarından bahsedilmiştir. İlk Osmanlı zabiti olan Rıza Efendi, İtalya'nın Trablusgarp'ı ve Kuzey Afrika'yı işgal edeceği haberini vermiştir. Aynı kişi İtalyanların gemi sayısını arttırdıklarını, bu yüzden de önlem almaları gerektiğini rapor etmiştir. İstihbaratlardan gelen haberlerden dolayı Osmanlı, kendisine müttefik arama çalışmalarını hızlandırmıştır. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme niyetinde olduğu yönünde, Palermo şebkenderi Ernest Efendi de bir rapor göndermiştir. Ayrıca İtalya'nın Trablusgarp için yaptığı hazırlıklar, Osmanlı Devleti'nin mahallî idarecileri tarafından tespit edilmiştir. 1905 Mayıs'ında Paris sefaretinin güvenilir bir kişiden aldığı habere göre İtalya hükümetinin Trablusgarp'a bir savaş gemisi göndermeye karar verdiği bilgisi paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti böyle bir savaşın çıkacağı ihtimalini 26 yıl öncesinden açık ve gizli kaynaklar sayesinde sezebilmiştir. Ancak gelen bu haberlere rağmen Osmanlı'nın savaşı kaybetmesindeki nedenin istihbarattan dolayı değil de deniz ve kara kuvvetlerinin yetersizliği sebebiyle olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bölümün son alt başlığı "Rusya ve Boğaz Seferi Projesi"dir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkma ihtimali istihbarat raporlarında öngörülmekteydi. Rus silahlı kuvvetlerinin seferberliğe başladığı gelen raporlarda bildirilmektedir. Dağıstan'daki Müslümanların Osmanlı safında buldukları, bu yüzden de silahlarının toplandığı gelen haberler arasındadır. Harpten yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'ne gelen bilgiler de Rusya'nın tekrar savaş açabileceği ihtimaline karşı vali, kaymakam, şebkenderlik, sefaret ve hafiyeler aracılığıyla kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu ihtimale karşı Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Petersburg sefirine yazmış olduğu yazıda Rusya'nın sınırlara asker yığdığı havadisinin doğru olup olmadığını teyit etmek istemiştir. Sefir ise Osmanlı'nın Düvel-i Selase ile ittifak yaptığı endişesi üzerine

Rusya'nın böyle bir güvenlik arayışı içerisine girdiği haberini vermiştir. Rusya'nın gizli harekât planlarına dair Osmanlı'ya gelen diğer istihbarat raporu 1886 yılına aittir. Bu planı ortaya çıkaran kişi ise Ziya Paşa idi. Sivastopol ile Odessa'dan kalkacak gemilerle yirmi bin kadar askeri teşkilatlandırıp gece vakti Karadeniz sularından Boğaz'a sevk etmeyi ve buradan da karayı zapt etmeyi hedeflemekteydi. Gelen bilgiler sadece bir sefarete bağlı değildi, diğer yerlerdeki sefaretlere de bu bilgi gelmiştir.

İkinci bölümün son başlığı ise “Askerî Teknolojideki Gelişmeler ve Yeni İcatlar”dır. Gatling makineli tüfekler, deniz lağımları, yeni model torpido, zırhlı gemi ve gambotlar, çelik toplar, mikrometre aleti, hâkî renk askerî üniforma, konik mermi, kurşun geçirmez elbise gibi kolaylık ve güvenliği artıran malzemeler askerî açıdan önemliydi. Yeni icatlar Osmanlı yönetiminin gündemini değiştiren gelişmelerdendir. Rakip devletlerin kullandığı bu malzemeler Osmanlı Devleti içerisinde de gündeme gelmiştir. Ve arada herhangi bir geri kalmışlık olmaması için Osmanlı yetkilileri, bu ürünlerin siparişleriyle de ilgilenmişlerdir, hatta Bulgaristan ve Yunanistan gibi devletlerin siparişlerinin gecikmesine sebep oldukları söylenmektedir.

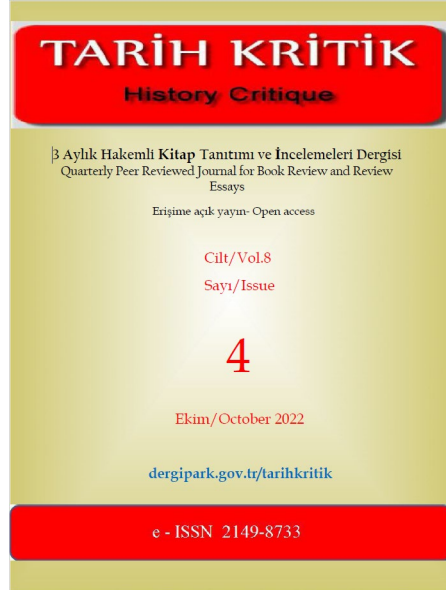
“Osmanlı Dış Askerî İstihbarat Bilgisinin Üretimi ve Paylaşılması” başlıklı üçüncü bölümü yazar, iki alt başlıkta incelemiştir. İlk başlıkta istihbarat bilgisinin üretilme süreçleri hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti muhbir, casus ve hafiyeleri istihbarat haberleri için görevlendirmiştir. Genellikle subayları görevlendiren devlet bazen kendilerini tebdil-i kıyafet ile gizli görevlere göndermiştir. Bu görevliler Yunanistan, Karadağ, İran, Rusya ve bazı diğer ülkelere gizli görev için gönderilmişlerdir.

Diğer başlık “İstihbarat Bilgisinin Yayımlı ve Dağıtım”dır. Osmanlı Devleti'ne istihbarattan gelen bilgilerin ordu, donanma mensubu subaylara ve diğer görevlilere matbu bir şekilde sunulması ancak 1908 yılından sonra mümkün olabilmiştir. Avrupa'daki süreli yayınlara benzer bir yayın Osmanlı Devleti'ndeki *Mecmûa-ı Fünûn-ı Askeriyye* adlı dergidir. Günümüzde ise bu dergi Türkiye'deki kütüphanelerde ve dijital ortamlarda bulunmaktadır. Dergide yayımlanan çoğu yazı çeviridir. Dergide yabancı silahlı kuvvetlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde, dergide bulunan haberlerin dağılımı da tablolar halinde yüzdesel ifadelerle gösterilmiştir. Dergideki konuların ağırlığı yıllara göre değişmektedir. Mesela II. Meşrutiyet döneminde eğitim ve haber alanındaki makalelerde artış görülmüştür. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusu hakkındaki yazılara hiç yer verilmemiştir. 1882-1916 arasında ise dünya sektöründeki gelişmelere öncelik verildiği bilinmektedir. Dergide sadece Osmanlı Devleti içerisindeki durumlar hakkında değil, diğer dünya devletleri hakkında da bilgiler sunulmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan 87 makalenin 19 tanesinin çeviri olduğu kesindir. II. Abdülhamid döneminde ise 374 makaleden 79 makalenin çeviri olduğu tespit edilmiştir. MFA'daki atıflara bakıldığında ise Fransa ve Almanya menşeli yayınların öne çıktığı bilinmektedir.

Gültekin Yıldız, kaleme aldığı eserinde 1864-1914 arasındaki askerî teşkilatlanma, istihbarat ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinden bahsetmektedir. Yazar, kaynak olarak çoğunlukla arşivlerden, süreli yayınlardan, yabancı kaynaklardan, yıllıklardan, bu konu hakkında yazılan tezlerden ve daha birçok malzemedir yararlanmıştır. Oransal açıdan verilen sonuçları tablo ve grafik halinde göstermesi okuyucuları kitaba daha çok çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan istihbarat ağıyla

alakalı geniş bilgiler veren yazar, bu alanda çalışacak kişilere de kaynak sağlamaktadır. Ayrıca kitapta geçen ataşemiliter ve ataşenevallerin isimleri, gittikleri yerler, yılları ve rütbeleri kitabın sonunda ayrı bir bölümde listelenmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti diğer ülkelerle aynı zamanda, ataşemiliter ve ataşeneval denilen modern askerî istihbarat sistemine geçiş yapmıştır. Eskiden beri var olan bu casusluk sistemi 19. yy.a gelince subaylar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu işe getirilen görevlilerin bazı özellikleri ve verilen görevlerden söz edilmiştir. Subaylar gittikleri yerlerde etrafı keşfetmeli, gizli kaynaklara ulaşmalı, disiplinli olmalıydı ve gerekli gördüğü konuları devlete iletmeliydi. Osmanlı Devleti 19. yy. ortalarına doğru toprak bütünlüğü sağlamak adına denge stratejisini uygulamaktaydı. Osmanlı, bu yıllarda rakip ülkelerin askerî-siyasi durumları hakkındaki bilgileri istihbarat faaliyetleri sayesinde öngörmüştür. Tabii ki gelen her bilgi kesin olarak kabul edilmemektedir. Kabul edilebilecek bir gerçek ise, bu faaliyetlerin birçok konuda devletlerin nasıl hareket edeceği ve kimin müttefik, kimin düşman olduğu konusunda bilgi vermeleriydi.

Tarih Kritik Dergisi Dizini (2015-2022)

Editör: Hasip SAYGILI

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarihkritik>, Gaziantep, 2015-2019, e-ISSN: 2149-8733

Coşkun YILDIRIMTÜRK*

Tanıtımını ve dizin çalışmasını yaptığımız süreli yayının, 2015 yılının ekim ayında ilk sayısını çıkararak yayın ve ilim hayatına yeni bir soluk getirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Ulusal ve uluslararası pek çok dergide genellikle dergilerin sonlarında, bir veya birkaç makaleden ibaret tutulan, ayrıca sayfalarını ve forma sayılarını tutturmayı amaçladığı izlenimini veren çalışma yerine önemli bir konuya bünyesinde asli yer vererek ilme hizmet etmektedir.

Ulusal ve uluslararası olarak yayımlanan eserler mesleği icabı, meraktan veya hobi olarak okuyanlar tarafından satın alınmakta ve okunmaktadır. Okunan eser hakkında okuyucunun kişisel düşünceleri ve ilmî becerileriyle eser yorumlanmaktadır. Yorumlanan bu eserler genellikle akademik ortamlarda konuşmalar içerisinde, konusu veya yeri geldiğinde aktarılmaktadır. Böylece kişinin okuduğu eser içerik, akademik yoğunluk ve yazarın kalemşörlüğü doğrultusunda bir yer kazanmaktadır.

Ancak bu akademik veya meraktan yapılan okumalar kısıtlı zeminlerde o eseri okumayanlara veya duymayanlara aktarılmaktadır. Bu durumda genellikle, akademik olan veya olmayan çeşitli zeminlerde bu eserler çok kısa değerlendirmelerle yayımlanmak istenmektedir. Genellikle akademik dergilerde

---

* Yüksek Lisans Mezunu, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askeri Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı.

yapılan bu yayınlarda, dergilerin prensipleri ve ayırdıkları sayfa adedine bağılı olarak ilgili eserler hakkında yeterince tanıtım yapılamamakta ve yapılan tanıtımlar da yetersiz kalmaktadır. Bundan başka, aynı süreli yayım içerisinde aynı eser hakkında, gerekli kontroller yapılarak başkasının bakış açısına göre tanıtım yayımlanmamaktadır.

Israrla takip edilen ve incelenen *Tarih Kritik* dergisi, yayım hayatına başladığı 2015 yılının ekim ayından beri, yılda dört sayı olmak üzere şimdiye kadar (Ekim 2022, sayı 4) yedi yılda 29 sayı ile akademik hayatta eksik bulunan bir alanda, meraklılarına, kitapların okuyucusunun düşüncesiyle destek olmaktadır. Amaçlanan yalnızca kitap tanıtımı ve bilgilendirmesi düşüncesi, ciddi olarak devam etmektedir. Şu an için, yayımlanmış 29 sayı içerisinde 613 makale ile çeşitli konularda yayımlanmış kitapların tanıtımlarını bulabilmekteyiz.

İlgili süreli yayımı inceleyerek, içerisinde almayı düşündüğümüz ve henüz almadığımız bir eserin, yayımlanmış tanıtımını ve değerlendirmesini okuyarak, eserin içeriği hakkında genel anlamda bilgilenmemiz, böylece eseri daha da zevkle okumamız mümkün olabilmektedir.

Eser tanıtımı yapılan her makalenin temel şekli, öncelikle ilgili eserin kapak görselinin küçük boyutlu olarak makalenin üstüne konmasıyla başlamaktadır. Bu sayede, okuyacağımız tanıtımın hangi esere ait olduğu görsel olarak da anlaşılabilir. Hemen altında eser adı koyu (bold) harflerle yazılmaktadır. Ardından, eseri yazan ve varsa emeği geçenler eklenmektedir. Son olarak eserin basıldığı yer, yayınevi, basım tarihi, sayfa sayısı ve ISBN numarası eklenmektedir. İlgili eseri okuyup, değerlendirme ve tanıtım metnini kaleme alan kişinin adı, sağa yanaşık olarak yazılmaktadır. Yıldızlı dipnot verilerek, ilgili makaleyi yazanın akademik unvanı eklenmektedir.

Bu dizin çalışmamızda üç sıralama yapmayı uygun bulduk. Bunlardan ilki, tanıtımı yayımlanmış tüm eserlerin alfabetik olarak sıralanmış halidir. İkincisi, eserlerin yazarlarının ve emeği geçenlerin sıralamasıdır. Son olarak, tanıtım makalesini yazan kişiler sıralanmıştır.

Bu dizin çalışmasında alfabetik olarak sıralanmış olan makale başlıkları şu düzen içinde hazırlanmıştır:

[Sıra No] : Bu sütun başlığı tüm eserlerin, alfabetik olarak sıralanmış haline göre verilmiş olan sıra numarasıdır.

/ : Eser adlarının yazımından sonra konan taksim işaretiinden sonra yazarların ve emeği geçenlerin adları yazılmıştır.

; : Yazar ve emeği geçenlerin adından sonra kullanılan noktalı virgül ile tanıtımı yazan okuyucu araştırmacının adı soyadı yazılıdır.

{ } : Bu parantez içerisinde, tanıtımı yapılan eserin yayımlandığı yıl, cilt, sayı ve sayfa bilgisi bulunmaktadır. Burada öncelikle **YIL**, ardından **TİRE (-)** işaretiyle cilt bilgisi, **TAKSİM (/)** işaretiyle ilgili yıl içindeki kaçınıcı sayı olduğu ve son olarak **VİRGÜL (,)** işaretiyle de makalenin hangi sayfada bulunduğu işlenmiştir.

Yazar adı soyadı dizini ve tanıtımı yapan araştırmacı adı soyadı dizinlerinde ise ilgili kişinin adı soyadı ve **SIRA NUMARASI** bulunmaktadır. Böylece birden fazla yazar ve tanıtımı yapanın yanında bulunan numaralar ile alfabetik dizin içerisinde tanıtımın hangi esere ait olduğu tespit edilebilir.

Eserin teknik özelliklerine gelince; Prof. Dr. Hasip SAYGILI'nın editörlüğünde Dergi Park ulusal yayın kanalında e-yayın olarak yayımlanmaktadır. Hakemli bir dergi olan bu süreli yayın, yerli ve yabancı çeşitli yetkin kişilerce incelenmekte ve kabulü sonrasında neşredilmektedir.

A4 boyutunda ve genel tez yapısal özelliklerinde sayfalar hazırlanmaktadır. Tanıtımı yapılan yayın, makale sayısında herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Bu nedenle her sayısı farklı sayfa adediyle oluşabilmektedir. Bu süreli yayının e-yayın olması nedeniyle, sayfa sorunu bulunmamaktadır. Basılı olarak isteyenler için ücreti derginin jenerik sayfasında belirtilmiştir.

Süreli yayına tanıtım makalesi göndermek isteyenler, ilgili yayın kurallarına bağlı kalarak hazırladıkları yazılarını Dergipark üzerinden dergiye yükleyebilmektedir.

TÜM ALFABETİK DİZİN

- [1] Abdülhamid'i Deviren Kurşun - İsyân, Suikast, İhtilal / Hakan Özdemir ; Merve Büşra Göçen {2017 - 3 / 2, 62}
- [2] Abdülhamid'i Deviren Kurşun - İsyân, Suikast, İhtilal / Hakan Özdemir ; Seçil Özdemir {2015 - 1 / 1, 45}
- [3] Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1788-1888 / Feroz A. K. Yasamee ; Umut Ulutaş {2018 - 4 / 2, 40}
- [4] Adil Hafızanın Işığında / Altay Cengizer ; Hasip Saygılı {2015 - 1 / 1, 59}
- [5] Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı / Ahmet Altay Cengizer ; Nevrez Kartal {2021 - 7 / 2, 246}
- [6] Ah O Yemen'dir: Yemen Hatırası / Rüştü Paşa (Kadir Danış -haz-) ; Tamer Çağlar {2018 - 4 / 3, 62}
- [7] Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi / Haşim Şahin ; Sevgi Yavuz Oduncu {2022 - 8 / 1, 26}
- [8] Ahmet Bin Ya'kub Tarihi / Buğra Atsız ; Yunus Aktı {2017 - 3 / 2, 18}
- [9] Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani / Fatma Aliye Hanım (Metin Hasırcı -sdl-) ; Fatma Kurt {2022 - 8 / 3, 239}
- [10] Alafranga Halleri Geç Osmanlı'da Adab-ı Muaseret / Fatma Tunç Yaşar ; Abdurrahman Üzülmez {2019 - 5 / 4, 306}
- [11] Alexis de Tocqueville - Modern Çağın Çelişkileri Karşısında Bir Düşünür / Lütfi Sunar ; Nevrez Kartal {2020 - 6 / 4, 385}
- [12] Ali Pascha - Europas vergessener Staatsmann [Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa] (İnceleme) / Rasim Marz ; Mustafa Gencer {2017 - 3 / 4, 85}
- [13] Alimin Hikmetinden Sual Olunmaz (Bir editör ve Bir Sunuş Yazısı) / Kemal Arı ; {2019 - 5 / 2, 185}
- [14] Anadolu 1913 / Bela Hovarth (Tarık Demirkan -çev-) ; Alev Duran {2017 - 3 / 3, 38}
- [15] Anadolu'da İslamiyet / M. Fuat Köprülü ; Hasan Hüseyin Tohumcu {2020 - 6 / 2, 135}
- [16] Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853) / Erdoğan Keleş ; Sevil Topal {2020 - 6 / 2, 191}
- [17] Anatolia 1920 / G.W. Prothero (ed) ; Zefer Efe {2016 - 2 / 3, 72}
- [18] Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112) / Ebru Altan ; Süleyman Onur Geyik {2019 - 5 / 1, 19}
- [19] Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak / Hasip Saygılı ; İlknur Aktürk {2022 - 8 / 4, 321}
- [20] Antikitten Feodalizme Geçişler / Perry Anderson (Uygun Kocabaşoğlu -çev-) ; Pelin Erdal {2018 - 4 / 3, 6}
- [21] Arş İleri: Asakir-i Mansûre Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler / Mehmet M. Sunar ; Coşkun Yıldırım Türk {2020 - 6 / 1, 33}
- [22] Asker ve Siyaset / Kemal H. Karpat ; Zehra Bulut {2017 - 3 / 3, 68}
- [23] Askeri Tarih Nedir? / Stephen Morillo - Michael F.Pavkoviç (Kemal Özdil -çev-) ; Kasım Bilici {2021 - 7 / 1, 27}
- [24] Asya'nın Büyük İmparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Damga Vuranlar / Jim Masselos (Erhan Göksu -çev-) ; Necdet Cura {2022 - 8 / 1, 32}
- [25] Aşil'in Topuğu FETÖ'nün "O Gecesi" / Mustafa Önsel ; Tamercan Çağlar {2017 - 3 / 3, 72}
- [26] Aşk Olsun Seyyahlar Sultanı Evliya Çelebi / Nusret Çam ; Ömer Karabayır {2018 - 4 / 3, 40}
- [27] Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman / Fatih Sultan Mehmed (Abdülkadir Özcan -haz-) ; Furkan Küçüktepe {2017 - 3 / 4, 17}
- [28] Atatürk ve Demokratik Türkiye / Halil İnalçık ; Yunus Şirin {2021 - 7 / 3, 366}
- [29] Atatürk: An Intellectual Biography [Atatürk: Bir Entelektüel Biyografi] / M. Şükrü Hanioglu ; Feroz Ahmad {2016 - 2 / 1, 102}
- [30] Atatürk'ün Ailesi: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'ün Soykütüğü / Mehmet Ali Öz ; Ahmet Ulu {2019 - 5 / 3, 235}
- [31] Atatürk'ün İhtilal Hukuku / Taha Akyol ; Fatih Erbaş {2017 - 3 / 2, 84}
- [32] Atatürk'ün Terörle Mücadele Yöntemi: Pontusçu Rum Çeteler Örneği / Ümit Doğan ; Zeynep Ece Tarhanlı {2018 - 4 / 4, 80}
- [33] Avlonyalı Ferit Paşa Bir Ömür Devlet / Abdülhamit Kırmızı ; Talha Burak Ünlü {2017 - 3 / 2, 66}
- [34] Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti / Abdullah Mesut Ağır ; Ahmet Özturhan {2022 - 8 / 3, 200}
- [35] Aziziye-Mecidiye Tabyaları ve Tabyalarda Yazılan Destan / Sabri Topdağı ; Ahmet Gürbüz {2018 - 4 / 1, 53}
- [36] Bahriyede Bir Ömür: Sultan II. Abdülhamid'in Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa / Mehmet Korkmaz ; İbrahim Akkurt {2022 - 8 / 4, 304}
- [37] Bahriyede Zafer Rehberi (Rehber-i Muzafferiyat-ı Bahriye):II. Abdülhamid Devrinde Zırhlı Gemiler ve Deniz Muharebe Doktrinleri / Ahmed Muhtar Paşa (Ali Fuat Örenç -haz-) Zafer Tansoy {2018 - 4 / 2, 44}
- [38] Balkan Harbi Hatıratı / Yüzbaşı Osman Nuri (Zeynep Kerman -haz-) Şükrü Cömert {2016 - 2 / 2, 78}

- [39] Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Ulaştırma Faaliyetleri (1912-1913) / Bülent Durgun ; Zafer Tansoy {2019 - 5 / 2, 143}
- [40] Balkan Savaşları / Lev Troçki, (Tansel Güney -çev-) ; Melih Dinçer {2016 - 2 / 2, 93}
- [41] Balkan Savaşları (1912-1913): I. Dünya Savaşı'nın Provası (İnceleme) / Richard C. Hall, (M. Tanju Akad -çev-) ; M. Murat Taşar {2016 - 2 / 2, 115}
- [42] Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu / Yahya Kemal Taştan ; Kemal Türk {2017 - 3 / 4, 55}
- [43] Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu / Yahya Kemal Taştan ; Serra Nur Sevinti {2018 - 4 / 1, 70}
- [44] Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar / Barbara Jelavich (İhsan Durdu - Gülçin Tunalı - Haşim Koç -çev-) ; İlyas Ak {2017 - 3 / 4, 40}
- [45] Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik / Kemal H. Karpat ; Rabia Nur Çavuş {2021 - 7 / 4, 441}
- [46] Balkanlar'da Savaş / John Reed (Aleyna Beyhan - Kemal Köksal -çev-) ; Fatih Erol {2022 - 8 / 2, 152}
- [47] Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk / Kemal H. Karpat (Recep Boztemur -çev-) ; Nizamettin Doğar {2017 - 3 / 2, 43}
- [48] Balkanların Acı Yüzü, Basın Tarihinde Balkan Savaşları / Salim Aydın ; İdris Demir {2016 - 2 / 1, 50}
- [49] Barbarların Avrupayı İstilasını / John Bagnell Bury (İslam Kavas - Yusuf Akbaba -çev-) ; Mustafa Karabulut {2021 - 7 / 1, 12}
- [50] Barbaros Hayreddin / Hüseyin Serdar Tabakoğlu ; İlker Türk {2018 - 4 / 3, 37}
- [51] Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri / Mehmet Korkmaz ; İbrahim Akkurt {2022 - 8 / 1, 29}
- [52] Başımıza Gelenler: 93 Harbinde Anadolu Cephesi Ruslarla Savaş / Mehmed Arif Bey (M. Ertuğrul Düzdağ -haz-) ; Ömer Karabayır {2018 - 4 / 4, 35}
- [53] Başkomutan Emsalsiz Lider / Ahmet Yavuz ; Zafer Saraç {2021 - 7 / 4, 467}
- [54] Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar / Erhan Arıklı ; Abdrasul İsakov {2016 - 2 / 2, 1}
- [55] Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi / Onur Bilge Kula ; Ahmet Gençal {2020 - 6 / 2, 185}
- [56] Batı Trakya Türklerinin Gür Sesi Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi / Murat Derin ; Ayşe Orhon {2022 - 8 / 3, 264}
- [57] Ben De Yazdım / Mahmut Celal Bayar ; Kaan Cem Geniş {2019 - 5 / 4, 336}
- [58] Beşir Ağa: Osmanlı Hareminin Baş Hadım Ağası / Jane Hathaway (Ahmet Fethi Yıldırım -çev-) ; Zehra Orakçı {2022 - 8 / 3, 221}
- [59] Bilge Kağan'ın Vasiyeti / Ahmet Taşağıl ; Murat Tunay Şen {2019 - 5 / 3, 204}
- [60] Bilge Kağan'ın Vasiyeti / Ahmet Taşağıl ; Özgür Uysal {2019 - 5 / 1, 10}
- [61] Bilge Kağanın Vasiyeti / Ahmet Taşağıl ; Merve Nur Akbay {2019 - 5 / 2, 85}
- [62] Bilge Vezir Nizamülmülk / M. Kazım Arıcan - M. Enes Kala - Mehmet Tuğrul (ed) ; Fatih Erbaş {2021 - 7 / 3, 300}
- [63] Bilgelik Okumaları Kadimden Ortaçağa / İrfan Paksoy ; Fatıma Hilal Bicil {2021 - 7 / 1, 5}
- [64] 1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid / Hasip Saygılı ; Demet Akar {2016 - 2 / 3, 48}
- [65] 1919-1920 Mondros: Sevr ve Kuva-yı Milliye / Taha Akyol ; Ahmet Cengiz Karagöz {2018 - 4 / 1, 82}
- [66] 1919-1920 Mondros: Sevr ve Kuva-yı Milliye / Taha Akyol ; Hasan Dede {2018 - 4 / 2, 65}
- [67] 1914-1915 Felaket Yıllarında Osmanlı ve Ermeniler / Taha Akyol ; Serhat Demir {2016 - 2 / 1, 86}
- [68] 1917 Rusya'da Devrimde Devrim / Mehmet Ö. Alkan - Y. Doğan Çetinkaya ; Asena Gülcan {2019 - 5 / 3, 259}
- [69] 1071 Malazgirt Zafere Giden Yol / Muharrem Kesik ; Muhammed Cort {2021 - 7 / 3, 305}
- [70] Bir Cihan Hükümdarı: Fatih Sultan Mehmed / Erhan Afyoncu ; Rabia Büşra Kuruca {2019 - 5 / 2, 102}
- [71] Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları / Metin Özata (drl) ; Alper Tunga Hıdır {2021 - 7 / 3, 354}
- [72] Bir Harf Bir Medeniyet: Mim Kitabı / İlhami Yurdakul ; Ayşe Ataman {2022 - 8 / 4, 291}
- [73] Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez Mehmet Emin Resulzade / Sebahattin Şimşir ; Yasemin Kalender {2020 - 6 / 4, 420}
- [74] Bir Kimlik Peşinde Türkiye / Feroz Ahmad ; Esra Karadağ {2017 - 3 / 1, 82}
- [75] Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular: İbnü'l-Verdi / Mustafa Alican (haz) ; Samet Akpınar {2018 - 4 / 1, 19}
- [76] Bir Osmanlı Maarif Nazirinin Portresi: Emrullah Efendi / E. Vildan Türkan ; Rumeysa Taşçı {2022 - 8 / 1, 53}
- [77] Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri / Hüseyin Hamit (Serdal Erdal - Hasan Demirci -haz-) ; Arzu Doğan {2021 - 7 / 2, 223}
- [78] Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı / Hamiyet Sezer Feyzioğlu ; İsmail Akgün {2018 - 4 / 3, 48}
- [79] Bir Saray Şehri Dimetoka Özelinde Balkanlar ve Osmanlı'nın Kuruluş Yılları / Feride Bozcu ; Oğuzhan Gürsoy {2018 - 4 / 3, 28}
- [80] Bir Zamanlar Osmanlı Sultanı I. Mahmud ve Dönemi (İnceleme) Uğur Kurtaran ; Sadık Müfit Bilge {2018 - 4 / 2, 87}

- [81] Birinci Dünya Savaşı / Norman Stone (Ahmet Fehmi Yıldırım -çev-); Furkan Ali Sevim {2022 - 8 / 1, 67}
- [82] Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması Sevres ve Versay / Çağdaş Cansen Korkmazı ; Nilüfer Şahin {2018 - 4 / 4, 62}
- [83] Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi / Kadri Kon ; M. Murat Taşar {2015 - 1 / 1, 79}
- [84] Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası / Servet Avşar ; Ahmet Şahin {2021 - 7 / 3, 335}
- [85] Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları / Emin Kurt - Mesut Güvenbaş ; Feyza Şekerci {2018 - 4 / 3, 86}
- [86] I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekatları (Hazırlık, Harekât, Netice) / Ü. Gülsüm Polat ; Mert Çabas {2022 - 8 / 3, 252}
- [87] Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk / Peter Tudebodus (Süleyman Genç -çev-) ; Muhammed Çort {2020 - 6 / 2, 153}
- [88] Bizans Yeni Roma İmparatorluğu / Cyril Mango ; Hümeysra Tüfekçi {2017 - 3 / 2, 12}
- [89] Bizans'ın Kadınları / Carolyn L Conner ; Hümeysra Tüfekçi {2018 - 4 / 2, 14}
- [90] Bizanslı Gözüyle Türkler / Georges Pachymeres ; Havva Elçioğlu {2021 - 7 / 3, 297}
- [91] Boğaziçi'nin Tarih Atlası / Sedat Bornovalı ; Talha Özdemir {2022 - 8 / 1, 23}
- [92] Bosanski Paşaluk: Postanak i Upravna Podjela [Bosna Paşalığı] / Hazim Şabanoviç ; Amina Lila {2019 - 5 / 1, 34}
- [93] Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506) / Hayrunnisa Alan ; Yağmur Çakan {2016 - 2 / 2, 7}
- [94] Bozkırın Yitik Çocukları Juan-juanlar / Kürşat Yıldırım ; Fatih Orta {2016 - 2 / 4, 10}
- [95] Budizm ve Orta Asya::Xuan Zang Seyahatnamesi / Gürhan Kırilen ; Zafer Saraç {2018 - 4 / 2, 6}
- [96] Bulanık/Kop: İnsan - Coğrafya - Tarih - Kültür / İrşad Sami Yuca ; Muhammed Kemaloğlu {2022 - 8 / 2, 179}
- [97] Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922) / İbrahim Kamil ; Murat Derin {2022 - 8 / 1, 78}
- [98] Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri / Paul Kennedy ; Kaan Budak {2020 - 6 / 4, 362}
- [99] Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925) / Kemal Arı ; Büşra Bulut {2017 - 3 / 1, 87}
- [100] Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri / İbrahim Duman ; Gülseri Okudan {2020 - 6 / 2, 147}
- [101] Büyük Yalan / Şükrü Server Aya ; Ayşe Kandemir {2018 - 4 / 1, 78}
- [102] Cambridge Savaş Tarihi / Geoffrey Parker (ed) ; Gökhan Alaz {2018 - 4 / 3, 13}
- [103] Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı / Nevzat Artuç ; Caner Asal {2022 - 8 / 4, 314}
- [104] CHP ve Taşra (1930-1950): Akdeniz Bölgesi / Cemil Koçak ; A. Yavuz Ergun {2020 - 6 / 1, 101}
- [105] Cicero: Roma'nın En Büyük Politikacısının Hayatı ve Dönemi / Anthony Everitt (Yunus Emre Ceren -çev-) ; Dinçer Günay {2022 - 8 / 4, 276}
- [106] Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak / Mehmet Beşikçi ; Sinan Tezel {2020 - 6 / 1, 76}
- [107] Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe / David Nicolle ; Mesut Uyar {2015 - 1 / 1, 9}
- [108] Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950) / Selçuk Ural - Nebahat Oran Arslan ; Salih Başkutlu {2017 - 3 / 4, 74}
- [109] Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü / Halil Berktaş ; Hasan Hüseyin Tohumcu {2020 - 6 / 1, 96}
- [110] Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları İndeksi / Kemal Arı ; {2017 - 3 / 3, 90}
- [111] Çağrı Bey: Selçukluların Kuruluş Hikayesi / Cihan Piyadeoğlu ; Ali Can Tekinay {2017 - 3 / 2, 15}
- [112] Çanakkale Savaşı: Deniz, Kara Savaşları ve Cephe Gerisi (1915) / Nuri Balcı ; Coşkun Yıldırım {2019 - 5 / 3, 263}
- [113] Çelik Kanatların Kırılışı / Muhittin Şimşek ; Akay Yüksel {2022 - 8 / 4, 328}
- [114] Çerkeslerin Kökeni / A. A. Namitok (R. Yu Namitokova - N. A. Neflyuşeva (drl)) ; Alfina Sibgatullina {2020 - 6 / 3, 242}
- [115] Çöl Kraliçesi / Janet Wallach (Püren Özgören -çev-) ; Yağmur Çakan {2016 - 2 / 4, 73}
- [116] Dalkavuklar Gecesi: Z Vitamini / Atsız ; Furkan Küçüktepe {2016 - 2 / 3, 83}
- [117] Darbeler Tarihi / Cemil Koçak ; Havva Yılmaz Nurcan {2017 - 3 / 2, 104}
- [118] Dedem Sultan Abdülhamid Han / Abdülhamid Kayıhan Osmanoğlu ; Yıldız Elkuş {2018 - 4 / 1, 57}
- [119] Defterimden Portreler / İlber Ortaylı ; Gizem Karabal {2021 - 7 / 3, 328}
- [120] Deniz Gücü: Okyanusların Tarihi ve Jeopolitik Önemi / James Stavridis (Nil Tuna - Varol Ataman (çev) ; Murat Çınar {2021 - 7 / 4, 417}
- [121] Deniz Gücü: Okyanusların Tarihi ve Jeopolitik Önemi / James Stavridis (Nil Tuna - Varol Ataman (çev) ; Murat Çınar {2021 - 7 / 4, 444}
- [122] Derin Cinayetler / İsmail Akbal ; Fatmanur Abay {2016 - 2 / 1, 108}
- [123] Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400) / Haşim Şahin ; Muhammed Çort {2021 - 7 / 4, 398}

- [124] Deryadaki Ateş Barbaros Hayrettin / Hüseyin Serdar Tabakoğlu ; Faruk Bakacak {2019 - 5 / 2, 105}
- [125] Deus Adiuva! XI-XII. yy. Anadolusunda Norman Şövalyeleri / ; Alfina Sibgatullina {2020 - 6 / 2, 150}
- [126] Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim / Halil İnalçık ; Ferhunde Çiğdem Aydoğdu {2017 - 3 / 3, 6}
- [127] Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Köprülüler Devri / Halil İnalçık ; Ferhunde Çiğdem Aydoğdu {2017 - 3 / 1, 37}
- [128] Devletle Başa Çıkmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720 (İnceleme) / Suraiya Faroqhi (Hamide Koyukan Bejsovec -çev-); Metin Aydar {2018 - 4 / 2, 80}
- [129] Die "Nachrichtenstelle für den Orient" im Kontext globaler Verflechtungen (1914-1921) Strukturen-Aktuere-Diskurse [Global Etkileşimler Bağlamında Şark İstihbarat Birimi: Yapılar, Aktörler, Diskur Analizi] / Samuel Krug ; Mustafa Gencer {2021 - 7 / 3, 340}
- [130] Documents Diplomatique Affaires de Macedoine 1902 [Makedonya Meselesi Diplomatik Belgeler (1902)] / ; Gassim Ibrahim {2017 - 3 / 3, 34}
- [131] Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım / Yücel Öztürk (ed) ; Fatih Orta {2015 - 1 / 1, 23}
- [132] Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu (1289-1291) / Ricoldus de Monte Crucis (Ahmet Deniz Altunbaş -çev-); Kübra Yılmaz {2019 - 5 / 2, 95}
- [133] Doğunun Kalbine Seyahat / Süleyman el-Tacir (Ramazan Şeşen -çev-); Zafer Saraç {2016 - 2 / 4, 26}
- [134] 93 Harbi'nde Deniz Harekâtı / Evren Mercan ; İbrahim Ege Akşahin {2022 - 8 / 2, 148}
- [135] Drina Köprüsü (İnceleme) / Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif (Ali Cançelik -çev-); Tuğrul Oğuzhan Yılmaz {2017 - 3 / 4, 100}
- [136] Düne Kadar Dünya / Jared Diamond ; Fatih Erbaş {2020 - 6 / 3, 245}
- [137] Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş / Immanuel Wallerstein (Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy -çev-); Abdullah Köktürk {2016 - 2 / 4, 30}
- [138] Dünya Tarihi ve Siyaset / Huricihan İslamoğlu ; Ozan Bozkurt {2022 - 8 / 2, 103}
- [139] Dünya Tarihinde Askerî Strateji / Jeremy Black (Bestami S. Bilgiç -çev-); Muharrem Selçuk Ünal {2022 - 8 / 4, 340}
- [140] Dünya Tarihinde Orta Asya / Peter B. Golden (Yahya Kemal Taştan -çev-); Zafer Saraç {2017 - 3 / 1, 16}
- [141] Dünyada Tarihçiliğin Gündemi / Ahmet Şimşek (ed) ; Can Tankut Esmen {2021 - 7 / 4, 410}
- [142] Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması / Maurus Reinkowski ; Gülsün Kızılağıl {2018 - 4 / 4, 28}
- [143] Elveda Güzel Vatanım: Devletin derinlikleri, toprağın derinliklerinden daha karanlıktır (İnceleme) / Ahmet Ümit ; Mustafa Gencer {2017 - 3 / 1, 131}
- [144] Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri / Jeremy Salt ; Sait Karaduman {2016 - 2 / 1, 67}
- [145] Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi / Hugh Kennedy (Ayşenur Demir -çev-); Orhun Küskü {2022 - 8 / 2, 98}
- [146] Enver / Murat Bardakçı ; Erol Akcan {2016 - 2 / 2, 71}
- [147] Enver Paşa Baştan Sona Bir Hayat / Mehmet Mert Çam ; Ceylan Mirhan {2019 - 5 / 2, 136}
- [148] Enver Paşa ve Dönemi / Arslan Tekin ; Tuğrul Oğuzhan Yılmaz {2016 - 2 / 4, 51}
- [149] Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü / Nurten Kutsal (haz) ; Eyüp Yılmaz {2016 - 2 / 4, 56}
- [150] Ergenekon'dan Kağanlığa-Türk Model Devleti Gök Türkler / Ahmet Taşağıl ; Sıla Güney {2017 - 3 / 2, 6}
- [151] Ertuğrul Sancağı (1900-1918) / Halim Demiryürek ; Mehmet Topal {2016 - 2 / 1, 35}
- [152] Erzurum ve Erzincan'ın Kuruluşu / Kazım Karabekir ; Fatih Yusuf Tanuğur {2021 - 7 / 1, 65}
- [153] Erzurum'un Yüzleri: Cevat Dursunoğlu / Tolga Başak ; Okan Can Yılmaz {2017 - 3 / 3, 57}
- [154] Erzurum'un Yüzleri: Derviş Ağa / Hüseyin Yurttaş ; Pelin Divrik {2017 - 3 / 3, 14}
- [155] Esaretten Vaftize / Leyla Coşan - Stephan Theilig ; Furkan Ali Sevim {2020 - 6 / 2, 159}
- [156] Esir Bir İngiliz Doktorun Kütü'l-Amare Anıları / William Collis Spackman (Derin Türkömer -çev-); Burak Gedik {2019 - 5 / 2, 159}
- [157] Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar / Yaşar Çoruhlu ; Burak Sarıcı {2017 - 3 / 1, 11}
- [158] Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi (İnceleme) / Polat Safi ; İsmail Küçükkinç {2021 - 7 / 1, 95}
- [159] Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler / Ali Fuat Bilkan ; Recep Kul {2021 - 7 / 3, 324}
- [160] Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler / Ali Fuat Bilkan ; Yunus Aktı {2017 - 3 / 1, 50}
- [161] Fatih ve Fetih Fatih Sultan Mehmet / Mithat Cemal Kuntay ; Hilal Caner {2019 - 5 / 1, 31}
- [162] Fetih ve Kıyamet (1453) / Feridun M. Emecen ; Fatma Özgün {2021 - 7 / 3, 318}

- [163] Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914) / Ömer Tellioglu ; Nevrez Kartal {2020 - 6 / 2, 211}
- [164] Gavur Mümin: Gazi Paşa'nın Casusu / Yaşar Aksoy ; Kübra Öztürk {2021 - 7 / 3, 360}
- [165] Gayrinizami Harp: Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913) / Ali Güneş ; Gülhatun Alibaşoğlu {2022 - 8 / 1, 49}
- [166] Gazi Mustafa Kemal Atatürk / İlber Ortaylı ; Kaan Akın {2021 - 7 / 1, 68}
- [167] Gazi Mustafa Kemal Atatürk / İlber Ortaylı ; Nilüfer Şahin {2018 - 4 / 3, 94}
- [168] Gazi Mustafa Kemal Atatürk / İlber Ortaylı ; Recep Kul {2019 - 5 / 2, 133}
- [169] Gazi Mustafa Kemal Atatürk / İlber Ortaylı ; Umut Ulutaş {2018 - 4 / 4, 77}
- [170] Gelenek ve Modernitede Denge Sultan II. Abdülhamid / Necmettin Alkan ; İlker Türk {2019 - 5 / 2, 126}
- [171] Gelibolu Savunması: Bir Karargâh Çalışması / George Smith Patton (İsmail Hakkı Yılmaz (çev) ; İsmail Akgün {2019 - 5 / 2, 150}
- [172] General Kemal Balıkesir'in Kuva-yı Milliye ve İstiklal Savaşı Hatıraları / Merve Üner (haz) ; Hümeysra Tüfekçi {2020 - 6 / 4, 411}
- [173] Gerçek ile Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikâyesi / Y. Hakan Erdem ; Sibel Yalı {2017 - 3 / 3, 46}
- [174] God's Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World / Alan Mikhail ; Nejla Doğan {2021 - 7 / 2, 151}
- [175] Göç ve Diplomasi Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid / Musa Gümüş ; Rabia Köse {2019 - 5 / 4, 302}
- [176] Gökbörü'nün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında / Ahmet Taşağıl ; Gülseri Okudan {2018 - 4 / 1, 6}
- [177] Gölge ve Hayaller Şehrinde / Murat Gülsoy (Mustafa Çevikoğan - Faruk Duman -ed-) ; Muhammed Haşim Başer {2022 - 8 / 3, 256}
- [178] Güç ve Diplomasi: Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid / Musa Gümüş ; Rabia Yüksel {2020 - 6 / 1, 39}
- [179] Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi / Özgür Türker ; Alp Atakan Eryılmaz {2020 - 6 / 4, 366}
- [180] Hacılar ve Sultanlar (1517-1638) / Suraiya Faroqi ; Büşra Bulut {2017 - 3 / 2, 30}
- [181] Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü / Murat Bardakçı ; Mehmet Çam {2016 - 2 / 1, 55}
- [182] Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu / Lale Uçan ; Serra Çoban {2022 - 8 / 1, 81}
- [183] Halil İnelcık'ın Merceğinden Osmanlı / Halil İnelcık ; Samet Akpınar {2018 - 4 / 2, 23}
- [184] Handbook of Turkish Army, 1916 [Türk Ordusu El kitabı, 1916] / ; Doğan Üstüntaş {2016 - 2 / 1, 74}
- [185] Harbiyede Bir Osmanlı Ermenisi: Mülazım-ı Sani Sürmenyan'ın Savaş ve Tehcir Anıları / Kalusd Sürmenyan (Yaşar Tolga Cora -çev-) ; Nazlıcan Kübra Fırat {2017 - 3 / 1, 69}
- [186] Haremın Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat / Ali Akyıldız ; Alper Kandemir {2018 - 4 / 1, 23}
- [187] Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri (1928-1935) / Sinan Ateş - Yücel Namal - Muhibbe Erdoğan ; Beyza Köse {2020 - 6 / 1, 88}
- [188] Hasta, Doktor ve Devlet Osmanlı Modern Tıbbında Hastalıkta Mücadelenin Bitmemiş Hikayeleri / Rüya Kılıç ; M. Haki Yakar {2021 - 7 / 2, 182}
- [189] Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler / Ayşe Atıcı Arayancan ; Fatma Betül Güler {2020 - 6 / 3, 249}
- [190] Haşhaşiler: Gizli Bir Örgütün Tarihi / Heinz Halm (Atilla Dirim -çev-) ; Ümit Çalışkan {2021 - 7 / 2, 134}
- [191] Hatıralarım / Yusuf Akçura ; Mehmet Aktaş {2016 - 2 / 3, 44}
- [192] Healing The Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey (1914-1939) [İyileşen Millet: Türkiye'de Harp Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939] / Yücel Yanıkdağ ; Mesut Uyar (Sümeyye Esra Saygılı -çev-) {2016 - 2 / 2, 86}
- [193] Her Yönüyle Kâzım Karabekir / Oğuz Çetinoğlu - Mehmet Şedi Polat ; Ali Can Tekinay {2018 - 4 / 2, 75}
- [194] Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken I: Şam-Maan Hattı / Auler Paşa ; Hümeysra Tüfekçi {2019 - 5 / 4, 316}
- [195] Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken I: Şam-Maan Hattı / Auler Paşa (Eşref Bengi Özbilen -çev-) ; Elif Çelik {2018 - 4 / 1, 67}
- [196] Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar / Tufan Buzpınar ; Hümeysra Tüfekçi {2017 - 3 / 3, 27}
- [197] Hilal ve Haç Kavgası / Çerkeş Şeyhi-Zâde Halil Hâlid Bey (Gazanfer Şahin -çev-) ; Enes Güner {2022 - 8 / 1, 57}
- [198] Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı / İlber Ortaylı ; Ali Can Tekinay {2017 - 3 / 3, 11}
- [199] Hulefâ-yı Râşidin Devri / Mustafa Fayda ; Fatih Erbaş {2015 - 1 / 1, 5}
- [200] Irkçılığın Tarihi / Christian Geulen (Simin Şahin -çev-) ; Tarık Yaldırak {2022 - 8 / 4, 324}
- [201] İbn Cübeyr Seyahatnamesi / Ramazan Şeşen (çev) ; Talha Özdemir {2021 - 7 / 3, 308}
- [202] İbn Fadlan Seyahatnamesi / İbn Fadlan (Ramazan Şeşen -çev-) ; Onur Köse {2019 - 5 / 4, 285}
- [203] İdealist İttihatçı Bir Muallim Selim Sırrı Tarcan (Hatırat) / Erhan Çifci (haz) ; Kadir Kaan Güler {2017 - 3 / 4, 52}

- [204] İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826) / Fatih Yeşil ; Gülsün Kızılağıl {2019 - 5 / 2, 111}
- [205] İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler / Alfina Sıbgatullina (Zümrüt Şirinova Emiroğlu -çev-) ; Mehmet Demirci {2016 - 2 / 1, 46}
- [206] II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909) / Nursal Kumaş ; Muhammed Kemaloğlu {2022 - 8 / 4, 298}
- [207] II. Abdülhamid Dönemi İlköğretimde Ahlak Eğitimi / Ahmet Vurgun ; Haşan Hüseyin Tohumcu {2020 - 6 / 3, 290}
- [208] İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası / Nesrin Sariahmetoğlu - İlyas Kemaloğlu (yay.haz) ; Ayten Çelebi {2017 - 3 / 2, 94}
- [209] II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi / Mehmet Kaan Çalen ; Tuba Temel {2017 - 3 / 2, 70}
- [210] II. Meşrutiyetin İlanında Halk Unsuru / İsmail Küçükkinç ; Ömer Şerif Turan {2017 - 3 / 2, 57}
- [211] İlk Oğuzlar: Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar / Osman Karatay ; Serdar Gezer {2018 - 4 / 1, 10}
- [212] İlk Türk Akademisi Encümen-i Daniş / Ali Akyıldız ; Fatih Erbaş {2021 - 7 / 1, 34}
- [213] İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet / İlber Ortaylı ; Merve Nur Akbay {2019 - 5 / 3, 270}
- [214] İmparatorluk Britanya'nın Dünyayı Biçimlendirmesi / Niall Ferguson, (Nurettin Elhüseyni -çev-) ; Hakan Şahin {2016 - 2 / 2, 25}
- [215] İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları - III / Abdülkadir Özcan ; Çağla Özen {2019 - 5 / 1, 48}
- [216] İmparatorluk Oyunları- Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar / Norman Stone ; Bekir Hakan Sunguroğlu {2019 - 5 / 1, 51}
- [217] İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması (1908-1918) / Michael A. Reynolds (Yücel Aşıkoğlu -çev-) ; Mehmet Şerif Mahmutoğlu {2018 - 4 / 3, 59}
- [218] İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı / İsmail Köse ; Ahmet Cengiz Karagöz {2018 - 4 / 2, 56}
- [219] İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı / İsmail Köse ; Sinan Tezel {2019 - 5 / 2, 154}
- [220] İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923 / Bilal Şimşir ; Ahmet Gençal {2018 - 4 / 4, 67}
- [221] İnsanlığın Ölümle İmtihani: Mikrop, Salgın ve Toplum / Orhan Kılıç ; Zafer Saraç {2022 - 8 / 2, 108}
- [222] İpek Yolu: Batı Merkezli Tarih Yazımına Tam Bir Panzehir: Alternatif Dünya Tarihi (Orijinal Adı: Times Literary Supplement / Peter Frankopan (Mengü Ülmen -çev-) ; Gülseri Okudan {2018 - 4 / 2, 9}
- [223] İpek Yolu: Batı Merkezli Tarih Yazımına Tam Bir Panzehir: Alternatif Dünya Tarihi (Orijinal Adı: Times Literary Supplement) / Peter Frankopan (Mengü Ülmen -çev-) ; Alper Kandemir {2019 - 5 / 3, 213}
- [224] İran / Fahrettin Şevket (Derya Örs -haz-) ; Ahmet Şahin {2019 - 5 / 4, 298}
- [225] İran ile Turan / Osman Karatay ; Erhan Karaoğlan {2016 - 2 / 4, 22}
- [226] İran'da İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri / Mehmet Mert Çam ; Hasan Dede {2016 - 2 / 4, 76}
- [227] İran'da İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri / Mehmet Mert Çam ; Sibel Çoban {2019 - 5 / 2, 176}
- [228] İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler / Bahriye Üçok ; Caner Asal {2020 - 6 / 2, 126}
- [229] İslami Fetihden Gırmata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi / Abdurrahman Ali Hacci (Kadir Kınar -çev-) ; İsmail Akgün {2019 - 5 / 1, 22}
- [230] İsrail'de Çatışan Kimlikler Filistinliler ve Yahudiler / Tuğçe Ersoy Ceylan ; Merve Savaş {2021 - 7 / 2, 227}
- [231] İstanbul Dârülmuallimini (1848-1924) / Uğur Önal - Toğay Seçkin Birbudak ; Fatih Akman {2015 - 1 / 1, 65}
- [232] İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti / Hagop Baronyan (Paris Hilda Teller Babek -çev-) ; Mevlüt Kaya {2017 - 3 / 2, 37}
- [233] İstanbul Mektupları / Fatih Kerimî (Fazıl Gökçek -yay.haz-) ; Erhan Cifci {2015 - 1 / 1, 91}
- [234] İstanbul'da Bir İngiliz Tercümanın Hatıraları, 1899-1922: Abdülhamid Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar / ; Ragıp Reis {2016 - 2 / 1, 39}
- [235] İstanbul'un İlkleri / Süleyman Faruk Göncüoğlu ; Fatıma Hilal Bicil {2021 - 7 / 3, 363}
- [236] İsyân Günlerinde İstanbul: Bir Arkeoloğun Gözünden 31 Mart İsyanı / W. M. Ramsay (Gökçenur Şehirli Kürcüoğlu -çev-) ; Burhan Budak {2021 - 7 / 1, 48}
- [237] İtiyat Zabiti Münim Mustafa'nın Harp Hatıraları Kanal Seferi'nden Çanakkale'ye / Ahmet Yurttakal ; Barış Kılıç {2019 - 5 / 3, 252}
- [238] İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913) / Aykut Kansu (Selda Somuncuoğlu -çev-) ; Talha Burak Ünlü {2017 - 3 / 3, 42}
- [239] İttihat Terakki ve Atatürk / Alaattin Uca ; Erol Akcan {2020 - 6 / 4, 414}
- [240] İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları / Erol Akcan ; Salih Başkutlu {2016 - 2 / 2, 89}

- [241] İttihat ve Terakki: Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe / Samih Nafiz Tansu ; M. Mert Çam {2016 - 2 / 4, 65}
- [242] Jön Türklük ve Kemalizm Kıskaçında İttihadçılık / İsmail Küçükkılınç ; Hasip Saygılı {2016 - 2 / 2, 81}
- [243] Jön Türklük ve Kemalizm Kıskaçında İttihadçılık / İsmail Küçükkılınç ; Nevrez Kartal {2020 - 6 / 3, 307}
- [244] Jön Türklük ve Kemalizm Kıskaçında İttihadçılık / İsmail Küçükkılınç ; Samet Özdemir {2021 - 7 / 4, 461}
- [245] Jön Türklük ve Kemalizm Kıskaçında İttihadçılık / İsmail Küçükkılınç ; Tuğrul Yılmaz {2016 - 2 / 3, 40}
- [246] Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhı”: 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim (İnceleme) / Mustafa Gencer ; Salih Başkutlu {2017 - 3 / 3, 77}
- [247] Kadın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası / Selçuk Düğür ; Muhittin Yenikeyeci {2015 - 1 / 1, 19}
- [248] Kadınlar ve Cadılar / Pınar Ülgen ; Fatma Betül Güler {2020 - 6 / 2, 156}
- [249] Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti’nde Velihtlik Kurumu / Ruhat Alp ; Salih Başkutlu {2020 - 6 / 2, 162}
- [250] Kafkas İslam Ordusu Yitik Neslin Hikayesi / Abdulhamit Avşar ; Şule Zengin {2019 - 5 / 3, 246}
- [251] Kamanıçe Kuşatması: 1672 / Kahraman Şakul ; Abdülkerim Şimşek {2022 - 8 / 2, 127}
- [252] Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları / Mehmet Öz ; Emre Özdemir {2017 - 3 / 4, 25}
- [253] Kara Kemal “Küçük Efendi” / Mehmet Mert Çam ; Ceylan Mirhan {2018 - 4 / 2, 53}
- [254] Karabekir’in Kavgası: İlk Defa Yayınlanan Belgelerle / Cemil Koçak ; Ahmet Cengiz Karagöz {2017 - 3 / 4, 69}
- [255] Karakoyunlular Tarihi / Mehmet Fatih Bekirhan ; Zafer Saraç {2022 - 8 / 3, 206}
- [256] Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları: Çanakkale ve Doğu Cepheleleri, 1915-1919 / Evangelia Achladi (yay.haz) ; Alihan Çetiner {2018 - 4 / 3, 68}
- [257] Karikatürlerle Oryantalizm Avrupa’nın Türk ve Türkiye Algısı / Necmettin Alkan ; Merve Savaş {2019 - 5 / 2, 118}
- [258] Karlsbad’da Geçen Günlerim / Mustafa Kemal Atatürk (Selma Günaydın -haz-) ; Didem Konya {2019 - 5 / 4, 320}
- [259] Katibinin Gözünden Sultan Selahaddin Eyyübi / İbn Şeddad (Aydın Usta -çev-) ; Gülseri Okudan {2021 - 7 / 4, 388}
- [260] Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına / Khaled Fahmy (Abdullah Yılmaz -çev-) ; Osman Çelebi {2022 - 8 / 2, 144}
- [261] Kazım Karabekir’in Siyasi Faaliyetleri / Zeynel Abidin Polat ; Mücahit Demir {2020 - 6 / 3, 323}
- [262] Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine / Cemal Kafadar ; Ali Mıynat {2018 - 4 / 3, 24}
- [263] Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine / Cemal Kafadar ; Mehmet Çağlar Öztürk {2018 - 4 / 4, 9}
- [264] Keşifler ve Coğrafya / Nazan Karakaş Özü ; Alper Yavuz {2019 - 5 / 1, 38}
- [265] Kıbrıs Barış Harekatı: TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması) / Özhan Bakkalbaşoğlu ; Murat Açmüz {2021 - 7 / 2, 239}
- [266] Kıbrıs Türkünün Milli Mücadelesi / Emine Somek ; Fatma Çalik Orhun {2017 - 3 / 3, 61}
- [267] Kıbrıs’tan Geçen Beyaz Ruslar / Elnur Ağayev ; Alfin Sibgatullina {2017 - 3 / 3, 51}
- [268] Kırgızlar ve Kıpçaklar, IX. Asrın Yarısından XVI. Asra Kadar Kırgızlar ve Kıpçakların Etno-siyasi İlişkileri / Mehmet Kıldiroğlu ; Abdrasul İsakov {2016 - 2 / 1, 7}
- [269] Kırım Harbi’nde Silistre Müdafaası / Ferik Ahmed Muhtar Paşa (G. Yıldız - F. Tetik -haz-) ; Serkan Er {2015 - 1 / 1, 39}
- [270] Kırım Savaşı’ı Öncesinde Osmanlı Ordusu Organizasyon ve Savaş Gücü / Charles Alexandre De Challaye (Özgür Yılmaz -çev-) ; Hakkı Öz {2020 - 6 / 4, 381}
- [271] Kısa Almanya Tarihi / James Hawes (Yavuz Alogan -çev-) ; Tamercan Çağlar {2019 - 5 / 3, 223}
- [272] Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi / İlkin Başar Özal ; Büşra Ünsür {2018 - 4 / 3, 65}
- [273] Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi / İlkin Başar Özal ; Sinan Tezel {2019 - 5 / 1, 66}
- [274] Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi / İlkin Başar Özal ; Zafer Tansoy {2018 - 4 / 4, 57}
- [275] Kısa Türkiye Tarihi / Sina Akşin ; Hümeysra Tüfekçi {2019 - 5 / 3, 249}
- [276] Kıyamet Koptuğunda: Hasan Cevdet Bey’in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü / Mutlu Karakaya (haz) ; Ömer Kurt {2016 - 2 / 3, 67}
- [277] Kızıl Elma / Orhan Şaik Gökay ; Salih Akın {2018 - 4 / 4, 21}
- [278] Kızıldeliler Nasıl Yok Edildi? / Bartolome de Las Casas ; Esengül Argun {2021 - 7 / 2, 144}
- [279] Klasik Dönem Yazarlarında Roma Kadınının Tasviri / Serap Gür Kalaycıoğulları ; Hüseyin Üreten {2018 - 4 / 3, 19}
- [280] Kliski Sandzak [Kilis Sancağı Kuruluşundan Girit Savaşı’nın Başlangıcına Kadar (1537-1645 Yılları)] / Fazileta Hafizović ; Okan Büyüktapu {2021 - 7 / 3, 315}
- [281] Komitacı, BJK’nin Kurucusu Fuat Balkan’ın Anıları / Turgut Gürer (yay,haz) ; İ. Kamil Öztürk {2016 - 2 / 3, 52}

- [282] Komitenin Kahramanı Enver Paşa / Mustafa Çolak ; Mehmet Batuhan Zorlu {2022 - 8 / 3, 248}
- [283] Kök Tengri'nin Çocukları / Ahmet Taşağıl ; Kaan Akın {2021 - 7 / 4, 385}
- [284] Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Dönemi) / Ahmet Taşağıl ; Yusuf Akbaba {2016 - 2 / 4, 13}
- [285] Kudüs Yolculuğu: Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye (1868-1869) / Mihail Macarov (Hüseyin Mevsim -çev-) ; Sümeyye Kuz {2016 - 2 / 2, 51}
- [286] Kudüs'ün Gölgesinde Eyyubi-Haçlı İlişkileri (1171-1250) (Savaş, Diplomasi ve Barış) / Ayşe Çekiç ; Mihriban Artan {2021 - 7 / 2, 131}
- [287] Kudüs'ün Melikesi: Haseki Sultan Vakfı (Kuruluşu, Yönetimi ve Mülkleri) / Zekeriya Kurşun - Ali İhsan Aydın (ed) ; Zafer Saraç {2022 - 8 / 4, 295}
- [288] Kudüs... Ey Kudüs / Larry Collins - Dominique Lapierre (Aydın Emeç -çev-) ; Ubeydullah Sevim {2018 - 4 / 1, 86}
- [289] Kur'an ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldu? / Tufan Gündüz ; Merve Nur Akbay {2019 - 5 / 1, 16}
- [290] Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) Cilt I / Ziya Göğem ; Amine Berra Bozkurt {2021 - 7 / 1, 75}
- [291] Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) Cilt I / Ziya Göğem ; Enis İçen {2021 - 7 / 3, 345}
- [292] Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) Cilt I / Ziya Göğem ; Filiz Özdemir {2019 - 5 / 4, 330}
- [293] Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) Cilt II / Ziya Göğem ; Melik Abay {2021 - 7 / 3, 350}
- [294] Kuşçubaşı Eşref / Benjamin Fortna (Selçuk Uygur -çev-) ; Murtaza Şahin {2019 - 5 / 2, 139}
- [295] Kut Almış Ordunun Zaferi Kutü'l-Amare / Erhan Çiftçi ; Beyza Erten {2020 - 6 / 1, 68}
- [296] Kutsal Metinlere Göre Çin Dinlerinde Kadın / Asife Ünal ; Esra Tekmen {2018 - 4 / 3, 10}
- [297] Kutü'l-Amâre'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa / Mehmet Emin Dinç ; Ebubekir Özger {2018 - 4 / 3, 75}
- [298] Kutü'l Amare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa / Mehmet Emin Dinç ; Özgür Uysal {2018 - 4 / 4, 50}
- [299] Kutü'l-Amare / Erhan Çifci ; Ümit Çalışkan {2018 - 4 / 1, 74}
- [300] Kutü'l-Amare (1916): Olaylar, Hatıralar, Olaylar / Mehmet Yaşar Ertaş - Hacer Kılıçaslan ; Furkan Ali Sevim {2020 - 6 / 1, 71}
- [301] Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları (İnceleme) / Erhan Çifci (yay.haz) ; İrfan Paksoy {2016 - 2 / 1, 147}
- [302] Kutü'l-Amare Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916) / Nikolas Gardner ; Oğuzhan Gürsoy {2018 - 4 / 4, 53}
- [303] Kutü'l-Amare: Olaylar Hatıralar Raporlar / Mehmet Yaşar Ertaş - Hacer Kılıçaslan ; Gizem Karabal {2021 - 7 / 1, 62}
- [304] Kuva-yı Milliyecilikten Valiliğe İbrahim Ethem Akıncı / İsmail Oğuz ; Bünyamin As {2019 - 5 / 4, 341}
- [305] Kuvvetler Ayrılığı Olmayınca Otoriter Demokrasi / Taha Akyol ; Ahmet Cengiz Karagöz {2021 - 7 / 4, 470}
- [306] Küllerinden Doğan Operasyon: Anka Projesi / Yaşar Onay ; Muhittin Yenikeçeci {2018 - 4 / 1, 89}
- [307] L'Empire Ottoman, Étude Géographique et Statistique [Osmanlı İmparatorluğu, İstatistik ve Coğrafi Çalışma] / W. Kellner (Léon Clugnet -çev-) ; Gassim Ibrahim {2017 - 3 / 1, 53}
- [308] La Question Macédonienne [Makedonya Meselesi] / Joseph Aulneau ; Gassim Ibrahim {2017 - 3 / 2, 48}
- [309] Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi (1917-1929) / Edward Hallett Carr (Levent Cinemre -çev-) ; Abdullah Köktürk {2017 - 3 / 4, 59}
- [310] Liberalizmden Sonra / Immanuel Wallerstein (Erol Öz -çev-) ; Abdullah Köktürk {2017 - 3 / 2, 25}
- [311] Malazgirt Muharebesi, İslamın Simgesi Malazgirt Muharebesi / Carole Hillenbrand, (Mehmet Morali-çev-) ; Fatih Orta {2016 - 2 / 2, 13}
- [312] Malta Seyahatnamesi el-Vasıta fi Ma'rifeti Ahvali Malta / Ahmet Faris eş-Şıdyak (Ömer İshakoğlu - Uğur Boran -çev-) ; Zafer Saraç {2019 - 5 / 4, 309}
- [313] Manastır: Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876) / H. Baha Öztunç ; Feride Sağlam {2022 - 8 / 3, 231}
- [314] Manastır: Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876) / Hüseyin Baha Öztunç ; Serdal Demiral {2021 - 7 / 2, 191}
- [315] Manisa Milletvekilleri Üzerine Bir Analiz (1920-2015) / Nurettin Gülmez ; Bünyamin As {2020 - 6 / 1, 92}
- [316] Mareşal Ahmet İzzet Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı / Metin Ayışığı ; Sait Karaduman {2016 - 2 / 4, 40}
- [317] Medeniyetler ve Şehirler / Ahmet Davutoğlu ; Elif Fatma Bahadır {2017 - 3 / 1, 62}
- [318] Medici Ailesi: Rönesans Çağında Bankacılık, Siyaset ve Sanat / Tim Parks (Cem Demirkan -çev-) ; Rümeyza Toğantimur {2022 - 8 / 2, 120}
- [319] Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa / Süleyman Beyoğlu ; Ahmet Faruk Bakacak {2018 - 4 / 3, 71}
- [320] Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa / Süleyman Beyoğlu ; Alper Kandemir {2018 - 4 / 2, 61}
- [321] Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında / M. Uğur Derman ; Fatih Erbaş {2016 - 2 / 1, 112}

- [322] Mehmet Zekai'nin Kaleminden İsyân Günlerinde Bolu / Hamdi Birgören ; Bünyamin As {2018 - 4 / 4, 72}
- [323] Mekteb-i Sultani / Vahdettin Engin ; Ömer Karabayır {2021 - 7 / 2, 188}
- [324] Mektuplar: 2 / Sâmîha Ayverdi - Annemarie Schimel (Didem Havlioglu - Samiha Uluant -haz-) ; Fatma Kurt {2022 - 8 / 4, 332}
- [325] Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876-1923) / Alev Duran ; Özgür Erdinç {2020 - 6 / 3, 274}
- [326] Military Effectiveness: The First World One, New Edition / Allan R. Millett - Williamson Murray (ed) ; Cemal Candan {2016 - 2 / 3, 61}
- [327] Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi / Bayram Sakallı ; Mustafa Halil Aydın {2020 - 6 / 1, 81}
- [328] Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları / Sadri Maksudi Arsal ; Büşra Muratoğlu {2021 - 7 / 1, 87}
- [329] Mimar Sinan'ın İzinde / Rifat Osman ; Hilal Caner {2019 - 5 / 2, 108}
- [330] Modern Avrupa Tarihini Yeniden Düşünmek: Aydınlanmadan 19. Yüzyıl Sonuna / Fatih Durgun ; Fatma Tuğba Nazıroğlu {2022 - 8 / 3, 225}
- [331] Modern Dünya Sistemi / Immanuel Wallerstein (Latif Boyacı -çev-) ; Abdullah Köktürk {2016 - 2 / 1, 12}
- [332] Modern Dünya Sistemi, Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi (1730-1840) / Immanuel Wallerstein, (Latif Boyacı -çev-) ; Abdullah Köktürk {2016 - 2 / 2, 18}
- [333] Modern Dünya Sistemi: 1, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa / Immanuel Wallerstein (Latif Boyacı -çev-) ; Abdullah Köktürk {2015 - 1 / 1, 13}
- [334] Modern Dünya Sistemi: Merkezci Liberalizmin Zaferi (1789-1914) / Immanuel Wallerstein (Latif Boyacı -çev-) ; Abdullah Köktürk {2016 - 2 / 3, 19}
- [335] Modern Ortadoğu Tarihi, 1453 - 2015 / James L. Gelvin ; Muhittin Yenikeçeci {2016 - 2 / 4, 35}
- [336] Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913) / Ahmet Emin Yalman (Birgen Keşoğlu -çev-) ; Ebru Akarsu {2019 - 5 / 2, 130}
- [337] Modernleşen Türkiye'nin Tarihi / Erik Jan Zürcher ; Kübra Nur Kapçık {2019 - 5 / 2, 173}
- [338] Moğol İstilasına Kadar Türkistan / Vasilis Vlademiroviç Berthold (Hakkı Dursun Yıldız -haz-) ; Ömür Orak {2022 - 8 / 1, 20}
- [339] Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk, / Plano Carpini (Ergin Ayan -çev-) ; Rumeysa Kablan {2019 - 5 / 3, 207}
- [340] Moltke'nin Türkiye Mektupları / Helmuth Von Moltke (Hayrullah Örs (çev) - Ahmet Örs -ed-) ; Bekir Hakan Sunguroğlu {2019 - 5 / 3, 226}
- [341] Muhbir: Osmanlı Basınının Sivri Dili / Necati Çavdar ; Serdal Demiral {2021 - 7 / 1, 38}
- [342] Mustafa Kemal Atatürk: Mücadelesi ve Özel Hayatı / İpek Çalışlar ; Mustafa Halil Aydın {2019 - 5 / 4, 349}
- [343] Musul Meselesi: Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925) / Zekeriya Türkmen ; Mehmet Çam {2016 - 2 / 3, 76}
- [344] Musulmanskiy Peterburg, İstorçeskiy Putevoditel-Jizn Musulman v Gorode na Neve i v Yego Okrestnostyah [Müslüman Şehir Petersburg, Tarihi Rehber] / R. I. Bekkin - A. N. Tagirjanova ; Alfina Sibgatullina {2017 - 3 / 1, 33}
- [345] Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme / Burak Samih Gülboy ; Mustafa Haki Yakar {2020 - 6 / 4, 370}
- [346] Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme / Burak Samih Gülboy ; Özer Şen {2020 - 6 / 4, 374}
- [347] Müslümanların Tarihi: Örnek Halifeler: Emevîler Dönemi / İhsan Süreyya Sırma ; Hasip Saygılı {2016 - 2 / 4, 16}
- [348] Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920) / Zekeriya Türkmen ; Gülhatun Alibaşoğlu {2022 - 8 / 4, 317}
- [349] Nachrichtendienstoffizier im Osmanischen Reich: Ernst Adolf Muellers Kriegseinsatz und Gefangenschaft im Vorderen Orient 1915-1919 Mit einer kritischen Edition seiner Erinnerungen [Birinci Dünya Savaşı Arefesinde Osmanlı Devleti'nde Alman İstihbarat Servisleri] [Alman İstihbarat Subayı Ernst Adolf Müller'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görev ve Esaret Günlüğü (1915-1919) ve Hatıratın Edisyon Kritiği] / Oliver Stein ; Mustafa Gencer {2020 - 6 / 4, 398}
- [350] Nasuhzade Ali Paşa ve Rum İsyanı / Zekeriya Kurşun ; Bilal Yavaş {2022 - 8 / 1, 45}
- [351] Nasuhzade Ali Paşa ve Rum İsyanı / Zekeriya Kurşun ; Hüseyin Selçuk {2021 - 7 / 4, 424}
- [352] Nations and States in Southeast Europe [Güneydoğu Avrupa'da Milletler ve Devletler] / ; Sibel Yalı {2016 - 2 / 4, 86}
- [353] Nations:History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism [Milletler: Siyasî Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökleri] (İnceleme) / Azar Gat ; İskender Öksüz {2016 - 2 / 1, 123}
- [354] Naziler ve Atatürk / Stefan Ihrig ; Çağatay Gönder {2016 - 2 / 4, 83}
- [355] Oçerki İstoriî Harezma i Vostoçnogo Deşt-i Kıpçaka v XI - naçale XIII V.V. [XI Yüzyıl.- XIII Yüzyıl Başı Harezme ve Doğu Deşt-i Kıpçak Tarihi Üzerine Denemeler] / D. M. Timohin - V. V. Tişin ; Alfina Sibgatullina {2019 - 5 / 1, 25}

- [356] Okulun Tarihi: Antik Çağ'dan Günümüze / Franz-Michael Konrad (Eda Kulaksız -çev-) ; Hanne Uçak {2022 - 8 / 3, 228}
- [357] On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs a Study in British Near Eastern Intelligence and Historical Analysis, c. 1900-1930 [Bağdat Yolu Üzerinde: İngiliz Yakın Doğu İstihbaratı ve Tarihsel Analizi Üzerine W. J. Childs'ın İzinde Bir Çalışma] / John Fisher ; Merve Özgenç {2018 - 4 / 2, 48}
- [358] 16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâşi'nin Nükûd Risalesi / Şeyma Akbayır ; Merve Katırcı {2022 - 8 / 3, 209}
- [359] 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad / Selim Deringil (Ayşen Anadol - Taciser Ulaş Belge -çev-) ; Hümeysra Tüfekçi {2018 - 4 / 1, 46}
- [360] 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire / Ömerül Faruk Bölükbaşı ; Dilara Pelister {2017 - 3 / 3, 24}
- [361] Operasyon: Mussolini / Selçuk Uygur ; Mücahit Demir {2021 - 7 / 1, 78}
- [362] Orta Çağ Avrupası'nda Gündelik Yaşam / Pınar Ülgen ; Beyza Atılğan {2022 - 8 / 3, 193}
- [363] Ortaçağ İnsanları / Eileen Power (İslam Kavas -çev-) ; Merve Tunçer {2022 - 8 / 1, 9}
- [364] Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem / Ahmet N. Özdal ; Gizem Musul {2019 - 5 / 4, 288}
- [365] Ortaçağ İslam Üstadları / Şeniz Yıldırım ; Gülseri Okudan {2021 - 7 / 1, 17}
- [366] Ortaçağ Kentleri / Henrie Pirenne ; Fatma Betül Güler {2020 - 6 / 4, 344}
- [367] Ortaçağ Tarihi / Ye. Agibalova - G. Donskoy (Çağdaş Sümer -çev-) ; Gizem Musul {2020 - 6 / 2, 140}
- [368] Ortaçağ Tarihi Nedir? / John H. Arnold (Kahraman Şakul -çev-) ; Barış Saday {2022 - 8 / 3, 203}
- [369] Osman'ın Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu: Mısır ve Çevre Tarihi / Alan Mikhail, (Seda Özdil -çev-) ; İrfan Akkoyun {2020 - 6 / 3, 264}
- [370] Osmaniye Araştırmaları I / Ümmügülsüm Candeğer - Huriye Emen (ed) ; Gizem Kocakılıç {2022 - 8 / 2, 111}
- [371] Osmaniye'de Fransız İşgali ve Milli Mücadele (Harp Raporlarına Göre) / Ebru Güher ; Gizem Kocakılıç {2021 - 7 / 4, 431}
- [372] Osmanlı - Rusya İlişkilerinde Abhazya / Zaza Tsurtsumia ; Aytül Develi {2019 - 5 / 3, 220}
- [373] Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi / Ali Akyıldız - Zekeriya Kurşun ; Doğan Üstüntaş {2015 - 1 / 1, 53}
- [374] Osmanlı Askeri Tarihi / Gültekin Yıldız (ed) ; Tamercan Çağlar {2018 - 4 / 1, 31}
- [375] Osmanlı Askeri Tarihi (İnceleme) / Mesut Uyar - Edward J. Erickson ; Zafer Özleblebici {2016 - 2 / 1, 137}
- [376] Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918) / Gültekin Yıldız (ed) ; Zafer Saraç {2018 - 4 / 3, 44}
- [377] Osmanlı Aşiret Mektebi / Tutku Akın ; Büşra Nur {2022 - 8 / 2, 155}
- [378] Osmanlı Balkanları'nın Son On Yılı / Mehmet A. Okar (Ahmet M. Okar (haz) ; Esmanur Eyüpoğlu {2020 - 6 / 1, 20}
- [379] Osmanlı Başkentinde Bir Levanten Semti Galata - Pera / Rinaldo Marmara ; Nur Banu Şimşek {2021 - 7 / 1, 30}
- [380] Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi 1724 İstanbul Antlaşması / Ensar Köse ; Hanife Özbek {2019 - 5 / 2, 122}
- [381] Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat / Gültekin Yıldız ; Mücahit Demir {2020 - 6 / 2, 203}
- [382] Osmanlı Devleti'nde Sağlık, Dilsiz ve Amaların Eğitimi ve Gündelik Hayatları / Hürü Sağlam Tekir ; Arzu Doğan {2022 - 8 / 2, 160}
- [383] Osmanlı Devleti'nde Sağlık, Dilsiz ve Amaların Eğitimi ve Gündelik Hayatları / Hürü Sağlam Tekir ; Fatıma Kübra Akyüz {2022 - 8 / 3, 243}
- [384] Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri / Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığraçan (Başak Ocak -yay.haz-) ; H. Murat Sönmez {2015 - 1 / 1, 49}
- [385] Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri / Yusuf Akçura ; Ümit Çalışkan {2018 - 4 / 4, 31}
- [386] Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi (Ayanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme) / Kemal H. Karpat ; Zeynep Şenyurt {2022 - 8 / 2, 135}
- [387] Osmanlı Donanması (1572-1923) / Daniel Panzac (Ahmet Maden - Sertaç Canpolat -çev-) ; Münevver Yıldırım {2020 - 6 / 3, 271}
- [388] Osmanlı Ermeni Basınında Venizelos (1910-1920) / Haçadur Nersesoğlu ; Talar Nersesoğlu {2022 - 8 / 2, 173}
- [389] Osmanlı Gayri Nizami Harp Doktrini / Ömer Fevzi Bey ; Zafer Tansoy {2019 - 5 / 1, 62}
- [390] Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları / Jane Hathaway (Gül Çağalı Güven -çev-) ; Bilal Yavaş {2022 - 8 / 3, 214}
- [391] Osmanlı Harekatı Günlüğü Yemen (1849) / Mustafa Hami ; Mustafa Halil Aydın {2019 - 5 / 3, 232}
- [392] Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı / Said Halim Paşa (Fatih Yücel -çev-) ; Mesut Can Akçay {2020 - 6 / 4, 405}
- [393] Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı / Said Halim Paşa (Fatih Yücel -çev-) ; Salih Akın {2019 - 5 / 4, 326}
- [394] Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu / İlber Ortaylı ; Esra Tekmen {2018 - 4 / 4, 39}

- [395] Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat / Mehrard Kia (Özgür Özol -çev-); Duygu Tanıdı {2016 - 2 / 3, 26}
- [396] Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876) / Roderic H. Davison (Osman Akinbay -çev-); Cansu Açıklol {2020 - 6 / 2, 196}
- [397] Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform-Babiâli (1789-1922) / Carter V. Findley (Ercan Ertürk -çev-); Demet Toksoy {2020 - 6 / 2, 177}
- [398] Osmanlı İmparatorluğunda Çingeneler (Orijinal. Adı: Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans) / Elena Marushiakova - Vesselin Popov (Bahar Tırnakçı -çev-); Dilek Kayışbacak {2017 - 3 / 1, 45}
- [399] Osmanlı İmparatorluğunun Askeri ve Siyasi Hazırlıkları ve Harbe Girişi / Cemal Akbay; Cemal Candan {2016 - 2 / 1, 61}
- [400] Osmanlı İstanbul'unun İki Asırlık Gayrimenkul Portresi (1500-1700) / Yasemin Çiftçi; Timuçin Tunç {2020 - 6 / 4, 357}
- [401] Osmanlı Mutasarrıfı Çapanoğlu Mahmut Celaleddin Beyin Hatıraları / Hakkı Acun - Abdulkadir Dündar (yay.haz), A. Yaşar Ocak (ed); Nursal Kumas {2016 - 2 / 1, 90}
- [402] Osmanlı Padişahları / Erhan Afyoncu; Nagihan Çataklı {2022 - 8 / 2, 130}
- [403] Osmanlı Sultanları / Theodoros Spandunis; Kübra Nur Kapçık {2017 - 3 / 4, 36}
- [404] Osmanlı Suriyesinde Bitmeyen Mücadele / Selim Han Yeniacı; Ümit Çalışkan {2017 - 3 / 4, 45}
- [405] Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Metinler / Arif Bilgin - M. Bedizel Aydın (ed); Ayşenur Oskan {2022 - 8 / 2, 123}
- [406] Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet / Halil İnalçık; Ahmet Cengiz Karagöz {2018 - 4 / 3, 32}
- [407] Osmanlı Toplumunda Aile / İlber Ortaylı; Hilal Acar {2018 - 4 / 3, 52}
- [408] Osmanlı Vampirleri: Söylenceler, Etkiler, Tepkiler / Salim Fikret Kırgı; Mustafa Halil Aydın {2019 - 5 / 1, 45}
- [409] Osmanlı ve Avrupa - Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri / Halil İnalçık; Yunus Emre Öz {2019 - 5 / 1, 28}
- [410] Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği / Tuncay Zorlu; Fatih Erbaş {2016 - 2 / 4, 47}
- [411] Osmanlı'da Devlet Ekonomi ve Batılılaşmadaki Yanlışlıklar / Mehmet Turgut; Fatma Betül Güler {2020 - 6 / 1, 46}
- [412] Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet / Halil İnalçık; Yunus Emre Öz {2018 - 4 / 1, 19}
- [413] Osmanlı'da İktisadî Hayat ve Vakıflar / Kerem İlker Bulunur - Ömer Faruk Can (ed); Fatma Tuğba Nazıroğlu {2022 - 8 / 4, 288}
- [414] Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri / Abdülkadir Özcan; Zafer Saraç {2021 - 7 / 1, 91}
- [415] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Haşhaş: Sosyo-Ekonomik ve Dış Politik Boyutlarıyla (1909-1950) / Suna Altan; Okan Ceylan {2021 - 7 / 2, 217}
- [416] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma: Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938) / Süleyman Tekir; Ali Kaşıyüğun {2020 - 6 / 3, 286}
- [417] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma: Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938) / Süleyman Tekir; Onur Güven {2020 - 6 / 4, 392}
- [418] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri / Yunus Emre Tekinsoy - Murat Hanılçe (ed); Feride Sağlam {2021 - 7 / 2, 175}
- [419] Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi: Tanzifat-ı İstanbul / Mehmet Mazak - Fatih Güldal; Pelin Divrik {2017 - 3 / 2, 34}
- [420] Osmanlı'dan Günümüze: Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın / Fatma Çalık; Orhun Murat Derin {2021 - 7 / 3, 370}
- [421] Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları (1878-1918) / Hasip Saygılı; Tamercan Sağlam {2018 - 4 / 2, 37}
- [422] Osmanlı'nın Son Cihan Projesi: Kudüs Selâhattin Eyyübi Külliye-i İslâmiyesi / Kenan Ziya Taş; Yıldız Elkuş {2017 - 3 / 1, 77}
- [423] Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük / Mehmet Kaan Çelen; İkbâl Vurucu {2018 - 4 / 3, 89}
- [424] Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan / François Georjeon (Alp Tümertekin -çev-); Beyzanur Yaşar {2019 - 5 / 2, 146}
- [425] Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi / Mostofa Minawi; Burak Gedik {2021 - 7 / 2, 208}
- [426] Osmanlılar ve Ermeniler: Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi / Edward J. Erickson (İbrahim Türkmen -çev-); Melih Dinçer {2016 - 2 / 3, 31}
- [427] Osmanlılar: Fütühat / Halil İnalçık; Yunus Emre Öz {2018 - 4 / 2, 17}
- [428] Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları (1878-1918) (İnceleme) / Hasip Saygılı; Muhittin Yenikeçeci {2017 - 3 / 1, 123}
- [429] Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914) / Şevket Pamuk; Ubeydullah Sevim {2018 - 4 / 2, 20}
- [430] Osmanlıya Bakmak: Osmanlı Çağdaşlaşması / İlber Ortaylı; Ahmet Cengiz Karagöz {2017 - 3 / 1, 57}

- [431] Ottoman Army Effectiveness in World War I, A Comparative Study / Edward J. Erickson ; Cemal Candan {2016 - 2 / 4, 59}
- [432] Ömer Bin Abdülaziz: Adil ve Zahid Halife / Ahmet Lütfi Kazancı ; Fatih Erbaş {2017 - 3 / 1, 23}
- [433] Ömer Muhtar / Ahmed Ağırakça ; Zafer Saraç {2017 - 3 / 4, 65}
- [434] Ötüken'den Kırım'a Kırım'dan Anadolu'ya Var Olma Savaşı: Kırım Türkleri / Talat Giray ; Aybüke Güzay {2021 - 7 / 1, 24}
- [435] Padişah Hizmetine Adanan Hayatlar: Osmanlı Sarayında İç Oğlanları / Batuhan İsmail Kıran ; Samettin Başol - Vildan Şahin {2020 - 6 / 1, 23}
- [436] Paşa Paşa Yatacaksınız / İkrani Özturan ; Ramazan Bulut {2016 - 2 / 2, 110}
- [437] Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları / Mehmet Dürdali Karasan (Şeref Karabağ -haz-) ; Enis İçen {2021 - 7 / 4, 456}
- [438] Portekizli Seyyahlar / Salih Özbaran ; Alper Yavuz {2020 - 6 / 2, 173}
- [439] Prut Seferi'ni Beyanımdır / Yeniçeri Kâtibi Hasan (Hakan Yıldız -haz-) ; Burak Gedik {2016 - 2 / 3, 11}
- [440] Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanya'sına Avrupa Tarihi / Önder Kaya ; Nezaket Rümeyza Kösem {2019 - 5 / 1, 71}
- [441] Romano-Ottomanica, "Essays-Documents From The Turkish Archives" (Türk Arşivinden Makaleler/Belgeler) / Mihai Maxim ; Yusuf Heper {2020 - 6 / 4, 347}
- [442] Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu / Mustafa Balcıoğlu - Sezai Balcı ; Alper Kandemir {2020 - 6 / 1, 43}
- [443] Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu / Mustafa Balcıoğlu - Sezai Balcı ; Hümeysra Tüfekçi {2018 - 4 / 3, 55}
- [444] Rumeli'de Son Demler ve Ötesi I / Fevzi Çakmak (Bahadır Dülger (drl) - Ali Birinci - Yusuf Turan Aydın -haz-) ; Alper Tunga Hıdır {2021 - 7 / 4, 434}
- [445] Rumeli'de Son Demler ve Ötesi II / Fevzi Çakmak (Ali Birinci - Yusuf Turan Günaydın -haz-) ; Melik Abay {2022 - 8 / 1, 71}
- [446] Rumeli'den Yemen'e Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları / Yosif Lybenov (Hüseyin Mevsim -çev-) ; Alper Tunga Hıdır {2021 - 7 / 2, 205}
- [447] Rumeli'nin Esaret Günleri / Bogdan Filov ; Seda Nur Zengin {2017 - 3 / 2, 74}
- [448] Rus Devrimi'nin Kısa Tarihi / Geoffrey Swain ; Merve Aytar {2019 - 5 / 3, 256}
- [449] Rus Dışişleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbi'ne Girişi / Azad Ağaoğlu ; Recep Kul {2019 - 5 / 3, 243}
- [450] Ruslar Bizansın Peşinde: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914) / Fatih Ünal ; Sümeyra Çalışır {2016 - 2 / 2, 66}
- [451] Rusların Gözüyle Türkler / İlyas Kemaloğlu ; Sıla Güney {2017 - 3 / 3, 17}
- [452] Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı / Ahmet Yüksel ; Mehmet Aktaş {2016 - 2 / 2, 55}
- [453] Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü (1881-1917) / Onur İşçi - Onur Önel ; Şevval Sevimli {2020 - 6 / 3, 300}
- [454] Rusya Tarihi / Barbara A. Engel - Janet Martin (Feyyaz Şahin -çev-) ; Nur Banu Şimşek {2020 - 6 / 3, 267}
- [455] Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi / Yuval Noah Hariri (Ertuğrul Genç -çev-) ; Sibel Yalı {2017 - 3 / 1, 6}
- [456] Saray, Harem ve Mahrem / Ali Akyıldız ; Özge Çiçek Taşkın {2021 - 7 / 2, 162}
- [457] Sarayda Üç Uzun Yıl / Orhan Sakin ; Fatih Erbaş {2018 - 4 / 1, 27}
- [458] Saraydan Sürgüne: Vahdettin'in Saraylısı Anlatıyor / Afife Rezzemaza, Edadil Açıba (haz) ; Yaşar Öcal {2016 - 2 / 1, 96}
- [459] Sarayın Terzileri: 16-18 Yüzyıl Osmanlı Hassa Kıyafet Birimleri / Bahattin Yaman ; Fatih Yusuf Tanuğur {2021 - 7 / 4, 407}
- [460] Sankamış Harekâtı / Yavuz Özdemir ; Ragıp Reis {2020 - 6 / 1, 58}
- [461] Savaş Sanatı / Sun Zi (Sun Tzu) ; Mesut Can Akçay {2019 - 5 / 2, 88}
- [462] Savaş ve Devrimler Döneminde Hasta Adam: 1908-1918 Yılları Rus Hiciv Dergilerinde Türkiye İmajı / Tatyana Filippova ; Alfina Sibgatullina {2019 - 5 / 4, 313}
- [463] Savaşların Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918) / Necmettin Alkan - Eyyub Şimşek ; Tamercan Çağlar {2019 - 5 / 4, 333}
- [464] Selahaddin Eyyubi / Abdul Rahman Azzam (Pınar Arpaçay -çev-) ; Ayşe Çekiç {2020 - 6 / 1, 10}
- [465] Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri / Tülay Metin ; Şevval Sevimli {2022 - 8 / 1, 13}
- [466] Selçuklu Sultanları / Aydın Usta ; Muhammed Çort {2022 - 8 / 1, 17}
- [467] Selçuklu Sultanları / Aydın Usta ; Talha Özdemir {2020 - 6 / 1, 5}
- [468] Selçukluların Hikayesi el-Uraza fi'l-Hikayeti's-Selçukiyye / Muhammed el-Hüseyini el-Yezdi (Mehmet Çalışkan -çev-) ; Ayşe Bulut {2021 - 7 / 1, 20}

- [469] Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar / Hava Selçuk ; Aybüke Güzay {2020 - 6 / 4, 340}
- [470] Sergüzeşt-i İstanbul / Saro Dadyan ; Talha Özdemir {2021 - 7 / 4, 395}
- [471] Seyahatnâme - Sefernâme-i Rûm u Şâm u Mısır / Şibî Nûmânî (Yusuf Karaca -çev-) ; Ömer Karabayır {2019 - 5 / 1, 55}
- [472] Shadow of The Sultan's Realm: The Destruction of The Ottoman Empire and The Creation of The Modern Middle East [Sultanın Gölgesinin Diyarı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılması ve Modern Ortadoğu Oluşturulması] / Daniel Allen Butler ; Mesut Uyar, (Büşra Şen -çev-) {2016 - 2 / 1, 17}
- [473] Shared History for a Europe Without Dividing Lines / ; Sibel Yalı {2016 - 2 / 2, 98}
- [474] Shqipëria 1878-1928 Roli Elites Politike (Arnavutluk 1879-1828, Politik Liderlerin Rolü) / Xhafer Sadiku ; Alketa Gjoni {2021 - 7 / 2, 195}
- [475] Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell / Taha Niyazi Karaca ; Alper Kandemir {2020 - 6 / 2, 218}
- [476] Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell / Taha Niyazi Karaca ; Şeyma Sarı {2019 - 5 / 2, 164}
- [477] Sıradışı Bir İttihatçı: Baserya Efendi'nin Hayatı ve II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları / Nevzat Artuç (haz) ; Hüseyin Güneş {2020 - 6 / 3, 295}
- [478] Sıradışı Bir İttihatçı: Baserya Efendi'nin Hayatı ve II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları / Nevzat Artuç (Elkan Yılmaz - çev-) ; Şeyma Peker {2019 - 5 / 4, 323}
- [479] Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarında İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912) / Fahriye Emgili - Mustafa Kahramanyol ; Aytül Develi {2017 - 3 / 1, 66}
- [480] Siroziler: Ayanlıktan İlimiyeye Bir Hanedanlığın Öyküsü / Muharrem Varol ; Ayşe Ataman {2022 - 8 / 2, 139}
- [481] Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923) / Mîm Kemal Öke ; Muhittin Yenikeçeci {2016 - 2 / 1, 29}
- [482] Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek / John Lewis Gaddis (Dilek Cenkçiler -çev-) ; Hümeysra Tüfekçi {2017 - 3 / 4, 79}
- [483] Son İmparatorluk Osmanlı / İlber Ortaylı ; Şule Zengin {2019 - 5 / 2, 170}
- [484] Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu / Michael Provence (Okan Doğan -çev-) ; Muharrem Selçuk Ünal {2022 - 8 / 2, 164}
- [485] Sorularla Milli Mücadele Tarihi / Emel Engin - Vahdettin Engin ; Muhammed Emin Çilek {2021 - 7 / 3, 357}
- [486] Sudan Seyahatnamesi (İnceleme) / Muhammed Mihri (Ahmet Kavas -ed-) ; Tuğrul Oğuzhan Yılmaz {2017 - 3 / 1, 115}
- [487] Sultan Abdülhamid'in Sıradışı Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları / Tahsin Paşa ; Fatih Erbaş {2017 - 3 / 4, 49}
- [488] Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür-Eğitim / Mehmet Bulut - Muhammed Enes Kala - Nuri Salık - Maşallah Nar (ed) ; Aibur Rahman {2021 - 7 / 1, 42}
- [489] Sultan II. Abdülhamid Döneminde Bir İngiliz Gazetecinin Türkiye Anıları / Whitman (Kadri Mustafa Orağlı -çev-) ; Erman Bulut {2018 - 4 / 1, 62}
- [490] Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u / Vahdettin Engin ; Okan Can Yılmaz {2017 - 3 / 2, 53}
- [491] Sultan'ın Muhafızları II. Abdülhamid'in Muhafız Alayları / Hürü Sağlam Tekir ; Kemal İpek {2021 - 7 / 2, 213}
- [492] Sultanın Casusları / Emrah Sefa Gürkan ; Havva Yılmaz Nurcan {2017 - 3 / 4, 32}
- [493] Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları / Emrah Safa Gürkan ; Hasan Fevzi Bilgiç {2019 - 5 / 1, 42}
- [494] Sultanın Silahları: II. Abdülhamit Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi / Fatih Tetik ; Hakkı Öz {2020 - 6 / 3, 279}
- [495] Suriye ve Filistin Mektupları / Yusuf Akçura (İsmail Türkoğlu -haz-) ; İsmail Küçükkinç {2020 - 6 / 1, 51}
- [496] Suriye ve Filistin Mektupları / Yusuf Akçura (İsmail Türkoğlu -haz-) ; İsmail Öz {2016 - 2 / 3, 57}
- [497] Süleyman Demirel / Murat Arslan ; Caner Asal {2021 - 7 / 2, 236}
- [498] Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları / Ali Akyıldız ; Mehmet Erken {2018 - 4 / 2, 31}
- [499] Sürgün: II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Yılları ve Selanik Sürgünü / Turan Akıncı ; Zehra Cüce {2018 - 4 / 4, 42}
- [500] Şah'ın Ülkesinde, Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu / Okan Yeşilot ; Leyla Derviş {2016 - 2 / 2, 41}
- [501] Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası (İnceleme) / Yüksel Çelik ; M. Murat Taşar {2017 - 3 / 1, 94}
- [502] Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı / Hans-Lukas Kieser (Ayten Alkan -çev-) ; Muharrem Selçuk Ünal {2022 - 8 / 1, 60}
- [503] Tanzimat ve Bulgar Meselesi / Halil İnalçık ; Fatma Cebeci {2019 - 5 / 2, 114}
- [504] Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme / Bilal Eryılmaz ; Emine Çelikkut {2018 - 4 / 1, 36}
- [505] Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi / İrşad Sami Yuca, - Hidayet Kara (ed) ; Kasım Bilic {2020 - 6 / 2, 232}

- [506] Tarih Bizi Çağırıyor / Pelin Çift - Tufan Gündüz ; Kübra Nur Kapçık {2019 - 5 / 3, 210}
- [507] Tarih Boyunca Türk Kadını / Bedrettin Dalan (ed) ; Meiheryayi Aosiman {2020 - 6 / 3, 255}
- [508] Tarih Ne İşe Yarar?: Tarih Nedi? Tarihçi Kimdir? Niçin Tarih Okuruz? / Ahmet Şimşek ; Muhammed Haşim Başer {2022 - 8 / 4, 335}
- [509] Tarih Notları: Bir Ortadoğu Tarihçisinin Notları / Bernard Lewis ; Muhittin Yenikeçeci {2016 - 2 / 2, 103}
- [510] Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği / Marc Bloch ; Murat Turan {2017 - 3 / 4, 6}
- [511] Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek / Jan Vansina (Emre Teğın (çev) ; Fuat Acar {2021 - 7 / 4, 402}
- [512] Tarih Yazımında İdeoloji ve Pratikler / Can Tankut Esmen ; Serdar Gezen {2022 - 8 / 4, 348}
- [513] Tarihçi Geçmişi Kurgulamak: Kuram - Tasarım - İnşa / Taha Niyazi Karaca ; Burhan Budak {2021 - 7 / 2, 282}
- [514] Tarihe Yön Veren Silah: Kılıç / Tolga Akay - Süleyman Tekir (ed) ; Mustafa Haki Yakar {2020 - 6 / 3, 260}
- [515] Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı? / Jacques Le Goff (Ali Berktaş -çev-) ; Zafer Saraç {2017 - 3 / 2, 107}
- [516] Tarih-i Selatin-i Tatar Han / Şeyh Muhammed Bek B. Yar Muhammed B. Hoca Muhammed (Mehmet Akif Erdoğan - Ayşe Değerli -haz-) ; Ahmet Şahin {2021 - 7 / 2, 148}
- [517] Tarihin Işığında / İlber Ortaylı ; Mevlüt Kaya {2018 - 4 / 2, 27}
- [518] Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886) / Bahattin Öztuncay - Özge Ertem (ed) ; Dilruba Kocasıık {2021 - 7 / 2, 170}
- [519] Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan / Hayrunnisa Alan - Ömer İşbilir - Zeynep Aycibin - Muhammet Ali Kılıç ; Necdet Cura {2021 - 7 / 2, 242}
- [520] Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri / Erhan Aydın ; Gülseri Okudan {2019 - 5 / 1, 6}
- [521] Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler / Cemil Koçak ; Hasan Dede {2017 - 3 / 2, 91}
- [522] Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin) / Berat Açıl - Sadık Yazar - Kadir Turgut - Özgür Kavak (haz) ; Nurdan Şahin {2022 - 8 / 4, 345}
- [523] Tepegöz, Oedipus, Bodoncar: Mogolların Gizli Tarihindeki Efsanevi Unsurlar / Roger Finch (İsmail Güleç -çev-) ; Fatih Erbaş {2022 - 8 / 1, 5}
- [524] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri / Nurettin Şimşek ; Hanife Özbek {2018 - 4 / 4, 45}
- [525] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri / Nurettin Şimşek ; Sinan Tezel {2020 - 6 / 2, 224}
- [526] The Armenian Insurrection and the Great War [Ermeni Ayaklanması ve Büyük Savaş] / Pat Walsh - Garegin Pastermadjian ; Şükrü Aya, (H. Kübra Saygılı -Çev-) {2016 - 2 / 1, 80}
- [527] The Armenian Insurrection and the Great War [Ermeni Ayaklanması ve Büyük Savaş] / Pat Walsh - Garegin Pastermadjian ; Şükrü Server Aya {2015 - 1 / 1, 71}
- [528] The Kaiser's Army, Army, The German Army in World War One / David Stone ; Cemal Candan {2016 - 2 / 2, 60}
- [529] The Medieval Invention: Self and the Other in Albanian Medievalism (Shkipja E Mesjetes) / Doan Dani ; Alketa Gjoni {2017 - 3 / 1, 26}
- [530] The Orthodox Church in the Early Modern Middle East Relations Between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria [Erken Modern Ortadoğu'da Ortodoks Kilisesi: Osmanlı Merkezi İdaresi ile Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikliklerinin İlişkileri] / Hasan Çolak ; İhsan Satış {2016 - 2 / 1, 21}
- [531] The Ottoman Army 1914-1918: Disease & Deaths on the Battlefields [Osmanlı Ordusu 1914-1918: Muharebe Sahalarında Hastalık ve Ölüm] / Hikmet Özdemir ; Mesut Uyar (S. Esra Saygılı (-çev-) {2017 - 3 / 1, 72}
- [532] The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War: Between Voluntarism and Resistance [Gönüllülük ve Direniş Arasında: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İnsan Gücü Seferberliği] / Mehmet Beşikçi ; Mesut Uyar (Hüdanur Özdemir -çev-) {2016 - 2 / 4, 70}
- [533] The Seven Independent Arabian States: Yemen, Asir, Hijaz, Najd, Kuwait, Jabal Shammar and al-Jawf / William John Childs ; Merve Özgenç {2018 - 4 / 3, 79}
- [534] Tıbbiyeli Hikmet / Burhan Suat Çağlayan ; Burak Ali Celal Kırıcı {2021 - 7 / 1, 71}
- [535] Timurlular Orta Asya'nın Parlak Devri / İsmail Aka ; Mustafa Ural {2020 - 6 / 2, 132}
- [536] Timurlular Orta Asya'nın Parlak Devri / İsmail Aka ; Özgür Uysal {2020 - 6 / 1, 13}
- [537] Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu / İlyas Kamalov (İbrahim Allahverdi -çev-) ; Sena Arıoğlu {2016 - 2 / 3, 15}
- [538] Topyekün Harp / Erich von Ludendorf (Aynur Onur Çifci - Erhan Çifci (çev) ; Zafer Efe {2017 - 3 / 2, 80}
- [539] Trabzon Belgelerle Millî Mücadele Yılları: 1919-1923 / Cumhur Odabuşoğlu ; Alper Kandemir {2020 - 6 / 3, 303}
- [540] Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807) / Fatih Yeşil ; Mehmet Şerif Mahmutoğlu {2018 - 4 / 4, 24}

- [541] Troçki İstanbul'da / Ömer Sami Coşar ; Özge Gürbüz {2016 - 2 / 3, 89}
- [542] Tunceli Dersim Coğrafyası / Ömer Kemal Ağar ; Ömer Özcan {2016 - 2 / 1, 117}
- [543] Turhan Sultan / Erhan Afyoncu - Uğur Demir ; Betül Kahrıman {2017 - 3 / 1, 41}
- [544] Türk Fetihleri Tarihi / Müverrih Vardan (Hrant D.Andreasyan -çev- / İlhan Aslan -haz-) ; Burak Sarıcı {2017 - 3 / 4, 21}
- [545] Türk Hava Harp Sanayii Tarihi / Osman Yalçın ; Feyza Şekerci {2019 - 5 / 2, 179}
- [546] Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913) / Trandafir G. Djuvara (Pulat Tacar -çev-) ; İsmail Akgün {2019 - 5 / 2, 98}
- [547] Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi / Şeyda Büyükcan Sayılır ; Dongin Lee {2020 - 6 / 4, 353}
- [548] Türk Mavzeri: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri / Ali Serdar Mete ; Samet Yıldız {2022 - 8 / 4, 311}
- [549] Türk Medeniyeti Tarihi / Ziya Gökalp ; Serkan Gökbulut {2016 - 2 / 4, 6}
- [550] Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935) / François Georgen ; Mustafa Halil Aydın {2017 - 3 / 3, 54}
- [551] Türk Modernleşmesi: Zihniyet İktisat Tarih / Abdülkadir İlgen ; Fahri Yetim {2016 - 2 / 2, 45}
- [552] Türk Modernleşmesinin İdeolojik Analizi: Yenileşmenin Felsefesi / Hüseyin Vehbi İnanoglu ; Seda Yüksel {2022 - 8 / 4, 307}
- [553] Türk Savunma Sanayi Tarihi: Dönemler ve Aktörler / Yasin Şehitoğlu - Enes Kurt ; Emir Bostancı {2022 - 8 / 1, 84}
- [554] Türk Tarihinde Meseleler / Hüseyin Nihal Atsız ; Merve Nur Akbay {2019 - 5 / 4, 295}
- [555] Türk Tarihinin Çağları / Konuralp Elcilasun ; Funda Tekin {2021 - 7 / 1, 8}
- [556] Türk Tarihinin Çağları / Konuralp Ercilasun ; Ahmet Can Erbaş {2021 - 7 / 2, 128}
- [557] Türk Yunan Savaşı (1919-1922) / Nikolaj Georgiveviç Korsun ; Hüseyin Börekçi {2021 - 7 / 4, 428}
- [558] Türk'ün Ateşe İmtiham / Halide Edip Adivar ; Ramazan Gümüş {2020 - 6 / 2, 221}
- [559] Türkçülüğün Esasları / Ziya Gökalp ; Merve Nur Akbay {2020 - 6 / 1, 85}
- [560] Türken -und Türkenbilder im 19. und 20. Jahrhundert Pädagogik, Bildungspolitik, Kulturtransfer [19. ve 20. Yüzyılda Türklere ve Türk İmgeleri. Pedagoji, Eğitim Politikası, Kültürel Aktarım] / Ingrid Lohmann - Julika Bottcher ; Mustafa Gencer {2022 - 8 / 1, 37}
- [561] Türkistan Kaygısı / Alihan Töre Saguni (Oğuz Doğan - Kutlukhan Şakirov -çev-) ; Zeynep Ece Tarhanlı {2019 - 5 / 3, 239}
- [562] Türkistan Seyahatnamesi / Emel Esin ; Zafer Saraç {2020 - 6 / 1, 107}
- [563] Türkistan'da Bir Bozkurt Enver Paşa / İlyas Kara ; Rabia Büşra Kuruca {2019 - 5 / 3, 229}
- [564] Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan) / Refik Turan ; Gülseri Okudan {2020 - 6 / 3, 252}
- [565] Türkiye ve Tanzimat "Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye" / Eduard Philippe Engelhardt ; Salih Akın {2018 - 4 / 1, 42}
- [566] Türkiye'de Devlet Geleneği / Metin Heper ; Melih Ammar Demirci {2020 - 6 / 4, 378}
- [567] Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi / Şevket Pamuk ; Necmettin Kaymaz {2015 - 1 / 1, 33}
- [568] Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları / Dilek Barlas - Serhat Güvenç ; Fatih Erbaş {2017 - 3 / 3, 65}
- [569] Türkiye'nin Hukuk Serüveni / Taha Akyol ; Mehmet Yılmaz {2015 - 1 / 1, 29}
- [570] Türkiye'nin Yakın Tarihi / İlber Ortaylı ; Hilal Kaya {2022 - 8 / 3, 261}
- [571] Türkiye'nin Yakın Tarihi / İlber Ortaylı ; Muhammet Abdullah Aydın {2019 - 5 / 3, 273}
- [572] Türkler ve İslamiyet / Aydın Usta ; Funda Tekin {2021 - 7 / 2, 141}
- [573] Türklerin Altın Çağı / İlber Ortaylı ; Fatih Bekdemir {2018 - 4 / 4, 15}
- [574] Türklerin Bilge Atası Tonyukuk / Erhan Aydın ; Sıla Güney {2020 - 6 / 2, 120}
- [575] Türklerin İslamı Kabulü / Osman Karatay ; Ahmet Cengiz Karagöz {2018 - 4 / 4, 6}
- [576] Türklerin Savaş Sanatı / Ahmet N. Özdal ; Mustafa Ural {2020 - 6 / 1, 7}
- [577] Türklerin Savaş Sanatı / Ahmet N. Özdal ; Özgür Uysal {2020 - 6 / 2, 129}
- [578] Türklerin Serüveni Metehan'dan Atilla'ya Fatih'ten Atatürk'e / Cansu Canan Özgen (ed) ; Fatih Bekdemir {2019 - 5 / 1, 13}
- [579] Türklerin Tarihi- Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına / İlber Ortaylı ; Yunus Emre Öz {2018 - 4 / 4, 12}
- [580] Türklerin Tarihi: 2 / İlber Ortaylı ; Melike Bayram {2017 - 3 / 4, 14}
- [581] Türklerle Beraber: Osmanlı Cephelerindeki Avusturya - Macaristan Askeri Birlikleri (1914-1918) / Emre Saral - İsmail Tosun Saral ; Furkan Ali Sevim {2021 - 7 / 3, 331}

- [582] Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı / Esra Özsüer ; Engin Cihad Tekin {2019 - 5 / 4, 292}
- [583] Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı / Esra Özsüer ; Salih Akın {2020 - 6 / 1, 16}
- [584] Türkün Ateşle İmtihanı / Taha Akyol ; Nilüfer Şahin {2018 - 4 / 2, 70}
- [585] Unutturulan Kahraman Deli Halid Paşa / İbrahim Özkan ; Batuhan Saygılı {2015 - 1 / 1, 87}
- [586] Uygurlar 840'tan Önce / Ahmet Taşağıl ; Büşra Muratoğlu {2021 - 7 / 2, 138}
- [587] Uyvar Kuşatması: 1663 / Kahraman Şakul ; Doğukan Karakuş {2022 - 8 / 3, 218}
- [588] Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı / Kazım Paydaş ; Ömer Narin {2022 - 8 / 4, 285}
- [589] Varlık Vergisi / Muhammet Güçlü ; İlksen Dilmaç {2020 - 6 / 2, 229}
- [590] Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları / Orhan Sakin ; Fatih Erbaş {2016 - 2 / 3, 36}
- [591] Vecihi Tarihi: Sadeleştirilmiş ve kısaltılmış şekliyle / Buğra Atsız ; Betül Kahrıman {2017 - 3 / 2, 21}
- [592] Venedik Gizli Servisi: Rönesans'ta Bir İstihbarat Teşkilatı / Ioanna Iordanou (Fatih Yüksel -çev-) ; Şevval Sevimli {2021 - 7 / 4, 391}
- [593] Venedik Gizli Servisi: Rönesans'ta Bir İstihbarat Teşkilatı / Ionna Iordanou (Fatih Yücel (çev) ; Aykut Çağlak {2021 - 7 / 3, 311}
- [594] Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance / Ionna Iordanou ; Aykut Çağlak {2022 - 8 / 2, 117}
- [595] Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci / Mahir Aydın ; Ahmet Karagöz {2016 - 2 / 2, 29}
- [596] Workbook 1: The Ottoman Empire / ; Sibel Yalı {2016 - 2 / 3, 6}
- [597] Ya İstiklal Ya Ölüm (Kongrelerle Milli Mücadele) / Ali Satan ; Halime İleri {2022 - 8 / 2, 176}
- [598] Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946) / Sonay Ünal ; Aytül Develi {2019 - 5 / 4, 352}
- [599] Yanya'nın Gözyaşları / Fazıl Bülent Kocamemi ; Ayşenur Gülen {2017 - 3 / 2, 77}
- [600] Yıldız Parlacağı Tarihsel Anlar / Stefan Zweig ; Erhan Karaoğlan {2017 - 3 / 1, 30}
- [601] 20. Yüzyılda Köylü Savaşları / Eric R. Wolf (Cem Somel -çev-) ; Şevval Sevimli {2020 - 6 / 1, 111}
- [602] Yönsüzleşmiş Savaşlar / M. Ertan Kardeş ; Kaan Budak {2020 - 6 / 3, 318}
- [603] Yücelciler 1947: Makedonya'da Müslüman Direnişi / Mehmed Arıcı ; Fatih Erbaş {2021 - 7 / 2, 232}
- [604] 100 Soruda Çanakkale Muharebeleri / Zekeriya Kurşun - Ali Satan ; Ümit Çalışkan {2021 - 7 / 1, 56}
- [605] 100 Soruda Doğu Türkistan / Ömer Kul ; Özgür Uysal {2020 - 6 / 3, 334}
- [606] 100 Soruda Kudüs / Zekeriya Kurşun - Ali İhsan Aydın ; Sibel Köçer {2019 - 5 / 3, 217}
- [607] 100 Soruda Sarıkamış Harekâtı / Tuncay Ögün ; Yenal Ünal {2020 - 6 / 1, 62}
- [608] Yüz Yıl Sonra Balkan Savaşları Tarafların Gözüyle Büyük Yenilginin Eleştirisi / Mesut Yaşar Tufan - İzzeddin Çalışlar (haz) ; Nilüfer Şahin {2019 - 5 / 1, 59}
- [609] Yüzyıllık Sorun Musul Vilayeti (Tarih, Toplum, Siyaset) / Zekeriya Kurşun (haz) ; Fatih Erbaş {2021 - 7 / 4, 451}
- [610] Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset) / Zekeriya Kurşun - Davut Hut (haz) ; Zafer Saraç {2021 - 7 / 2, 279}
- [611] Zayıfların İmparatorlukları / Jason Sharman (Fahrettin Biçici -çev-) ; Ahmet Taşdemir {2022 - 8 / 3, 196}
- [612] Zeynü'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelîler) / Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî (Filiz Akçay Gülseri -çev-) ; Begüm Okudan {2022 - 8 / 4, 282}
- [613] Zionism / G.W. Prothero (ed) ; Zafer Efe {2016 - 2 / 4, 80}

TÜM YAZAR ve EMEĞİ GEÇENLER DİZİNİ

A. A. Namitok (R. Yu Namitokova - N. A. Neflyuşeva -drl-) • 114	Abdülkadir Özcan • 215; 414
Abdul Rahman Azzam (Pınar Arpaçay -çev-) • 464	Afife Rezzemaza, Edadil Açba (haz) • 458
Abdulhamit Avşar • 250	Ahmed Ağırakça • 433
Abdullah Mesut Ağır • 34	Ahmed Muhtar Paşa (Ali Fuat Örenç -haz-) • 37
Abdurrahman Ali Hacci (Kadir Kınar -çev-) • 229	Ahmet Altay Cengizer • 5
Abdülhamid Kayıhan Osmanoğlu • 118	Ahmet Davutoğlu • 317
Abdülhamit Kırmızı • 33	Ahmet Emin Yalman (Birgen Keşoğlu -çev-) • 336
Abdülkadir İlgen • 551	Ahmet Faris eş-Şidyak (Ömer İshakoğlu - Uğur Boran -çev-) • 312

- Ahmet Lütü Kazancı • 432
 Ahmet N. Özdal • 364; 576; 577
 Ahmet Şimşek (ed) • 141; 508
 Ahmet Taşağıl • 150; 176; 283; 284; 586; 59; 60; 61
 Ahmet Ümit • 143
 Ahmet Vurgun • 207
 Ahmet Yavuz • 53
 Ahmet Yurttakal • 237
 Ahmet Yüksel • 452
 Alaattin Uca • 239
 Alan Mikhail • 174
 Alan Mikhail, (Seda Özdl -çev-) • 369
 Alev Duran • 325
 Alfina Sıbgatullina (Zümrüt Şirinova Emiroğlu -çev-) • 205
 Ali Akyıldız - Zekeriya Kurşun • 373
 Ali Akyıldız • 186; 212; 456; 498
 Ali Fuat Bilkan • 159; 160
 Ali Güneş • 165
 Ali Satan • 597
 Ali Serdar Mete • 548
 Alihan Töre Saguni (Oğuz Doğan - Kutlukhan Şakirov -çev-) • 561
 Allan R. Millett - Williamson Murray (ed) • 326
 Altay Cengizer • 4
 Anthony Everitt (Yunus Emre Ceren -çev-) • 105
 Arif Bilgin - M. Bedizel Aydın (ed) • 405
 Arslan Tekin • 148
 Asife Ünal • 296
 Atsız • 116
 Auler Paşa (Eşref Bengi Özbilen -çev-) • 195
 Auler Paşa • 194
 Aydın Usta • 466; 467; 572
 Aykut Kansu (Selda Somuncuoğlu -çev-) • 238
 Ayşe Atıcı Arayancan • 189
 Ayşe Çekiç • 286
 Azad Ağaoglu • 449
 Azar Gat • 353
 Bahattin Öztuncay - Özge Ertem (ed) • 518
 Bahattin Yaman • 459
 Bahriye Üçok • 228
 Barbara A. Engel - Janet Martin (Feyyaz Şahin -çev-) • 454
 Barbara Jelavich (İhsan Durdu - Gülçin Tunalı - Haşim Koç -çev-) • 44
 Bartolome de Las Casas • 278
 Batuhan İsmail Kıran • 435
 Bayram Sakallı • 327
 Bedrettin Dalan (ed) • 507
 Bela Hovarth (Tarık Demirkan -çev-) • 14
 Benjamin Fortna (Selçuk Uygur -çev-) • 294
 Berat Açıl - Sadık Yazar - Kadir Turgut - Özgür Kavak (haz) • 522
 Bernard Lewis • 509
 Bilal Eryılmaz • 504
 Bilal Şimşir • 220
 Bogdan Filov • 447
 Buğra Atsız • 8; 591
 Burak Samih Gülboy • 345; 346
 Burhan Suat Çağlayan • 534
 Bülent Durgun • 39
 Can Tankut Esmen • 512
 Cansu Canan Özgen (ed) • 578
 Carole Hillenbrand, (Mehmet Moralı-çev-) • 311
 Carolyn L Conner • 89
 Carter V. Findley (Ercan Ertürk -çev-) • 397
 Cemal Akbay • 399
 Cemal Kafadar • 262; 263
 Cemil Koçak • 104; 117; 254; 521
 Charles Alexandre De Challaye (Özgür Yılmaz -çev-) • 270
 Christian Geulen (Simin Şahin -çev-) • 200
 Cihan Piyadeoğlu • 111
 Cumhuriyet Odabaşıoğlu • 539
 Cyril Mango • 88
 Çağdaş Cansen Korkmazı • 82
 Çerkeş Şeyhi-Zâde Halil Hâlid Bey (Gazanfer Şahin -çev-) • 197
 D. M. Timohin - V. V. Tişin • 355
 Daniel Allen Butler • 472
 Daniel Panzac (Ahmet Maden - Sertaç Canpolat -çev-) • 387
 David Nicolle • 107
 David Stone • 528
 Dilek Barlas - Serhat Güvenç • 568
 Doan Dani • 529
 E. Vildan Türkan • 76
 Ebru Altan • 18
 Ebru Güher • 371
 Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî (Filiz Akçay Gülseri -çev-) • 612
 Eduard Philippe Engelhardt • 565
 Edward Hallett Carr (Levent Cinemre -çev-) • 309
 Edward J. Erickson (İbrahim Türkmen -çev-) • 426
 Edward J. Erickson • 431
 Eileen Power (İslam Kavas -çev-) • 363
 Elena Marushiakova - Vesselin Popov (Bahar Tırmakçı -çev-) • 398
 Elnur Ağayev • 267
 Emel Engin - Vahdettin Engin • 485
 Emel Esin • 562
 Emin Kurt - Mesut Güvenbaş • 85
 Emine Somek • 266
 Emrah Safa Gürkan • 493; 492
 Emre Saral - İsmail Tosun Saral • 581
 Ensar Köse • 380

- Erdoğan Keleş • 16
 Erhan Afyoncu - Uğur Demir • 543
 Erhan Afyoncu • 70; 402
 Erhan Arıklı • 54
 Erhan Aydın • 520; 574
 Erhan Çifci (haz) • 203; 299; 295; 301
 Erik Jan Zürcher • 337
 Eric R. Wolf (Cem Somel -çev-) • 601
 Erich von Ludendorf (Aynur Onur Çifci - Erhan Çifci (çev) • 538
 Erol Akcan • 240
 Esra Özsüer • 582; 583
 Evangelia Achladi (yay.haz) • 256
 Evren Mercan • 134
 Fahrettin Şevket (Derya Örs -haz-) • 224
 Fahriye Emgili - Mustafa Kahramanyol • 479
 Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif (Ali Cançelik -çev-) • 135
 Fatih Durgun • 330
 Fatih Kerimi (Fazıl Gökçek -yay.haz-) • 233
 Fatih Sultan Mehmed (Abdülkadir Özcan -haz-) • 27
 Fatih Tetik • 494
 Fatih Ünal • 450
 Fatih Yeşil • 204; 540
 Fatma Aliye Hanım (Metin Hasırcı -sdl-) • 9
 Fatma Çalik • 420
 Fatma Tunç Yaşar • 10
 Fazıl Bülent Kocamemi • 599
 Fazileta Hafizoviç • 280
 Feride Bozcu • 79
 Feridun M. Emecen • 162
 Ferik Ahmed Muhtar Paşa (G. Yıldız - F. Tetik -haz-) • 269
 Feroz A. K. Yasamee • 3
 Feroz Ahmad • 74
 Fevzi Çakmak (Ali Birinci - Yusuf Turan Günaydın -haz-) • 445
 Fevzi Çakmak (Bahadır Dülger (drl) - Ali Birinci - Yusuf Turan Aydın -haz-) • 444
 François Georgen • 550
 François Georgen (Alp Tümertekin -çev-) • 424
 Franz-Michael Konrad (Eda Kulaksız -çev-) • 356
 G.W. Prothero (ed) • 17; 613
 Geoffrey Parker (ed) • 102
 Geoffrey Swain • 448
 George Smith Patton (İsmail Hakkı Yılmaz (çev) • 171
 Georges Pachymeres • 90
 Gültekin Yıldız (ed) • 374; 376; 381
 Gürhan Kırilen • 95
 H. Baha Öztunç • 313
 Haçadur Nersesoğlu • 388
 Hagop Baronyan (Paris Hilda Teller Babek -çev-) • 232
 Hakan Özdemir • 1
 Hakan Özdemir • 2
 Hakkı Acun - Abdulkadir Dündar (yay.haz), A. Yaşar Ocak (ed) • 401
 Halide Edip Adıvar • 558
 Halil Bertay • 109
 Halil İnalçık • 28; 126; 127; 183; 406; 409; 412; 427; 503
 Halim Demiryürek • 151
 Hamdi Birgören • 322
 Hamiyet Sezer Feyzioğlu • 78
 Hans-Lukas Kieser (Ayten Alkan -çev-) • 502
 Hasan Çolak • 530
 Hasip Saygılı • 19; 64; 421; 428
 Haşim Şahin • 7; 123
 Hava Selçuk • 469
 Hayrunnisa Alan - Ömer İşbilir - Zeynep Aycibin - Muhammet Ali Kılıç • 519
 Hayrunnisa Alan • 93
 Hazim Şabanoviç • 92
 Heinz Halm (Atilla Dirim -çev-) • 190
 Helmuth Von Moltke (Hayrullah Örs (çev) - Ahmet Örs -ed-) • 340
 Henrie Pirene • 366
 Hikmet Özdemir • 531
 Hugh Kennedy (Ayşenur Demir -çev-) • 145
 Huricihan İslamoğlu • 138
 Hürü Sağlam Tekir • 382; 383; 491
 Hüseyin Baha Öztunç • 314
 Hüseyin Hamit (Serdal Erdal - Hasan Demirci -haz-) • 77
 Hüseyin Nihal Atsız • 554
 Hüseyin Serdar Tabakoğlu • 50; 124
 Hüseyin Vehbi İnanoğlu • 552
 Hüseyin Yurttaş • 154
 Immanuel Wallerstein (Ender Abadoğlu - Nuri Ersoy -çev-) • 137
 Immanuel Wallerstein (Erol Öz -çev-) • 310
 Immanuel Wallerstein (Latif Boyacı -çev-) • 331; 332; 333; 334
 Ingrid Lohmann - Julika Bottcher • 560
 Ionna Iordanou • 594
 Ioanna Iordanou (Fatih Yüksel -çev-) • 592; 593
 İbn Fadlan (Ramazan Şeşen -çev-) • 202
 İbn Şeddad (Aydın Usta -çev-) • 259
 İbrahim Duman • 100
 İbrahim Kamil • 97
 İbrahim Özkan • 585
 İhsan Süreyya Sırma • 347
 İkrami Özturan • 436
 İlber Ortaylı • 119; 166; 167; 168; 169; 198; 213; 394; 407; 430; 483; 517; 570; 571; 573; 579; 580
 İlhani Yurdakul • 72
 İlkin Başar Özal • 272; 273; 274
 İlyas Kamalov (İbrahim Allahverdi -çev-) • 537

- İlyas Kara • 563
İlyas Kemalolu • 451
İpek Çalışlar • 342
İrfan Paksoy • 63
İrşad Sami Yuca • 96
İrşad Sami Yuca - Hidayet Kara (ed) • 505
İsmail Aka • 535; 536
İsmail Akbal • 122
İsmail Köse • 218; 219
İsmail Küçükılınç • 210; 242; 243; 244; 245
İsmail Oğuz • 304
Jacques Le Goff (Ali Berkday -çev-) • 515
James Hawes (Yavuz Alogan -çev-) • 271
James L. Gelvin • 335
James Stavridis (Nil Tuna - Varol Ataman (çev) • 120; 121
Jan Vansina (Emre Teğın (çev) • 511
Jane Hathaway (Ahmet Fethi Yıldırım -çev-) • 58
Jane Hathaway (Gül Çağalı Güven -çev-) • 390
Janet Wallach (Püren Özgören -çev-) • 115
Jared Diamond • 136
Jason Sharman (Fahrettin Biçici -çev-) • 611
Jeremy Black (Bestami S. Bilgiç -çev-) • 139
Jeremy Salt • 144
Jim Masselos (Erhan Göksu -çev-) • 24
John Bagnell Bury (İslam Kavas - Yusuf Akbaba -çev-) • 49
John Fisher • 357
John H. Arnold (Kahraman Şakul -çev-) • 368
John Lewis Gaddis (Dilek Cenkçiler -çev-) • 482
John Reed (Aleyna Beyhan - Kemal Köksal -çev-) • 46
Joseph Aulneau • 308
Kadri Kon • 83
Kahraman Şakul • 251; 587
Kalusd Sürmenyan (Yaşar Tolga Cora -çev-) • 185
Kazım Karabekir • 152
Kazım Paydaş • 588
Kemal Arı • 13; 99; 110
Kemal H. Karpat (Recep Boztemur -çev-) • 47
Kemal H. Karpat • 22; 45; 386; 422
Kerem İlker Bulunur - Ömer Faruk Can (ed) • 413
Khaled Fahmy (Abdullah Yılmaz -çev-) • 260
Konuralp Elcilasun • 555; 556
Kürşat Yıldırım • 94
Lale Uçan • 182
Larry Collins - Dominique Lapierre (Aydın Emeç -çev-) • 288
Lev Troçki, (Tansel Güney -çev-) • 40
Leyla Coşan - Stephan Theilig • 155
Lütfi Sunar • 11
M. Ertan Kardeş • 602
M. Fuat Köprülü • 15
M. Kazım Arıcan - M. Enes Kala - Mehmet Tuğrul (ed) • 62
M. Şükrü Haniolu • 29
M. Uğur Derman • 321
Mahir Aydın • 595
Mahmut Celal Bayar • 57
Marc Bloch • 510
Maurus Reinkowski • 142
Mehmed Arıcı • 603
Mehmed Arif Bey (M. Ertuğrul Düzdağ -haz-) • 52
Mehmet A. Okar (Ahmet M. Okar (haz) • 378
Mehmet Ali Öz • 30
Mehmet Beşikçi • 106; 532
Mehmet Bulut - Muhammed Enes Kala - Nuri Salık - Maşallah Nar (ed) • 488
Mehmet Dürdali Karasan (Şeref Karabağ -haz-) • 437
Mehmet Emin Dinç • 297; 298
Mehmet Fatih Bekirhan • 255
Mehmet Kaan Çalen • 209; 423
Mehmet Kıldıroğlu • 268
Mehmet Korkmaz • 36; 51
Mehmet M. Sunar • 21
Mehmet Mazak - Fatih Güldal • 419
Mehmet Mert Çam • 147; 226; 227; 253
Mehmet Ö. Alkan - Y. Doğan Çetinkaya • 68
Mehmet Öz • 252
Mehmet Turgut • 411
Mehmet Yaşar Ertaş - Hacer Kılıçaslan • 300; 303
Mehrad Kia (Özgür Özol -çev-) • 395
Merve Üner (haz) • 172
Mesut Uyar - Edward J. Erickson • 375
Mesut Yaşar Tufan - İzzeddin Çalışlar (haz) • 608
Metin Ayışığrı • 316
Metin Heper • 566
Metin Özata (drl) • 71
Michael A. Reynolds (Yücel Aşikoğlu -çev-) • 217
Michael Provence (Okan Doğan -çev-) • 484
Mihai Maxim • 441
Mihail Macarov (Hüseyin Mevsim -çev-) • 285
Mim Kemal Öke • 481
Mithat Cemal Kuntay • 161
Mostofa Minawi • 425
Muhammed el-Hüseyini el-Yezdi (Mehmet Çalışkan -çev-) • 468
Muhammed Mihri (Ahmet Kavas -ed-) • 486
Muhammed Güçlü • 589
Muharrem Kesik • 69
Muharrem Varol • 480
Muhittin Şimşek • 113
Murat Arslan • 497
Murat Bardakçı • 146; 181

- Murat Derin • 56
Murat Gülsoy (Mustafa Çevikoğan - Faruk Duman -ed-) • 177
Musa Gümüş • 175; 178
Mustafa Alican (haz) • 75
Mustafa Balcıoğlu - Sezai Balcı • 442; 443
Mustafa Çolak • 282
Mustafa Fayda • 199
Mustafa Gencer • 246
Mustafa Hami • 391
Mustafa Kemal Atatürk (Selma Günaydın -haz-) • 258
Mustafa Önsel • 25
Mutlu Karakaya (haz) • 276
Müverrih Vardan (Hrant D.Andreasyan -çev- - İlhan Aslan -haz-) • 544
Nazan Karakaş Özur • 264
Necati Çavdar • 341
Necmettin Alkan - Eyyub Şimşek • 463
Necmettin Alkan • 170
Necmettin Alkan • 257
Nesrin Sariahmetoğlu - İlyas Kemaloğlu (yay.haz) • 208
Nevzat Artuç • 103; 477
Nezvat Artuç (Elkan Yılmaz -çev-) • 478
Niall Ferguson, (Nurettin Elhüseyni -çev-) • 214
Nikolaj Georgiveviç Korsun • 557
Nikolas Gardner • 302
Norman Stone (Ahmet Fehmi Yıldırım -çev-) • 81
Norman Stone • 216
Nurettin Gülmez • 315
Nurettin Şimşek • 524; 525
Nuri Balcı • 112
Nursal Kumaş • 206
Nurten Kutsal (haz) • 149
Nusret Çam • 26
Oğuz Çetinoğlu - Mehmet Şedi Polat • 193
Okan Yeşilot • 500
Oliver Stein • 349
Onur Bilge Kula • 55
Onur İşçi - Onur Önel • 453
Orhan Kılıç • 221
Orhan Sakin • 457; 590
Orhan Şaik Gökyay • 277
Osman Karatay • 211; 225; 575
Osman Yalçın • 545
Ömer Fevzi Bey • 389
Ömer Kemal Açar • 542
Ömer Kul • 605
Ömer Sami Coşar • 541
Ömer Tellioğlu • 163
Ömerül Faruk Bölükbaşı • 360
Önder Kaya • 440
Özgür Türker • 179
Özhan Bakkalbaşıoğlu • 265
Pat Walsh - Garegin Pasternadjan • 526; 527
Paul Kennedy • 98
Pelin Çift - Tufan Gündüz • 506
Perry Anderson (Uygur Kocabaşıoğlu -çev-) • 20
Peter B. Golden (Yahya Kemal Taştan -çev-) • 140
Peter Frankopan (Mengü Ülmen -çev-) • 222; 223
Peter Tudebodus (Süleyman Genç -çev-) • 87
Pınar Ülgen • 248; 362
Plano Carpini (Ergin Ayan -çev-) • 339
Polat Safi • 158
R. I. Bekkin - A. N. Tagirjanova • 344
Ramazan Şeşen (çev) • 201
Rasim Marz • 12
Refik Turan • 564
Richard C. Hall, (M. Tanju Akad -çev-) • 41
Ricoldus de Monte Crucis (Ahmet Deniz Altunbaş -çev-) • 132
Rifat Osman • 329
Rinaldo Marmara • 379
Roderic H. Davison (Osman Akınbay -çev-) • 396
Roger Finch (İsmail Güleç -çev-) • 523
Ruhut Alp • 249
Rüştü Paşa (Kadir Daniş -haz-) • 6
Rüya Kılıç • 188
Sabri Topdağı • 35
Sadri Maksudi Arsal • 328
Said Halim Paşa (Fatih Yücel -çev-) • 392; 393
Salih Özbaran • 438
Salim Aydın • 48
Salim Fikret Kırgı • 408
Samih Nafiz Tansu • 241
Sâmiha Ayverdi - Annemarie Schimel (Didem Havlioğlu - Samiha Uluant -haz-) • 324
Samuel Krug • 129
Saro Dadyan • 470
Sebahattin Şimşir • 73
Sedat Bornovalı • 91
Selçuk Düğer • 247
Selçuk Ural - Nebahat Oran Arslan • 108
Selçuk Uygur • 361
Selim Deringil (Ayşen Anadol - Taciser Ulaş Belge -çev-) • 359
Selim Han Yeniacıun • 404
Serap Gür Kalaycıoğulları • 279
Servet Avşar • 84
Sina Akşin • 275
Sinan Ateş - Yücel Namal - Muhibbe Erdoğan • 187
Sonay Ünal • 598
Stefan Ihrig • 354

- Stefan Zweig • 600
Stephen Morillo - Michael F.Pavkoviç (Kemal Özdil -çev-) • 23
Sun Zi (Sun Tzu) • 461
Suna Altan • 415
Suraiya Faroqhi (Hamide Koyukan Bejsovec -çev-) • 128
Suraiya Faroqhi • 180
Süleyman Beyoğlu • 319; 320
Süleyman el-Tacir (Ramazan Şeşen -çev-) • 133
Süleyman Faruk Göncüoğlu • 235
Süleyman Tekir • 416; 417
Şeniz Yıldırım • 365
Şevket Pamuk • 429; 567
Şeyda Büyükcan Sayılır • 547
Şeyh Muhammed Bek B. Yar Muhammed B. Hoca Muhammed (Mehmet Akif Erdoğan - Ayşe Değerli -haz-) • 516
Şeyma Akbayır • 358
Şibli Nûmâni (Yusuf Karaca -çev-) • 471
Şükrü Server Aya • 101
Taha Akyol • 31; 65; 66; 67; 305; 569; 584
Taha Niyazi Karaca • 475; 476; 513
Tahsin Paşa • 487
Talat Giray • 434
Tatyana Filippova • 462
Theodoros Spandunis • 403
Tim Parks (Cem Demirkan -çev-) • 318
Tolga Akay - Süleyman Tekir (ed) • 514
Tolga Başak • 153
Trandafir G. Djuvara (Pulat Tacar -çev-) • 546
Tufan Buzpınar • 196
Tufan Gündüz • 289
Tuğçe Ersoy Ceylan • 230
Tuncay Ögün • 607
Tuncay Zorlu • 410
Turan Akıncı • 499
Turgut Gürer (yay,haz) • 281
Tutku Akın • 377
Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan (Başak Ocak -yay.haz-) • 384
Tülay Metin • 465
Uğur Kurtaran • 80
Uğur Önal - Toğay Seçkin Birbudak • 231
Ü. Gülsüm Polat • 86
Ümit Doğan • 32
Ümmügülsüm Candegir - Huriye Emen (ed) • 370
Vahdettin Engin • 323; 490
Vasilis Vlademiroviç Berthold (Hakkı Dursun Yıldız -haz-) • 338
W. Kellner (Léon Clugnet -çev-) • 307
W. M. Ramsay (Gökçenur Şehirli Kürcüoğlu -çev-) • 236
Whitman (Kadri Mustafa Orağlı -çev-) • 489
William Collis Spackman (Derin Türkömer -çev-) • 156
William John Childs • 533
Xhafer Sadiku • 474
Y. Hakan Erdem • 173
Yahya Kemal Taştan • 42; 43
Yasemin Çiftçi • 400
Yasin Şehitoğlu - Enes Kurt • 553
Yaşar Aksoy • 164
Yaşar Çoruhlu • 157
Yaşar Onay • 306
Yavuz Özdemir • 460
Ye. Agibalova - G. Donskoy (Çağdaş Sümer -çev-) • 367
Yeniçeri Kâtibi Hasan (Hakan Yıldız -haz-) • 439
Yosif Lybenov (Hüseyin Mevsim -çev-) • 446
Yunus Emre Tekinsoy - Murat Hanılçe (ed) • 418
Yusuf Akçura (İsmail Türkoğlu -haz-) • 495; 496
Yusuf Akçura • 191; 385
Yuval Noah Hariri (Ertuğrul Genç -çev-) • 455
Yücel Öztürk (ed) • 131
Yücel Yanıkdağ • 192
Yüksel Çelik • 501
Yüzbaşı Osman Nuri (Zeynep Kerman -haz-) • 38
Zaza Tsurtsumia • 372
Zekeriya Kurşun - Ali İhsan Aydın (ed) • 287; 606
Zekeriya Kurşun - Ali Satan • 604
Zekeriya Kurşun - Davut Hut (haz) • 610
Zekeriya Kurşun • 350; 351; 609
Zekeriya Türkmen • 343; 348
Zeynel Abidin Polat • 261
Ziya Göğem • 290; 291; 292; 293
Ziya Gökalp • 549; 559

TÜM TANITIM YAPANLAR DİZİNİ

- A. Yavuz Ergun • 104
Abdrasul İsakov • 54; 268
Abdullah Köktürk • 137; 309; 310; 331; 332; 333; 334
Abdurrahman Üzülmez • 10
Abdülkerim Şimşek • 251
Ahmet Can Erbaş • 556
Ahmet Cengiz Karagöz • 65; 218; 254; 305; 406; 430; 575
Ahmet Faruk Bakacak • 319

- Ahmet Gençal • 55; 220
Ahmet Gürbüz • 35
Ahmet Karagöz • 595
Ahmet Özturhan • 34
Ahmet Şahin • 84; 224; 516
Ahmet Taşdemir • 611
Ahmet Ulu • 30
Aibur Rahman • 488
Akay Yüksel • 113
Alev Duran • 14
Alfina Sibgatullina • 114; 125; 267; 344; 355; 462
Ali Can Tekinay • 111; 193; 198
Ali Kaşıyugun • 416
Ali Mıynat • 262
Alihan Çetiner • 256
Alketa Gjoni • 474; 529
Alp Atakan Eryılmaz • 179
Alper Kandemir • 186; 223; 320; 442; 475; 539
Alper Tunga Hıdır • 71; 444; 446
Alper Yavuz • 264; 438
Amina Lila • 92
Amine Berra Bozkurt • 290
Arzu Doğan • 77; 382
Asena Gülcan • 68
Aybüke Güzay • 434; 469
Aykut Çağlak • 593; 594
Ayşe Ataman • 72; 480
Ayşe Bulut • 468
Ayşe Çekiç • 464
Ayşe Kandemir • 101
Ayşe Orhon • 56
Ayşenur Gülen • 599
Ayşenur Oskan • 405
Ayten Çelebi • 208
Aytül Develi • 372; 479; 598
Barış Kılıç • 237
Barış Saday • 368
Batuhan Saygılı • 585
Begüm Okudan • 612
Bekir Hakan Sunguroğlu • 216; 340
Betül Kahrıman • 543; 591
Beyza Atılğan • 362
Beyza Erten • 295
Beyza Köse • 187
Beyzanur Yaşar • 424
Bilal Yavaş • 350; 390
Burak Ali Celal Kırıcı • 534
Burak Gedik • 156; 425; 439
Burak Sarıcı • 157; 544
Burhan Budak • 236; 513
Bünyamin As • 304; 315; 322
Büşra Bulut • 99; 180
Büşra Muratoğlu • 328; 586
Büşra Nur • 377
Büşra Ünsür • 272
Can Tankut Esmen • 141
Caner Asal • 103; 228; 497
Cansu Açikkol • 396
Cemal Candan • 326; 399; 431; 528
Ceylan Mirhan • 147; 253
Coşkun Yıldırım Türk • 21; 112
Çağatay Gönder • 354
Çağla Özen • 215
Demet Akar • 64
Demet Toksoy • 397
Didem Konya • 258
Dilara Pelister • 360
Dilek Kayışbacak • 398
Dilruba Kocaşık • 518
Dinçer Günay • 105
Doğan Üstüntaş • 184; 373
Doğukan Karakuş • 587
Dongin Lee • 547
Duygu Tanıdı • 395
Ebru Akarsu • 336
Ebubekir Özger • 297
Elif Çelik • 195
Elif Fatma Bahadır • 317
Emine Çelikkut • 504
Emir Bostancı • 553
Emre Özdemir • 252
Enes Güner • 197
Engin Cihad Tekin • 582
Enis İçen • 291; 437
Erhan Cifci • 233
Erhan Karaoğlu • 225; 600
Erman Bulut • 489
Erol Akcan • 146; 239
Esengül Argun • 278
Esmanur Eyüpoğlu • 378
Esra Karadağ • 74
Esra Tekmen • 296; 394
Eyüp Yılmaz • 149
Fahri Yetim • 551
Faruk Bakacak • 124
Fatma Hilal Bicil • 63; 235
Fatma Kübra Akyüz • 383
Fatih Akman • 231
Fatih Bekdemir • 573; 578
Fatih Erbaş • 31; 62; 136; 199; 212; 321; 410; 432; 457; 487; 523; 568; 590; 603; 609
Fatih Erol • 46

- Fatih Orta • 94; 131; 311
Fatih Yusuf Tanuğur • 152; 459
Fatma Betül Güler • 189; 248; 366; 411
Fatma Cebeci • 503
Fatma Çalik Orhun • 266
Fatma Kurt • 9; 324
Fatma Özgün • 162
Fatma Tuğba Nazıroğlu • 330; 413
Fatmanur Abay • 122
Ferhunde Çiğdem Aydoğdu • 126; 127
Feride Sağlam • 313; 418
Feroz Ahmad • 29
Feyza Şekerci • 85; 545
Filiz Özdemir • 292
Fuat Acar • 511
Funda Tekin • 555; 572
Furkan Ali Sevim • 81; 155; 300; 581
Furkan Küçüktepe • 27; 116
Gassim Ibrahim • 130; 307; 308
Gizem Karabal • 119; 303
Gizem Kocakılıç • 370; 371
Gizem Musul • 364; 367
Gökhan Alaz • 102
Gülhatun Alibaşoğlu • 165; 348
Gülseri Okudan • 100; 176; 222; 259; 365; 520; 564
Gülsün Kızılağıl • 142; 204
H. Murat Sönmez • 384
Hakan Şahin • 214
Hakkı Öz • 270; 494
Halime İleri • 597
Hanife Özbek • 380; 524
Hanne Uçak • 356
Hasan Dede • 66; 226; 521
Hasan Fevzi Bilgiç • 493
Hasan Hüseyin Tohumcu • 15; 109
Hasip Saygılı • 4; 242; 347
Haşan Hüseyin Tohumcu • 207
Havva Elçioğlu • 90
Havva Yılmaz Nurcan • 117; 492
Hilal Acar • 407
Hilal Caner • 161; 329
Hilal Kaya • 570
Hümeyra Tüfekçi • 88; 89; 172; 194; 196; 275; 359; 443; 482
Hüseyin Börekçi • 557
Hüseyin Güneş • 477
Hüseyin Selçuk • 351
Hüseyin Üreten • 279
İ. Kamil Öztürk • 281
İbrahim Akkurt • 36; 51
İbrahim Ege Akşahin • 134
İdris Demir • 48
İhsan Satış • 530
İkbâl Vurucu • 423
İlker Türk • 50; 170
İlknur Aktürk • 19
İlksen Dilmaç • 589
İlyas Ak • 44
İrfan Akkoyun • 369
İrfan Paksoy • 301
İskender Öksüz • 353
İsmail Akgün • 78; 171; 229; 546
İsmail Küçükkılınç • 158; 495
İsmail Öz • 496
Kaan Akın • 166; 283
Kaan Budak • 98; 602
Kaan Cem Geniş • 57
Kadir Kaan Güler • 203
Kasım Bilici • 23; 505
Kemal İpek • 491
Kemal Türk • 42
Kübra Nur Kapçık • 337; 403; 506
Kübra Öztürk • 164
Kübra Yılmaz • 132
Leyla Derviş • 500
M. Haki Yakar • 188
M. Mert Çam • 241
M. Murat Taşar • 41; 83; 501
Mehmet Aktaş • 191; 452
Mehmet Batuhan Zorlu • 282
Mehmet Çağlar Öztürk • 263
Mehmet Çam • 181; 343
Mehmet Demirci • 205
Mehmet Erken • 498
Mehmet Şerif Mahmutoğlu • 217; 540
Mehmet Topal • 151
Mehmet Yılmaz • 569
Meiheriayi Aosiman • 507
Melih Ammar Demirci • 566
Melih Dinçer • 40; 426
Melik Abay • 293; 445
Melike Bayram • 580
Mert Çabas • 86
Merve Aytar • 448
Merve Büşra Göçen • 1
Merve Katırcı • 358
Merve Nur Akbay • 61; 213; 289; 554; 559
Merve Özgenc • 357; 533
Merve Savaş • 230; 257
Merve Tunçer • 363
Mesut Can Akçay • 392; 461
Mesut Uyar (Hüdanur Özdemir -çev-) • 532

Mesut Uyar (Sümeyye Esra Saygılı -çev-) • 192; 531
Mesut Uyar • 107
Mesut Uyar, (Büşra Şen -çev-) • 472
Metin Aydar • 128
Mevlüt Kaya • 232; 517
Mihriban Artan • 286
Muhammed Cort • 69; 87; 123; 466
Muhammed Emin Çilek • 485
Muhammed Haşim Başer • 177; 508
Muhammed Kemaloğlu • 206
Muhammet Abdullah Aydın • 571
Muhammet Kemaloğlu • 96
Muharrem Selçuk Ünal • 139; 484; 502
Muhittin Yenikeçeci • 247; 306; 335; 428; 481; 509
Murat Açmüz • 265
Murat Çınar • 120; 121
Murat Derin • 97
Murat Tunay Şen • 59
Murat Turan • 510
Murtaza Şahin • 294
Mustafa Gencer • 12; 129; 143; 349; 560
Mustafa Haki Yakar • 345; 514
Mustafa Halil Aydın • 327; 342; 391; 408; 550
Mustafa Karabulut • 49
Mustafa Ural • 535; 576
Mücahit Demir • 261; 361; 381
Münevver Yıldırım • 387
Nagihan Çataklı • 402
Nazlıcan Kübra Fırat • 185
Necdet Cura • 24; 519
Necmettin Kaymaz • 567
Nejla Doğan • 174
Nevrez Kartal • 5; 11; 163; 243
Nezaket Rumeysa Kösem • 440
Nilüfer Şahin • 82; 167; 584; 608
Nizamettin Doğan • 47
Nur Banu Şimşek • 379; 454
Nurdan Şahin • 522
Nursal Kumas • 401
Oğuzhan Gürsoy • 79; 302
Okan Büyüktapu • 280
Okan Can Yılmaz • 153; 490
Okan Ceylan • 415
Onur Güven • 417
Onur Köse • 202
Orhun Küskü • 145
Orhun Murat Derin • 420
Osman Çelebi • 260
Ozancan Bozkurt • 138
Ömer Karabayır • 26; 52; 323; 471
Ömer Kurt • 276

Ömer Narin • 588
Ömer Özcan • 542
Ömer Şerif Turan • 210
Ömür Orak • 338
Özer Şen • 346
Özge Çiçek Taşkın • 456
Özge Gürbüz • 541
Özgür Erdinç • 325
Özgür Uysal • 60; 298; 536; 577; 605
Pelin Divrik • 154; 419
Pelin Erdal • 20
Rabia Büşra Kuruca • 70; 563
Rabia Köse • 175
Rabia Nur Çavuş • 45
Rabia Yüksel • 178
Ragıp Reis • 234; 460
Ramazan Bulut • 436
Ramazan Gümüş • 558
Recep Kul • 159; 168; 449
Rumeysa Kablan • 339
Rumeysa Taşçı • 76
Rumeysa Toğantimur • 318
Sadık Müfit Bilge • 80
Sait Karaduman • 144; 316
Salih Akın • 277; 393; 565; 583
Salih Başkutlu • 108; 240; 246; 249
Samet Akpınar • 75; 183
Samet Özdemir • 244
Samet Yıldız • 548
Samettin Başol - Vildan Şahin • 435
Seçil Özdemir • 2
Seda Nur Zengin • 447
Seda Yüksel • 552
Sena Arıoğlu • 537
Serdal Demiral • 314; 341
Serdar Gezen • 512
Serdar Gezer • 211
Serhat Demir • 67
Serkan Er • 269
Serkan Gökbulut • 549
Serra Çoban • 182
Serra Nur Sevinti • 43
Sevgi Yavuz Oduncu • 7
Sevil Topal • 16
Sıla Güney • 150; 451; 574
Sibel Çoban • 227
Sibel Köçer • 606
Sibel Yalı • 173; 352; 455; 473; 596
Sinan Tezel • 106; 219; 273; 525
Süleyman Onur Geyik • 18
Sümeyra Çalışır • 450

Sümeyye Kuz • 285
Şevval Sevimli • 453; 465; 592; 601
Şeyma Peker • 478
Şeyma Sarı • 476
Şule Zengin • 250; 483
Şükrü Aya, (H. Kübra Saygılı -Çev-) • 526
Şükrü Cömert • 38
Şükrü Server Aya • 527
Talar Nersesoğlu • 388
Talha Burak Ünlü • 33; 238
Talha Özdemir • 91; 201; 467; 470
Tamer Çağlar • 6
Tamerçan Çağlar • 25; 271; 374; 463
Tamerçan Sağlam • 421
Tarık Yaldırak • 200
Timuçin Tunç • 400
Tuba Temel • 209
Tuğrul Oğuzhan Yılmaz • 135; 148; 486
Tuğrul Yılmaz • 245
Ubeydullah Sevim • 288; 429
Umut Ulutaş • 3; 169
Ümit Çalışkan • 190; 299; 385; 404; 604

Yağmur Çakan • 93; 115
Yasemin Kalender • 73
Yaşar Öcal • 458
Yenal Ünal • 607
Yıldız Elkuş • 118; 422
Yunus Aktı • 8; 160
Yunus Emre Öz • 409; 412; 427; 579
Yunus Şirin • 28
Yusuf Akbaba • 284
Yusuf Heper • 441
Zafer Efe • 538; 613
Zafer Özleblebici • 375
Zafer Saraç • 53; 95; 133; 140; 221; 255; 287; 312; 376;
414; 433; 515; 562;610
Zafer Tansoy • 37; 39; 274; 389
Zefer Efe • 17
Zehra Bulut • 22
Zehra Cüce • 499
Zehra Orakçı • 58
Zeynep Ece Tarhanlı • 32; 561
Zeynep Şenyurt • 386

Eser tanıtım çalışmalarının başarılı bir şekilde devamı, eser tanıtım ve bilgilendirmesi ile ilgili boşluğu doldurmaya devam edecek ve okuyucunun okuma şevkini arttıracaktır.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgilideğişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, ikiyanadayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satırralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the pagewithnumbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of HistoryCritique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 9 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2023• e-
ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com